

**МУҶАССАМАИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ
ДАР ШАҲРИ ХУҶАНД**

*Ёр гуфт: Аз ғайри мо нӯшон назар! Гуфтам: Ба чашим!
В-он гаҳе дуздида дар мо менигар. Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар ёбӣ нишони пои мо бар хоки роҳ,
Барфишон он ҷо ба доманҳо гуҳар! Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар сар дар биёбони ғамам хоҳӣ ниҳод,
Ташинагонро муждае аз мо бубар! Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар гардад лабат хушк аз дами сӯзону оҳ,
Боз месозаи чу шамъ аз дида тар! Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,
Ҳам ба мижгонат бирӯб он хоки дар! Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам ҷудо,
То саҳаргоҳон ситора мешумар! Гуфтам: Ба чашим!
Гуфт: Агар дорӣ ҳаёли дурри васли мо, Камол,
Қаъри ин дарё бипаймо сар ба сар! Гуфтам: Ба чашим!*

**«Дар ашъори Камоли Хучандӣ ғазалҳое, ки саропо
ошиқонаанд, ниҳоят зиёд мебошанд. Дар бисёри ҳолатҳо дар ин
гуна ашъори дилкаш ҳолату ҳаяҷон, ҳасрати дидор, васлу ҳичрон,
зачри ошиқ ва зебоии маъшуқа самимӣ ва ҳаётӣ тасвир мешаванд.**

**Бешиак, метавон гуфт, ки дарахти андешаҳои инсондӯстона ва
ишқи ҷовидонаи Камоли Хучандӣ баробари зиндагии башар асрҳои аср
сарсабзу хуррам ва пургулу пурнакҳат боқӣ хоҳад монд».**

Эмомалӣ Раҳмон

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабир масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҚ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризишавандаи
ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдучаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),

Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)

Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукӯров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Мучиби Меҳрлод (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Ҷаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садрӣ Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2020.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 4.
2020

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Национальной
Академии наук Таджикистан

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Национальной
Академии наук Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Таджикистан 15 апреля
2012 г. за № 0098/мч, перерегистрирован
12 ноября 2015 года за № 0095/мч и 7
сентября 2017 г. за № 023/мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик НАНТ, д.ф.н.),
Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
Н. Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Н. Зоҳиди (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Раҳматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Раҳмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Х. Хошимова (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Национальной Академии
наук Таджикистан, 2020.

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТШИНОСӢ

Эмомалӣ Раҳмон. Ашъори ҷовидона ва ҳикмати орифонаи Қамоли Хуҷандӣ.....	5
Абдуҷаббор Раҳмонзода. Шоири тараннумгари ишқу зиндагӣ	
Шарифзода Б. Қамоли Хуҷандӣ ва Ҳасани Дехлавӣ	12
Мақсудзода Б. Тарҷумаи ҳоли илмии Қамоли Хуҷандӣ.....	24
Улмасова З. Образи Қамоли Хуҷандӣ дар насри даврони Истиқлолият.....	76
Солеҳов Ш. Таҳқиқоти муҳим дар қамолшиносӣ.....	88
Исрофилиё Ш. Робитаи адабии Носири Бухорӣ ва Қамоли Хуҷандӣ.....	96
Нарзиқул М. Номанигорӣ дар аҳди Қамоли Хуҷандӣ.....	102
Набавӣ А. Шайх Қамоли Хуҷандӣ аз назари Садриддин Айний.....	126
Саидзода Ҷ. Нуфузи тамсил дар шеъри Қамоли Хуҷандӣ то зуҳури сабки хиндӣ	141
Усмонова Г. Устод Айний нахустин қамолшиноси тоҷик	153
Исматова З. Санъатҳои бадеии маъноӣ дар ашъори Қамоли Хуҷандӣ	163

ЗАБОНШИНОСӢ

Назарзода С. Айний ва забони осори Қамоли Хуҷандӣ.....	173
Муҳамедхочаева Р. Баъзе виҷағҳои забони ашъори Қамоли Хуҷандӣ аз нигоҳи устод Айний.....	181

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Эмомали Рахмон. Изящная поэзия и философская мудрость Камола Худжанди	5
Абдуджаббор Рахмонзода. Поэт певец любви и жизни.....	12
Шарифзода Б. Камол Худжанди и Хасан Дехлави.....	24
Максудзода Б. Научная биография Камола Худжанди.....	34
Улмасова З. Образ Камола Худжанди в прозе эпохи независимости...	76
Солехов Ш. Важные исследования о жизни и творчество Камола Худжанди	88
Исрофилниё Ш. Литературная связь поэзии Носира Бухорои и Камола Худжанди	96
Нарзикул М. Эпистолография в эпохе Камола Худжанди.....	102
Набави А. Творчество Камола Худжанди с точки зрения Садриддина Айни.....	126
Саидзода Дж. Место аллегории в поэзии Камола Худжанди до возникновения индийского стиля.....	141
Усмонова Г. Садриддин Айни – первый таджикский исследователь Камола Худжанди	153
Исмадова З. Семантические средства художественного изображения в поэзии Камола Худжанди.....	163

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Назарзода С. Айни и язык поэзии Камола Худжанди.....	173
Мухамедходжаева Р. Некоторые особенности языка поэзии Камола Худжанди с точки зрения С. Айни.....	181

АДАБИЁТШИНОСӢ

АШӢОРИ ӢОВИДОНА ВА ӢИКМАТИ ОРИФОНАИ

КАМОЛИ ХУӢАНДӢ

ЭмомалӢ РаӢмон

Президенти Ӣумхурии Тоҷикистон

Як нуқтаи бебаӢс ин аст, ки саӢми фарзандони фарзонаи миллати тоҷик дар рушди тамаддуни башарӢ ниӢоят бузург мебошад. ЭӢодиёти Ӣазорон адиб ва аӢли илм аз давраӢои қадим то ба имрӯз роӢи инсониятро бо Ӣароғи панду андарз равшан ва одамонро барои бо меӢру муӢаббат зистан ва расидан ба қадри зиндагӢ талқин кардааст.

Сарзамини тоҷикон зодгоӢи шоирони оламшумул, олимони машӢур ва мардони диловару қаӢрамон ба шумор рафта, дар замони истиқлоли миллӢ хонаи умеди тамоми тоҷикони олам гардидааст. Мардум дар ин даврони босаодат ба гузаштаи худ бо назари нек дида медӯзанд ва ба осори пешиниён ва муосирон арӢ гузошта, анъанаӢои некро идома мебаӢшанд. АрзишӢои фарӢангӢи ва суннатӢои неки миллӢ маӢз дар Ӣамин давра эӢе ва муаррифи ин халқи бостонӢ дар арсаи ӢаӢон гардиданд.

Боиси ифтиӢор ва сарфарозист, ки созмони бонуфузи байналмилалии ЮНЕСКО доир ба ду Ӣашнвораи басо арзишманди таърихиву фарӢангии миллати тоҷик қарор қабул намуда, аз Ӣомеаи илмиву фарӢангии ӢаӢон дархост кардааст, ки дар тарғибу ташвиқи ин санаӢои таърихӢ иқдом гиранд ва арзиши ин ӢашнвораӢоро ба оламиён муаррифӢ созанд.

Яке аз ин санаӢои муӢим – Ӣашни 5500-солагии шаӢри бостонии Саразм мебошад, ки бо қадимият ва осори то ба имрӯз боқимондааш дар ӢаӢон камназир аст. ЁдгориӢои таърихии ин мавзеъ исбот менамоянд, ки тоҷикон Ӣанӯз аз замони бостон Ӣунарманду кишоварз будаанд ва маӢорати баланди шаӢрсозӢ доштаанд.

Санаи дуҷум – бузургдошти 700-солагии шоири маъруфи Шарқ – Камоли Хучандист, ки муҳтавои осори ӯро, пеш аз ҳама, тарғиби ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ташкил медиҳад.

Камоли Хучандӣ дар илму фазл чехраи бисёр тобноки замони худ буда, зиндагиву фаъолияти ӯ имрӯз мояи ифтихор ва омӯзиши оламиён мебошад.

Зодгоҳи ин шахсияти барҷаста шаҳри маъруфи Хучанд аст. Ин шаҳр аз дергоҳи таърих ба унвони яке аз марказҳои бузурги илму маориф ва адабиёту фарҳанг эътироф гардида, дар домони хеш шахсиятҳои барҷастаро ба камол расонидааст. Мо дар китоби “Чехраҳои мондагор” воқеъбинона ишора кардаем, ки “Тоҷикистони мо ба таври умумӣ ва ноҳияҳои қадимии он, чун Хучанд, Фархор, Вахон, Истаравшан, Вахш, Ҳисор, Ҳулбук, Панҷакент, Балҷувон, Исфара, Фалғар, Шугнон, Конибодом, Рахш ва ғайра таърихе доранд, ки саҳифаҳои рангини онҳо ҳанӯз пурра ҷароғадон нашудаанд”.

Дар миёни ин мавзеоҳо Хучанд аз ҷумлаи шаҳрҳои, ки баробари бостонӣ буданаш фарзандони бомаърифату қордони зиёдеро дар оғӯи худ парваридааст. Дар ин радиф метавон аз шоир ва мутафаккири бузург Камоли Хучандӣ ёд намуд, ки яке аз чехраҳои адабии миллати тоҷик мебошад. Ин шоири тавоно бо ашъори ҷаззобу дилкаши худ дар ҷаҳон машҳур гардидааст. Оид ба ин масъала ҳуди шоир ишора мекунад, ки:

*Олам сухани Камол бигрифт,
Имрӯз ҷуз ин сухан сухан нест.*

Ин шоир ва орифи бузург бо абёти пурмуҳтаво ва андешаҳои саршор аз ғояҳои баланди инсонӣ ҳанӯз дар замони зиндагаш маҳбубияти хос пайдо карда будааст.

Дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ номи пурраи шоир Камолиддин Абӯаҳмад Муҳаммади Хучандӣ сабт шуда, ӯ бо таҳаллуси Камол шеър гуфтааст.

Камол тақрибан дар байни солҳои 1318-1320 дар Хучанд таваллуд шуда, дар ҳамаи ҷо бештари илмҳои замонашро аз бар кардааст. Сипас илму дониши худро дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро тақмил дода, чанде баъд бо нияти Ҳаҷ ба

сафар баромадааст. Баъди мусофират дар сарзаминҳои араб ва зиёрати Каъба шаҳри Табрезро ҳамчун маркази ободу зебо дарёфта, дар он муқимӣ шудааст.

Шаҳри Табрез дар замони Камоли Хучандӣ пойтахти ҳукумати канории муғулҳо махсуб шуда, дорои боғистонҳои зиёд будааст. Дар осори таърихӣ ва тазкираҳо шаҳри мазкур ҳамчун макони хушбоду ҳаво бисёр сифат шудааст. Обрӯю нуфузи Камоли Хучандӣ дар ин шаҳр ба ҳадде баланд будааст, ки ҳокимони замон бо ӯ мулоқот карда, аз файзи суҳбату андешаҳои бахравар мешудаанд. Дар сарчашмаҳо низ доир ба робитаи шоир бо амирони пуриқтидори замон – Султон Ҳусайни Чалоирӣ, Тӯхтаишхон, Амир Темури Курагон ва Мироншоҳ хикоятҳои ривоёти мухталифе мавҷуданд. Бо вучуди ин, Камол дар ин шаҳр бо хоксорӣ ва қаноат умр ба сар бурда, бештар машғули эҷоди шеър будааст.

Ҳангоми ҳуҷуми Тӯхтаишхон ба Табрез бо фармони завҷаи ӯ Камоли Хучандиро дар қатори асирони дигар ба шаҳри Сарой меоваранд ва адиби нозукбаён ёздаҳ сол дар он ҷо зиндагӣ мекунад.

Баъди аз тарафи Амир Темур забт кардан ва ба харобазор табдил додани Сарой шоир озод гардида, ба Табрез бармегардад ва рӯзгори минбаъдаи ӯ то лаҳзаи охири умр дар Валиёнқӯҳи ин шаҳр гузаштааст. Шоир баъди вафоташ дар боғи ободкардаи ҳудаш дафн карда мешавад.

Баъди соҳибистиклолӣ ва пайдо шудани имконият мо дар шаҳри Хучанд мақбараи Камолро бунёд кардем ва турбати ӯро аз Табрез ба ин шаҳри бостонӣ овардем. Бо ин роҳ мо тавонистем рӯҳи покашро аз ғарибӣ озод намоем ва Хучандро дуҷумбора макони абадиаш қарор диҳем. Ҳоло мақбараи шоир мавзеи зеботарини шаҳри Хучанд ба шумор рафта, сокинони кишвар ва меҳмонони зиёд аз он дидан мекунанд ва ба шахсияти ин шоири ориф эҳтиром мегузоранд.

Камоли Хучандӣ аз худ осори гаронбаҳое ба мерос гузоштааст, ки мазмуни аксари онҳоро ақидаҳои башардӯстона ташкил медиҳанд. Маҳз ҳамин осори дилкаш буд, ки дар муддати кӯтоҳ хосу ом ӯро ҳамчун мутафаккири соҳибхирад

шинохт ва хонааш макони олимону орифон ва ҳакимону адабдӯстон гардид.

Камоли Хуҷандӣ истеъдоди фитрӣ ва хунари баланди шоирӣ дошт. Вобаста ба мақоми баланди маънавии ӯ яке аз бузургтарин шоири адабиёти тоҷику форс – Ҳофизӣ Шерозӣ ишора кардааст, ки **«машраби ин бузургвор олист ва мартабааш софӣ»**. Шоир доир ба истеъдоди худодод ва камоли суҳанварии хеш чунин гуфтааст:

*Дар суҳан лутфи илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол,
В-арна сад сол ба фикр ин суҳанон нагӯн гуфт.*

Камоли Хуҷандӣ дар ашъори ҷовидонаи худ бо таъя ба беҳтарин анъанаҳои адабӣ ахлоқии ниёгон некиву накӯкорӣ, ахлоқи ҳамида, зебоии табиат, сифоти ошиқон, адолати иҷтимоӣ ва дигар ғазилатҳои писандидаи инсонро бо хунари олии суҳанварӣ тараннум кардааст.

Бузургии Ҳоҷа Камол дар он аст, ки ӯ дар ғазалҳои равону дилнишини худ андешаҳои баланди ирфониро устодона баён кардааст. Шоир ба маънии том аз ғалсафаи ҳаёт ва таҷрибаи рӯзгор баҳра бурда, онҳоро зарра-зарраву пора-пора дар суварӣ ҳаёлаш ҷо дода, андарз ва панду насиҳатҳои арзишмандро бо маҳорати хос баён кардааст. Чунончи дар байте ишора мекунад, ки барои ба даст овардани «қалиди ганҷ» ва «ғавҳари мақсад» ҳар як шахс бояд кӯшиш намояд ва заҳмат кашад, зеро танҳо тавассути ин амалҳои шоиста, албатта, ба мурод хоҳад расид:

*Бикӯш, то ба қавф оро қалиди ганҷи вуҷуд,
Ки бе талаб нагӯн ёфт ғавҳари мақсуд.*

Камоли Хуҷандӣ доир ба аҳамияти ваҳдату ягонагӣ ва иттифоку ҳамдигарӣ ҳам изҳори назар карда, барои инсон муҳим будани муҳити орому осударо хеле шоиронаву дилкаш таъкид намудааст:

*Ошиқонро дил ба ваҳдат мекашад,
Мурғи обиро ба дарё хуштар аст.*

Бузургии сухани шоири номвар ва орифи воломақом дар он зоҳир мешавад, ки таъкидҳои ӯ то ба имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд, ки яке аз онҳо устувории ваҳдат ва сулҳу субот мебошад. Дар ҳақиқат, маҳз ваҳдат омили суботи ҷомеа ва шарти муҳимми озодона умр ба сар бурдани одамон мебошад.

Аз назари ҷаҳонбинии ирфонӣ низ сухани Камоли арзиши баланд дорад. Аз дидгоҳи шоири ҳикматписанд бахшидани гуноҳи якдигар ниҳоят муҳим мебошад. Вай одамонро ба ин амали нек даъват карда, андешаи худро чунин баён доштааст:

*Гар ҳаст ғуборе, зи дилат пок фурӯ шӯӣ,
Оина ҳамон беҳ, ки дар ӯ гард набошад.*

Дар ҷойи дигар шоир омӯзиши илмро асоси пешрафти ҷомеа медонад. Камоли Хучандӣ мисли дигар адибони пешин илмро ситоиш карда, ҷавҳари рушди маънавият ва дарки асрори зиндагиро дар омӯзиши илму дониш мебинад:

*Дар илми муҳаққиқон ҷадал нест,
Аз илм мурод ҷуз амал нест.*

Дар воқеъ, амал кардан дар роҳи илм мавқеи инсонро дар ҷомеа баланд мебардорад. Аз ин рӯ, шоир таъкид мекунад, ки барои дарёфти илм шахс бояд ҷаҳду ҷадал намояд.

Камоли бузургвор дар ашъори пурмуҳтавои худ на танҳо масъалаҳои муҳимми ирфонӣ ва иҷтимоиро бозгӯ мекунад, балки ахлоқи писандидаи инсон, аз ҷумла некиву нақӯкориро ситоиш карда, ҷавононро даъват мекунад, ки ба ташнае об дода тавоништан, яъне ба дигарон некӣ кардану дастӣ афтодаеро гирифтани адаб буда, шахс аз натиҷаи он дар вақти пирӣ роҳат мебинад:

*Аз ҷашмасори ҷоҳи ҷавонӣ ба ташнае
Обе бидеҳ, ки пир шавӣ, эй умедвор!*

Чунин ишораҳои ҳакимона дар ашъори Камоли Хучандӣ хеле зиёд буда, ин суханвари нозукхаёл дар аксари ашъораш ба одамон кумак кардан, дастӣ ғайдагонро гирифтани, ба онҳо

хайр кардан ва пеша намудани накӯкорино васф карда, амалҳои шоистаро ситоиш ва кирдорҳои зиштро мазаммат менамояд ва расидан ба камоли маърифатро мояи зиндагии ҳар як шахси покрав медонад.

Дар ашъори Камоли Хучандӣ мавзӯи ишқу муҳаббат ва васфи зебоиҳои табиат ҷойи асосиро ташкил медиҳад. Ин ғазалсарои забардаст сифатҳои беҳтарини ошиқонро бо таъбиру ибораҳои латиф таҷассум намуда, садоқат ва меҳрубонии онҳоро бо маҳорати баланд ба тасвир мекашад. Ин нобиғаи замон ишқро бо ҳама муъҷизаҳои дилкашаш бозтоб карда, ба ин восита, садоқати инсониро баён месозад. Шоир чехраи дилписанди ошиқ ва ҷамоли зебои маъшуқаро васф карда, дар баёни зоҳиру ботини онҳо аз санъатҳои лафзӣ маънавӣ фаровон истифода мекунад. Масалан, дар ғазале мегӯяд:

*Рафт умру нашуд он ёр ба мо ёр Ҳанӯз,
Мекунад ҷабр ба ёрони вафодор Ҳанӯз.
Турфа коре, ки расид аз ғами ўкор ба ҷон,
Накунад зори мо дар дили ўкор Ҳанӯз.
Ман аз он ҷаҳми хуш он рӯз шудам тавбашикан,
Ки набуд аз ману аз майкада осор Ҳанӯз.
Гарчи дил аз марази ишқи ту аз хеш бирафт,
Орзуи ту нарафт аз дили бемор Ҳанӯз.
Ҳар кас аз банди ғаме ёфт наҷотеу Камол
Ҳамчунон аст ба қайди ту ғирифтор Ҳанӯз.*

Дар ашъори Камоли Хучандӣ ғазалҳое, ки саропо ошиқонаанд, ниҳоят зиёд мебошанд. Дар бисёри ҳолатҳо дар ин гуна ашъори дилкаш ҳолату ҳаяҷон, ҳасрати дидор, васлу хичрон, заҷри ошиқ ва зебоии маъшуқа самимӣ ва ҳаётӣ тасвир мешаванд.

Бешак, метавон гуфт, ки дарахти андешаҳои инсондӯстона ва ишқи ҷовидонаи Камоли Хучандӣ баробари зиндагии башар асрҳои аср сарсабзу хуррам ва пургулу пурнакхат боқӣ хоҳад монд.

Бо қаноатмандӣ изҳор менамоям, ки дар 29 соли даврони соҳибистиклолӣ мо дар Тоҷикистон як мактаби бузурги камолшиносӣ ташкил намуда, Муассисаи давлатии “Маркази

илмии Камоли Хуҷандӣ”-ро таъсис додем, ки олимону донишмандони он дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои назарраси илмӣ ноил шудаанд. Дар ин фурсат девони Камоли Хуҷандӣ чор маротиба аз ҷоп баромада, наشري чандин маҷмӯаҳои мухтасари ашъори шоир имконият фароҳам оварданд, ки ошноии мардуми тоҷик ба шеърҳои андешаи адиби мумтоз афзун гардад.

Девони Камоли Хуҷандӣ, ки бо такмилу иловаҳои интишор мешавад, тухфаи муносиб ба ҷашни фархундаи 700-солагии шоири нуктасанҷ мебошад. Дар ин девон аксари ашъори шоир ҷамъоварӣ шуда, дӯстдорони сухани волоро шод мегардонад. Ин осор монанди коҳи азимест, ки аз боду борон газанд намеёбад ва номи Камоли Хуҷандиро зиндаву ҷовид нигоҳ медорад.

Азизу гиромӣ доштани мероси ин шоири озода, омӯхтан ва дар зиндагии худ истифода бурдани панду андарз ва андешаҳои хикмати шоир барои ҳамватанони мо амали ҷолиб маҳсуб меёбад.

Наشري нави девони Камоли Хуҷандиро барои тамоми мардуми адабиётдӯсти кишвар табрику таҳният гуфта, таъкид менамоем, ки китоб аз азал то абад ҳамнишин, дӯст ва раҳнамои халқи мо буд ва ҳамин гуна боқӣ мемонад.

Бовар дорам, ки насли ҷавон ба ашъори Камоли Хуҷандӣ ва дигар адибони нозукхаёл ҳарчи бештар рӯ оварда, тавассути ин хазинаи маънавӣ доираи маърифати худро тавсеа мебахшад ва беҳтарин ишораҳои пандомӯзи онро аз бар карда, дар зиндагии ҳаррӯзааш истифода менамояд.

ШОИРИ ТАРАННУМГАРИ ИШҚУ ЗИНДАГӢ

Абдуҷаббор Раҳмонзода

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Камоли Хучандӣ яке аз чехраҳои тобноки адабиёти тоҷик ба шумор рафта, бо ашъори рангину дилкаши худ дили ҳазорҳо дӯстдорони шеърӯ адабро тасхир ва намунаҳои олии сухани пуртаровату серҳикматро барои ҳаводорони дурри маънӣ ба мерос гузоштааст. Ба ақидаи шодравон Шарифҷон Ҳусейнзода «ин булбули бӯстони адабиёт» [7, 189] ба муҳимтарин масъалаҳои маънавия ва иҷтимоӣ даст зада, кӯшидааст асрори рӯзгори инсонро бо ҳама пастиву баландиаш бозгӯ гардонад.

Дар ашъори Ҳоча Камол дунёи ботинии инсон якҷо бо эҳсоси рӯҳии вай тавҷам омада, фарогири воқеияти рӯзгори пурфочиву ниҳоят мураккаби замони шоир гардидаанд. Ин мутафаккири ватандӯсту адабгустар тавассути қаҳрамони гиноӣ ва зовияи диди ҳикматписандонаи хеш мушқилоти ҳаёт, пастиву баландии рӯзгор, муҳити нобасомони замонашро якҷо бо муаммоҳои дигари иҷтимоӣ тасвир карда, расидан ба қадри ёру диёр ва дӯсту рафиқро асоси муносибати некбинонаи одамон медонад. Баробари ин шоири бузург хурофотпарастонро саҳт мазаммат карда, амалҳои зишти зоҳидону рӯҳониёни мутаассибро интиқод ва симои аслии онҳоро фаш месозад:

*Сӯфиён гӯянд, чун мо хезу дар рақс о, Камол,
Ҳолати вачди риёӣ хуш намеояд маро.*

Агар ба таърихи тасаввуфи асримиёнагӣ назар андозем, дар гузашта ду навъи ирфон – ирфони ошиқона ва ирфони зоҳидона, ройиҷ буд ва барои орифоне чун Ҳофизу Камол, ки намояндагони барҷастаи ирфони ошиқона буданд, сӯфиёну зоҳидон ва шайхон ҳамеша чехраи манфур ба шумор мерафтанд. Аз байти Ҳоча Камол аён аст, ки дар рӯзгори ӯ ҳам сӯфиёну зоҳидони риёкор аз роҳи худнамоӣ ба самои сохта мепардохтанд, ки ҳолати вачди онҳо чуз риёву мардумфиребӣ

чизи дигаре набуд. Дар рӯзгори мо ҳам, агар неку назар андозем, дурӯягию мунофикии чунин зоҳидон то кунун идома дорад.

Камоли Хучандӣ ҳамзамон ба мавзӯи ишқ ва тараннуми мухаббати поки беолоиш таваҷҷуҳ карда, дар аксари ашъораш, бахусус ғазалҳои равону дилкаши худ олами рангину пурэхоси дунёи ошиқонро тасвир карда, дар ҳар як ғазал бо сабку оҳанги хос, вазну қофияи мувофиқ ва қорбаии таъбиру ибораҳои рӯҳбахш ҳолати равонии ошиқу маъшук ва рақиби мағрурро бо маҳорати баланди шоирона ва суввари ҳаёли лабрези пур аз меҳру вафо, сидку сафо, ҳасрату дард, ранҷу азоб ва нозу изтироб бозтоб месозад.

Шоир ҷаҳони отифонаи ошиқро хело рангин ва ҳолати ботинии маъшуқаро ниҳоят зебо бозгӯ карда, дар интиҳоби маъниҳои рамзиву маҷозӣ, тавсифҳои латифу ташбеҳҳои қалбшӯрдиханда устои беназири сухани пурмуҳокот будани худро исбот менамояд. Вай дар ҳар як мисраву байти ғазалҳояш ҳалқаи занҷирбанди калимаҳои хушоҳангро пай дар пай гиреҳ намуда, бо риояи таносуби калом ва баробарии мантикии матну маъно таассуроти ботинии хешро бозгӯ месозад. Ҳамин тарзи тасвир ва андешаи комил, қорбасти таъбиру ибораҳои латиф, мазмунҳои салим ва баёни содаву равои ғасоҳату балоғати суханпардозии ашъори ғиноии шоирро маҳбуи ҳамагон гардонида, шухрати шоири ширинкаломи тоҷикро ба маротиб боло бурдааст.

Дар воқеъ, равонии шеърӣ Камоли сеҳрофарин муосирон ва пасояндагони суханро қоиладар намуда, дар сарчашмаҳои адабӣ ва дигар маъхазҳо ўро яке аз бузургтарин чехраҳои адабӣ доништаанд. Дар сарчашмаҳои адабие, чун «Дастур-ул-қотиб»-и Шамсуддини Наҳҷувонӣ, «Қавохир-ул-асрор»-и Шайх Озарӣ, «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Қомӣ, «Маҷолис-ун-нафос»-и Алишери Навоӣ, «Тазкират-ул-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Силсилат-ул-орифон»-и Муҳаммади Самарқандӣ, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Миръот-ул-ҳаёл»-и Шералихони Лудӣ, «Оташқада»-и Озари Бекдилӣ, «Ҳизонаи омира»-и Озоди Балғиромӣ, «Риёз-ул-орифин»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Сафинаи Хушгӯ»-и Биндробан Доси Хушгӯ, «Манзар-ул-авлиё»-и Муҳаммадқозими Табрезӣ, «Маноқиб»-и Шайх Маслаҳатдини Хучандӣ ва даҳҳо

сарчашмаҳои дигар оид ба мартабаи суҳанвари Шайх Камол маълумот дода шудааст. Бештари таъкиранивисон мулоҳизаҳои Абдурахмони Қомӣ ба навъе такрор кардаанд.

Абдурахмони Қомӣ ба шеъри пурнакхати ин адиби покизарӯзгору покизасиришт баҳои баланд дода, аз ҷумла менависад: «Шайх Камоли Хучандӣ раҳимахуллоҳу таъоло. Ва вай дар латофати суҳан ва диққати маонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир нест, аммо муболиға дар он шеъри вайро аз сарҳади салосат (равонии суҳан) берун бурдааст ва аз ҷошнии (маза, таъм) ишқу муҳаббат ҳолӣ монда. Дар эроди амсол ва ихтиёри баҳрҳои сабук, бо қофияҳову радифҳои ғариб, ки саҳли мумтанеъанд, татабуи Ҳасани Дехлавӣ мекунад, аммо он қадар маонии латиф, ки дар ашъори вай аст, дар ашъори Ҳасан нест...» [10].

Ин ишораи мутафаккир ва шоири бузург Абдурахмони Қомӣ далолат бар он менамояд, ки, дар ҳақиқат, Камоли Хучандӣ дар латофати суҳанварӣ бемисл буда, бо ашъори дилкашу равони худ шуҳратёр гардида, бо таъби нозуку таҳайюлҳои бемислаш дар адабиёти асри XIV ҷойгоҳи намоёнро ишғол намуда будааст. Аммо эроди Мавлоно Қомӣ дар масъалаи ин, ки муболиға шеъри ӯро аз равонии баён берун ва аз маззаи ишқу муҳаббат ӯрӣ кардааст, қобили мулоҳиза мебошад. Ҳарчанд дар «Нафаҳот-ул-унс» Абдурахмони Қомӣ тақаллуфҳои Шайх Камолро дигар навъ тавзеҳ дода, навиштааст, ки «Шайх Камоли Хучандӣ... бисёр бузург будааст. Ва иштиғоли вай ба шеъру тақаллуф дар он сатру талбисро буда бошад (яъне ба шеър даст задани ӯ танҳо барои чехраи ҳақиқии ирфонии худро зери сатри шеър гирифтанд будааст), балки мешояд, ки барои он буда бошад, ки зоҳир мағлуби ботин нашавад ва аз риояти сурати убудиат бознамонад. Ҷунонки худ мегӯяд:

*Ин тақаллуфҳои ман дар шеъри ман,
«Каллиминӣ ё ҳумаӣро»¹ -и ман аст» [10, 201].*

Дар иқтибоси аввал Мавлоно Қомӣ аз мавқеи завқӣ ва эстетикӣ худ ба шеъри Шайх Камол баҳо додааст ва ишора ба

¹ Яъне: Бо ман суҳан бигӯӣ, сапедрӯӣки ман.

чанбаи лафзии каломи Камол дорад, ки аз лиҳози ҳунар ороста ва фаннӣ воқеъ гардидааст. Камоли Хучандӣ шоири ориф аст ва Мавлоно Ҷомӣ орифи шоир. Камоли Хучандӣ ба маънӣ аз роҳи шеър ворид мегардад, Ҷомӣ бошад ба шеър аз роҳи маънӣ. Яъне таъвил аз зоҳир ба ботин барои суханвароне чун Ҳофизу Камол асли умдаи шинохти шеър аст. Дар ин маврид низ сарчашмаҳои ҷолибе додаанд. Чунонки Ҷомӣ дар «Нафаҳот» ҷойи дигар аз муносибати Мавлоно Муҳаммадширин, машҳур ба Мағрибӣ ёдовар шуда, менависад, ки вақте Мағрибӣ байти зерини Камолро:

*Чаши агар ин асту абрӯ ину нозу ишва ин,
Алвидоъ, эй зухду тақво, алфироқ, эй ақлу дин»*

мешунавад, мегӯяд, ки «Шайх бисёр бузург аст, чаро шеъре бояд гуфт, ки ҷуз маънии маҷозӣ муҳмале дигар надошта бошад? (Яъне ба вачҳе суханро баён кунанд, ки ҷуз маънии ишқӣ заминӣ аз он маъние дигар дарк карда нашавад). Шайх онро шунидааст, аз вай истидъои (хоҳиш) суҳбат карда ва худ ба табх (пухту паз) қиём намуда ва Мавлоно низ дар ин хидмат мувофиқат карда. Дар он асно Шайх он матлаъро хондааст ва фармудааст, ки: «чашм» «айн» аст, пас мешояд, ки ба лисони ишорат аз «айни қадим», ки «зот» аст ба он таъбир кунанд ва «абрӯ» «ҳочиб» аст. Пас метавонад буд, ки онро ишорат ба «сифот», ки «ҳиҷоби зот» аст, доранд». Хидмати Мавлоноӣ тавозӯӣ намудааст ва инсоф дода» [10, 201].

Дар ҳақиқат, Камоли Хучандӣ ба маъниофаринӣ диққати ҷиддӣ дода, дар баёни ҳар як ҳолату вазъият кӯшиш менамояд, ки симои суратмисолҳои адабиаш воқеъбинона бозгӯ гарданд. Дар чунин ҳолат вай аз таъбирҳои нозуку равон истифода карда, ҳолату вазъияти қаҳрамони ғиноияшро самимӣ ва ниҳоят дилкаш бозтоб менамояд. Чунин баёни андеша аксари ғазалҳои шоирро фаро гирифта, дар онҳо беҳтарин сифатҳои инсони ошиқ дилдода ва дардманду ғамолудаи меҳру вафо таҷассум ёфтаанд. Шоири лирик барои расидан ба ин ҳадафҳои ниҳони худ аз санъатҳои лафзӣ маънанвӣ фаровон истифода карда, дар қорбуди онҳо маҳорати хоса нишон медиҳад. Вай бо ин восита вазъи мураккаби ошиқ, ҳолати равониву руҳии маъшуқа

ва кирдорҳои зишти рақибро, ки симоҳои ғазали анъанавӣ мебошанд, ошкор карда, дунёи ботинии онҳоро таҷассум мегардонад.

Дар баробари ин, дар ашъори Камоли Хучандӣ суратмисолҳои асотирӣ, куҳанулгӯҳои ривоятӣ, талмеҳи таърихӣ, чехраҳои фарҳангии бостонӣ, таъбиру ибораҳои ирфонӣ ва ишораҳои диниву мазҳабӣ ба хоҳири тавзеҳ ва такмили мазмуни ғазал ҳунармандона корбарӣ шудаанд, ки онҳо, аз як тараф, маҳорати суҳанварии шоирро ошкор месозанд ва, аз ҷониби дигар, аз донишу ҷаҳонбинӣ ва сатҳи маърифати шоир дарак медиҳанд.

Дар бештари ғазалҳои шоир манбаъҳои мазҳабӣ ва ривоятиву таърихӣ ба маврид ва бо мақсади тақвияти ифодаи ҳолату вазъияти образҳои лирикӣ корбарӣ шуда, ҷанбаи тасвириву таҳайюлии андешаҳои шоири эҳсосмандро қавӣ мегардонанд. Чунончи, вай дар як байти ғазалаш аз суратмисоли «хур» истифода карда, зебӣ ва дилрабоии маъшуқаро ба симои ривоятии он монанд намуда, дар латофату соҳибҷамолӣ, дилкашиву дилпазирӣ ҷамоли бомалоҳоти маъшуқаро аз «хур», ки дар фарҳанги исломӣ зани бисёр хушрӯ ва хубрӯи доништа мешавад, болотар тасвир намуда, мефармояд:

*Гар ба масҷид наравам, қиблаи ман рӯи ту бас,
Гӯшаи тоати ман тоқи ду абрӯи ту бас...,
Ҳури айн гар бикӯшояд дари фирдавс, маро
Ҳаваси рӯи тӯву хоки сари кӯи ту бас [3, 718].*

Ҳоча Камол дар ин тасвири малеҳ ва равону нозук ҳамчун ринди озодагӯфтор баромад карда, дар пояи оини ҷавонмардӣ садоқати ошиқро ба маъшуқ ниҳоят ошкоро таҷассум менамояд ва муродашро дар роҳи расидан ба васли ёри дилбанд ҳунармандона бозгӯ месозад.

Дар ашъори Камол, баҳусус ғазалҳои шоир, чунин симоҳои таърихиву ривоятӣ ва динӣ зиёд ба мушоҳида расида, ҳар кадом бо маврид ва вобаста ба ифодаи муроди дили шоир истифода гардида, таърихияти ашъори Камоли Хучандиро қавӣ менамоянд. Агар қисме аз ин навъ тарзи баёну андеша ҳамчун ташбеҳи равшану мутлақ, аз қабилӣ «ҷашмаи кавсар», «ҳони

Халил», «сиҳикадони биҳишт», «фирдавси аъло» ва ғайраҳо корбарӣ шаванд, қисми дигар, ҳамчун талмех дар таркиби матни ғазалҳо ҷо гирифта, таърихияти ғазалҳои шоирро устувор менамоянд. Махсусан, шоир аз талмехҳои таърихӣ, ки аз симоҳои фарҳангӣ ва ривоятиву мазҳабӣ иборатанд, фаровон истифода менамояд. Вай вобаста ба мазмуни ғазал аз симоҳои Лайливу Мачнун, Юсуф ва Зулайхо, Маҳмуду Айёз, Хизру Мӯсо ёд карда, ба ин восита бадеияти шеърҳои худро либоси таърихӣ пӯшонда, тавассути хотираи фарҳангӣ ҷанбаи тасвирии ғазалҳояшро мукамал мегардонад:

*Хизри ҷон оби ҳаёт аз лаби дилҷӯи ту ёфт,
Мусӣ анвори таҷаллӣ ҳама аз рӯи ту ёфт,
Мурдари зинда аз он кард Масеҳи ба даме,
К-аз дами боди саҳаргоҳи азал бӯи ту ёфт.
Ҳоҷаи ҳар ду саро Аҳмади маҳмудхисол
Ҳусни ахлоқу макорим ҳама аз хӯи ту ёфт.
Дар миёни зулумоти сари зулфи ту, Камол,
Ҳамчу Хизр оби ҳаёт аз лаби дилҷӯи ту ёфт [3, 206].*

Дар ин ҷо Камоли Хучандӣ бо як иродати хос ва садоқати бемисл аз симоҳои мазҳабӣ истифода карда, дарунмоя ва мазмуни ғазалашро мукамал кардааст. Адиб пай дар ҳам аз чеҳраҳои Хизр, Мӯсо, Масеҳи, Аҳмад ёд карда, амалкарди онҳоро ба меҳру муҳаббати ошиқ қиёс менамояд ва қудрати бемисли ишқро дар вучуди инсон бо муҳокоти нозук тасвир мегардонад. Барои шоир симои дилкаши маъшуқа ва тани латифи ӯ болотар аз ҳама гуна амалу чиз буда, расидан ба муроди васл пояи тааммуқашро ташкил менамояд.

Дар ғазали дигар Камоли Хучандӣ аз Фаридун хотировар шуда, вобаста ба ифодаи матлаб талмехро саривактӣ ва ба маврид истифода намуда, ҳолату изтироб ва ғаму ҳаҷри ошиқро бо истеъдоди бесобиқа чунин бозгӯ месозад:

*Аз лабаи ҳар гаҳ, ки хоҳам бӯса, даиномам диҳад,
Ғар на тифл асту хӯрад бозӣ, ҷаро комам диҳад?
Соҳирӣ бингар, ки чун нуқле бихоҳам з-он даҳон,
Писта бинмояд зи лаб в-аз ғамза бодомам диҳад. ...*

*Дар баҳои хоки пояи нестам дурре, дарег,
Ку Фаридун, то дусад ганчи гуҳар вомам диҳад?* [3, 397].

Камоли Хучандӣ дар ин ғазали саропо ғиноӣ бо лутфу ихом андеша ронда, бераҳмии маъшуқа ва нозу ғурури баланди ўро ниҳоят рӯҳбахш тасвир намуда, аз шоҳ Фаридун, ки дар ахбори асотири қадим соҳиби ганҷу гуҳари зиёд буд, ёдовар шуда, иҷмолан танзи латиф мегӯяд ва бо ин роҳ ҳиссиёти қаҳрамони ғиноиро ошкор месозад.

Адиб дар ҳақиқат баёни «маънии хос»-ро (ибораи худи шоир. - А. Р.) пояи эҷоди бадеӣ қарор дода, дар ғазалҳояш мақсади ниҳии худро бо тахайюлотӣ пур аз ифодаҳои муболиғадор баён менамояд ва асрори ботинии аҳли дардро бо завқи баланд ошкор месозад. Шоир бо ин роҳ тасаввуроти хонандаро ба матни байт ҷалб карда, ҳолати суратмисоли ғиноиро аз будаш бештар бозгӯ сохта, муҳокотро асли сухани маҷозиву хайёلى медонад. Масалан, дар байти поён аз санъати муболиға ҳунармандона истифода карда, ҳам ҳолати рӯҳиву равонии ошиқро тасвир месозад ва ҳам ёди таъриҳӣ менамояд:

*Чаши моро бигузори ба лаби Дачла равӣ
Дачла рӯдест, вале дидаи мо дарёест* [3, 216].

Шоир дар ин байт аз санъатҳои маънавию лафзӣ бо камоли завқ истифода карда, суvari андешаашро дар баёни матлаб муболиғомез ифода менамояд ва маъниро то дараҷаи игрок расонида, оби дидаи қаҳрамони ғиноии худро ба оби ду дарёи бузург муқоиса мекунад ва бо ин тарз маънии зебо офарида, суханро аз ҳадди асл то ба дараҷаи ғулув мерасонад. Аксари муҳаққиқони осори Камоли Хучандӣ бо исрор ин маҳорати ғавқулодаи шоири сухангустарро тасдиқ карда, дар маъниофаринӣ ва ҳаёлпардозӣ ҳамто надоштани ўро эътироф намудаанд.

Дар воқеъ, Хоча Камол бо таассуроти хос андеша ронда, дар пайи такмили мавзӯ талош намуда, ҳолату изтироб, дарду ҳасрати ошиқони шайдо ва латофату зебоӣ, хубрӯиву дулҷӯии маъшуқаҳои зебосанамро бо камоли меҳр тасвир менамояд. Дар ҷунин ҳолатҳо шоир аз таркибҳои ҷолиб, ибораҳои латиф ва

ишораҳои нозук истифода карда, асолати ишқи поки инсониро бозтоб менамояд ва аз сӯйи зоҳир майл ба олами ботин мекунад. Ҳамин хусусиятро дар ғазали зерини Камол дидан мумкин аст:

*Шабе, к-аз оташи ишқи ту чонам сӯхтан гирад,
Чароги давлатам он шаб зи сар афрӯхтан гирад.
Чу зулфат боядаш умри дарозу ришта з-он афзун,
Гар ин чоки гиребонҳо рафиқе дӯхтан гирад.
Зи шодӣ барчаҳам ҳар дам чу гандум дар сари тоба,
Гар он хат донани дилҳо чу мӯр андӯхтан гирад.
Ба лаб бояд мағас бигрифт ширинифурӯшонро,
Чу лабҳои ту дар ишва шакар бифрӯхтан гирад.
Зиёдат мекуни сӯзи дили мо аз шакарханда,
Намак дар реш агар резӣ, чароҳат сӯхтан гирад.
Зи роҳи Рум гуфт овард зулфам аз Ҳабаши лашкар,
Ба Чин арзон шавад нофа, гар он Ҳинду Хутан гирад.
Камол, ин гуфта гар мурге барад бар пар ба Ҳиндустон,
Биёяд тӯтию аз ту сухан омӯхтан гирад [3, 541].*

Шоир дар таълифи ин ғазал шахси баркамол ва адиби нозукҳаёл буда, бо ҳунари баланду истеъдоди беназири хеш дарди ҷонкоҳи ошиқро аз дурии ҷамоли маъшуқа бо завқи баланд тасвир намуда, вазъи равонии ўро хело самимӣ шарҳ медиҳад. Баробари ин, дар ҳар байт аз сарнавишти ҳаёти мисол оварда, «чароҳати» ошиқро даво мебахшад ва ҳақиқати ҳолро бо перохани сухани пурмуҳокот мепошонад. Ҳамзамон вазъи ошиқро шарҳ дода, завқи баланди эҷодӣ доштани хешро исбот менамояд. Дар ин тасвири ҷолиб қудрати баёни фикр тавоно буда, мантиқи баён қавист. Чунин ашъори рангину дилкаш дар эҷодиёти Камоли Хучандӣ ниҳоят зиёд буда, аз бузургии истеъдоди фитрии ин адиби ғазалсаро дарак медиҳад.

Дар ғазали дигари худ Камоли Хучандӣ аз чехраҳои адабиву таърихӣ ёд карда, дар баробари равшан намудани ҳофизаи фарҳангии хеш худро аз мактаби бузурги Ҷалолуддини Балхӣ доништа, таъкид месозад, ки агар Румӣ дар Рум шухрат пайдо карда бошад, идомаи мактаби вай дар Хучанд арзи ҳастӣ карда, ҳикмату фалсафа ва ахлоқу адабро тарғиб намудааст.

*Нахли маданӣ самар баровард,
Паҳлуи рутаб шакар баровард.
Омад Ҳасани дигар ба Басра,
Нахлаш рутаби дигар баровард.
Аз равзана Офтоби Табреш
Дар хона бирафту дар баровард.
Румӣ ба замини Рум зад нақб,
Аз хоки Хуҷанд сар баровард.
З-он хок Камол доман афшонд,
Гард аз малаку баишар баромад [3, 620].*

Дар ин ғазали равону дилчасп шоир аз санъати талмех ба маврид истифода бурда, гузаштагони адабу ҳикмат ва пирони тариққатро ёд мекунад ва самари «нахли маданӣ»-ро дар муҳити адабии Хуросону Мовороуннахр ошкор месозад. Дар ғазали фақуззикр инчунин фосилаи замонику маконӣ ба маврид бозтоб ёфта, ишораи Басра, Табреш, Рум ва Хуҷанд баёнгарии имтидоди замон ва макони бадеӣ дар таркиби шеър шуда, гузаштаре ба замони шоир наздик менамояд ва барои парвози андешаву тахайюли эҷодӣ роҳ мекушояд. Ин ҳам хунари адабӣ буда, аз бузургии Камоли Хуҷандӣ ва суҳанофаринии вай дарак медиҳад.

Камоли Хуҷандӣ, бешак, дар умри бобаракати хеш ҳазинаи адабиёти тоҷикро бо осори гаронбаҳояш бой гардонида, аз хеш меросе боқӣ гузоштааст, ки то ба имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд ва ҳамчун намунаи олии каломи воло барои инсоният хидмат менамояд ва одамонро дар роҳи расидан ба дурри мақсуд раҳнамоӣ месозад.

Бовар дорем, ки чашни 700-солагии Хоҷа Камоли Хуҷандӣ имкон медиҳад, ки паҳлуҳои ноомӯхтаи осори ӯ ба таври васеъ таҳқиқ шаванд ва пешкаши дӯстдорони шеърӣ адаб гарданд. Бо ин умеду орзуи нек чашни фарҳундаи ин адиби ҷаҳониро ба ҳамаи дӯстдорони суҳан табрик менамоем.

КИТОБНОМА

1. Камоли Хуҷандӣ дар оинаи тазкираҳо. Таҳия ва тавзеҳи И.Шехимов ва З.Юсупов. – Хуҷанд: Хуросон, 2020. – 300 с.
2. Хуҷандӣ Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. – Душанбе: Адиб, 1995. – 672 саҳ.
3. Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камоли Хуҷандӣ. – Хуҷанд: Хуросон, 2015. – 1292 с.
4. Хуҷандӣ, Камоли. Девон. Матни интиқодӣ. Бо кӯшиши Ш.Ҳусейнзода, С.Асадуллоев. Дар 2 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, ҷ.1., 1986, ҷ.2., 1987.
5. Хуҷандӣ, Камоли. Девон. Нусхаи хаттии Китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ӯзбекистон. - № 122.
6. Хуҷандӣ, Камоли. Девон. Нусхаи хаттии китобхонаи шахсии Р.Ҷалил.
7. Ҳусейнзода Ш. Ҳаждаҳ мақола. Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 189 саҳ.
8. Ҳусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик барои синфи 8. Нашри 12. – Душанбе: Маориф, 1978.
9. Ҳусейнзода Ш., Султон С. Бори дигар дар бораи зиёратгоҳи Камоли Хуҷандӣ. //Тоҷикистони советӣ. 14-июли 1988. – Саҳ. 4.
10. Ҷомӣ, Мавлоно Нуриддин. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс./ Мавлоно Нуриддини Ҷомӣ // Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Окилова ва Б. Мирсаидов. – Душанбе: Пайванд, 2013. – 865 с.

ШОИРИ ТАРАННУМГАРИ ИШҚУ ЗИНДАГӢ

Камоли Хуҷандӣ хазинаи адабиёти форсу тоҷикро бо осори гаронарзиши хеш гани гардонда, аз худ меъросе ба ёдгор гузоштааст, ки то ба имрӯз, бешак, аҳаммияти худро гум накардааст. Дар мақола доир ба мавзӯи ҷовидонаи адабиёт – ишқ, ки аксари газалиёти Камоли Хуҷандӣ ба он бахшида шудаанд ва шоири тавоно бо маҳорати фавқулода барои тасвири он аз санъатҳои бадеие, ба мисли талмех таибеҳ ва гайра истифода намудааст, баҳс меравад. Ҷазалҳои ошиқонаи шоир бо тасвирҳои ҷолиб, таркибу ибораҳои латиф ва ишораҳои нозук сайқал ёфта, асолати ишқи поки инсонро бозтоб менамоянд.

Вожаҳои калидӣ: *Камоли Хуҷандӣ, адабиёти форсу тоҷик, газал, шиқ, санаътҳои бадеӣ, шеър.*

ПОЭТ ПЕВЕЦ ЛЮБВИ И ЖИЗНИ

Камоли Худжанди обогатил сокровищницу персидско-таджикской литературы своими ценными произведениями и оставил наследие, не утратившее своего значения по сей день. В статье рассмотрена извечная тема литературы – любовь, которой посвящена большая часть газелей Камоли Худжанди, и одарённый поэт с незаурядным мастерством использовал такие средства изобразительного изображения, как талмех, метафора и т. д. Романтические газели поэта украшены привлекательными образами, изящными композициями и тонкими намёками, отражающими сущность чистой человеческой любви.

Ключевые слова: *Камол Худжанди, персидско-таджикская литература, газель, любовь, искусство, поэзия.*

POET AND SINGER OF LOVE AND LIFE

Kamoli Khujandi enriched the anthology of Persian-Tajik literature with his valuable works and left a heritage that has not lost its importance to this day. The article deals with the eternal theme of literature – love, to which most of Kamoli Khujandi's ghazals are dedicated, this outstanding poet with gifted skill used such means of symbolic depiction such as talmeh (one art in literature, which means giving lots of meaning in short sentences), metaphor and etc. The poet's romantic ghazals are decorated with attractive images, graceful compositions and delicate hints reflecting the essence of pure human love.

Key words: *Kamol Khujandi, persian-tajik literature, ghazal, love, art, poetry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Абдучаббор Раҳмонзода** - доктори илми филология, профессор, академики АМИТ, Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа.

Сведения об авторе: **Абдуджаббор Раҳмонзода** - доктор филологических наук, профессор, академик НАНРТ, Помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью.

About the author: **Abdujabbor Rahmonzoda** - Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Assistant to the President of the Republic of Tajikistan of social development and public relations.

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ВА ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ

(Масъалаи таъсирпазирӣ)

Боймӯрод Шариғзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Асри XIV-и милодиро дар таърихи адабиёти асримиёнагии форсии тоҷикӣ марҳилаи шукӯҳи жанри ғазал меноманд. Маҳз дар ҳамин давра жанри ғазал аз нигоҳи баён ва маҳорат ба дараҷаи хеле равшан сайқал ёфта, дар мисоли суҳанвароне чун Ҳочуи Кирмонӣ, Носири Бухорӣ, Салмони Соваҷӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ ҷилои дигар пайдо кард. Аз миёни ҳамаи шоирони ин давраи адабиёт Ҳофизи Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ бо сабку услуб ва маҳорати суҳанварии ба худ хос шуҳрати бештар пайдо кардаанд. Агар дар садаи дувоздахуми милодӣ, ки жанри қасида марҳилаи шукӯҳу авҷи ҳунариро тай мекард, Анварию Ҳоконӣ пешоҳанги қасидасароёни адабиёт муаррифӣ гашта бошанд, дар садаи чаҳордахум ин мақому манзалат дар ғазалсароӣ ба Ҳофизу Камол насиб гаштааст.

Оид ба ҳаёту эҷодиёт ва мақому мартабаи Шайх Камоли Хучандӣ дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик то кунун тадқиқоти зиёд сураат гирифтааст. Муҳаққиқон то ҷое саҳми ин суҳанвари мумтозро дар таҳаввули ғазал ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Сабку услуб, баён ва навовариҳои ӯро зикр намудаанд. Муносибати шоир нисбат ба суҳанварони пешину муосир ва пайравии шоирони баъдӣ ба Камоли Хучандӣ ҳам аз мадди назари пажӯҳишгарон дур намондааст.

Яке аз масоили то кунун аз нигоҳи илмӣ таҳқиқнашуда масъалаи ба сирқати ашъори Ҳасани Деҳлавӣ айбдор кардани Ҳоча Камол аз ҷониби муосиронаш мебошад. Мавзӯи сирқат, тақлид, татабӯъ, пайравӣ, тазмин, назиранависӣ, ки ҳар яке аз ин мафҳумҳо дар маҷмӯъ дар мавриди истиқболи эҷодии як суҳанвар аз суҳанвари дигар ба кор меравад, баъзан хонандаро ба гумроҳӣ мебарад. Зеро дар афкори адабӣ ва эстетикӣ суҳанварони пешин ҳама гуна истиқбол ва таъсирпазирӣ сирқат номидаанд. Котибии Нишопурӣ, ки аз ҳамасрони Камол аст,

таъсирпазирии Ҳасани Деҳлавиро аз Амир Хусрав ва татабуи Камолро аз Ҳасани Деҳлавӣ сирқат гуфтааст:

*Гар Ҳасан маънӣ зи Хусрав бурд натвон кард айб,
З-он ки устод аст Хусрав, балки з-устодон зиёд.
В-ар маонии Ҳасанро бурд аз девон Камол,
Ҳеч натвон гуфт ӯро, дузд бар дузд уфтод* (4, 230).

Баъдтар Мавлоно Ҷомӣ дар «Баҳористон» зимни зикри Камоли Хучандӣ ин падидаро ёдовар шуда менависад, ки «Дар эроди амсол ва ихтиёри баҳрҳои сабук бо қофияҳову радифҳои ғариб, ки саҳлу мумтанеъ аст, татабуи Ҳасани Деҳлавӣ мекунад. Аммо он қадар маонии латиф, ки дар ашъори вай аст, дар ашъори Ҳасан нест ва он ки вайро «дузди Ҳасан» мегӯянд, бинобар ҳамон татабуъ тавонад буд ва дар баъзе аз девонҳои вай ин фард дида шудааст:

*Кас бар сари ҳеч раҳна нагрифт маро,
Маълум ҳамешавад, ки дузди ҳасанам*» (5, 67).

Ин мулоҳизаи Мавлоно Ҷомиро минбаъд Алишери Навоӣ дар «Маҷолис-ун-нафос», Хондамир дар «Риҷоли «Ҳабиб-уссияр», Амин Аҳмади Розӣ дар «Ҳафт иқлим», Мир Абдулраззоқи Шохнавозхон дар «Баҳористони суҳан», Муҳаммадсиддиқи Ҳасанхон дар «Шамъи анҷуман», Аҳмад Алихони Санделавӣ дар «Махзан-ул-ғароиб», Муҳаммад Маъсуми Шерозӣ дар «Тароқиқ-ул-ҳақоқиқ», Оқобузургӣ Техронӣ дар «Аз-зариъа» ва дигарон айнан такрор кардаанд, ки зикру таҳлили ҳамаи онҳо ин ҷо зарурат надорад.

Дар адабиётшиносии замони шӯравӣ бори аввал сари ин масъала ховаршиносии маъруф И.С.Брагинский доварӣ карда, каломи Ҳоҷа Камолро бар Ҳоҷа Ҳасан тарҷеҳ дода буд (2, 240-241). Дар мақолаи А.Алимардонов қазовати И.Брагинский сари масъалаи мувозанатаи Камоли Хучандӣ ва Ҳасани Деҳлавӣ инкор шудааст (1, 200-215). А.Алимардонов пас аз овардани мулоҳизаи Ҷомӣ сари масъалаи мазкур доварию Мавлоноро дар муъҷазияи дақиқӣ ситоиш намуда, сипас байти Камолро дар шакли зайл овардааст:

*Кас бар сари ҳеҷ раҳна нағрифт маро,
Маълум ҳамешавад, ки «дузди Ҳасанам».*

Ва меафзояд, ки оҳанги сухани Мавлоно Ҷомӣ ва байти аз Камоли Хучандӣ иқтибосовардаи ӯ ба он далолат менамояд, ки ибораи «дузди Ҳасан»-ро нисбат ба Камоли Хучандӣ дар замони зиндагии шоир ва давраҳои баъдина «на муътақидону мухлисони шоири ширинкалому дӯстдорони ғазалиёти рӯҳпарвари ӯ ва на ба нияти неххоҳиву мусот қор фармудаанд». Ба ақидаи муҳаққиқ Камоли Хучандӣ худ эътироф кардааст, ки дар касби латофату салосати сухан ва инкишфу такмили маҳорати шоирӣ ва дарёфту ихтироъи равияи ҳоси ҳеш аз осори Ҳасани Деҳлавӣ баҳра бардоштааст ва «Байти дар боло овардашудаи Камоли Хучандӣ ва дар замони зинда будани вай бо ибораи дурушту номатлуби «дузди Ҳасан» зикр ёфтани шоиру ин маъниро дар шеърӣ худ ёдоварӣ намудани ӯ дурустии фикри моро тасдиқ менамояд» (1, 205).

Бояд зикр кард, ки дар ибораи «дузди ҳасан» ҳасан ба маънои зебӣ ва хубӣ рафтааст, на номи шахс. Шайх Камол аз роҳи ихом лутфи зебӣ карда, гуфтааст, ки касе дуздии маро ошкор карда натавонист, маълум мешавад, ки ман дузди тавоноям.

Шабоҳату монандии мундариҷавию лафзӣ байни осори адибон суханшиносро ба таҳқиқи масъалаи сирқат водор кардааст. Дар адабиёти асримиёнагии мо ҳатто бузурғтарин суханваронро бо ин доғ дар пешонӣ айбдор кардаанд. Чунончи, Муиззиро ба дуздии девонҳои Унсуриву Фарруҳӣ айбдор кардаанд, Анвариро ба дуздии девони Абулфараҳи Рунӣ, Ҳасани Деҳлавиро ба дуздии девони Амир Хусрав, Камоли Хучандиро ба дуздии девони Ҳасан ва амсоли инҳо.

Ба қавли А.Зарринқӯб, «мутолиоти мунтақиддони имрӯз тақрибан ба ин натиҷа расидааст, ки ҳеҷ асаре мунҳасиран аз қалам ва фикри имзоқунандаи он таровиш намекунад ва ибдоъу эҷоди мутлақ ва бесобиқа агар ба кулӣ ноёб набошад, қатъан камёб аст...» (4, 98).

Назарияи сирқати адабӣ дар гузашта, ки тибқи низоми балогати арабӣ сурат гирифтааст, меъёрҳои суннатиро доро буд, ки аз равзанаи суханшиносии имрӯз мо наметавонем

ҳақиқати онро ошкор созем. Анвои сирқат ва меъёрҳои таснифи он дар осори илмӣ ҳам муҳаққиқони араб ва ҳам суҳаншиносони асримиёнагии мо ба ҳубӣ дарҷ ёфтааст. Муҳаққиқи араб Абуҳилол Аскарӣ сирқатро дар ҳолате ҳақиқӣ медонад, ки агар суҳанвар маънию лафзро аз дигар суҳанвар айнан бигирад ва меафзояд, ки «ҳар ки онро бо баъзе аз алфози асли аҳз кунад, салҳ кардааст ва аммо агар касе маънӣ ва мазмунро аз дигаре бигирад ва аз худ қисвати тозае аз алфоз дар он бипӯшонад, ки аз қисвати нахустин хубтар бошад, ӯ бад-он маънӣ сазовортар хоҳад буд» (4, 104).

Ин қазияи Абуҳилоли Аскарӣро мо дар қитъаи зери Салмони Соваҷӣ метавонем мушоҳида кунем:

*Маънии нек бувад шоҳиди покизабадан,
Ки ба ҳар дам дар он ҷома дигаргун бошад.
Шоир аст он ки қуҳан хирқаи пашимин зи бараиш
Бадар орад ва дар он атласу аксун пӯшад (4, 241).*

Ҳамин назарияро баъдтар Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам...» оварда, ҷаҳор навъи сирқат: интиҳол, салҳ, илмом ва нақро бо мисолҳои зиёд дарҷ кардааст. Аз рӯи таснифоти Шамси Қайс аён аст, ки дар ду навъи аввали сирқат, яъне интиҳолу салҳ шоир тасарруфе дар эҷод надорад ва ҳам лафзу ҳам маънии шоири дигарро мегираду истифода мебарад. Аммо дар ду навъи охир, яъне илмому нақл суҳанвар маънии шоири дигарро мегирад, аз парда берун меорад ва ба вачҳе дигар адо менамояд. Ин ҷо дигар суҳан на аз сирқат, балки аз истиқболи як суҳанвар аз шоири дигар ва ба таври дигар адо кардани мазмуну маънӣ меравад. Аммо тарзе мушоҳида мешавад, таъсирпазирию мазмунбардориро ҳам гузаштагонӣ мо сирқат гуфтаанд. Масалан, Шамси Қайс дар мавриди навъи нақли сирқат чунин мисолҳо овардааст: «Ва аммо нақл он аст, ки шоир маънии шоири дигаре бигирад ва аз бобе ба боби дигар барад ва дар он парда берун орад, чунонки Мухторӣ гуфтааст:

*Кучо шуд он зи қабои дарида дӯхта чатр,
Кунун бубояд чатраи дариду дӯхт қабо.*

Рази Нишобурӣ ба боби мадҳ бурдааст ва гуфта:

*Ба азми хидмати даргоҳи ту ба ҳар тарафе,
Басо мулук, ки аз тоҷ мениҳанд камар»* (9, 232).

Тавре мушоҳида мегардад дар иқтибоси боло ҳеҷ умумияту монандии мундариҷавию лафзие дар ду байт ба мушоҳида намерасад. Умумият танҳо дар мубаддалшавии қабо ба чатр ва тоҷ ба камар ба назар гирифта шудааст. Аммо дар навъи илмоми сирқат бунёди тасвир аз лиҳози фарогирии лафз шабоҳату монандиҳо дорад. Чунончи, дар мисолҳои овардаи Шамси Қайс пас аз овардани шохиди маънӣ баёни Заҳири Форёбиро бар Шаҳоб Муайяди Насафӣ тарҷеҳ додааст: «Аммо илмом қасд кардан ва наздик шудан аст ба чизе дар сирқати шеър он аст, ки маънӣ фаро гирад ва ба иборате дигар ва вачҳе дигар ба кор орад, чунончи Шаҳоб Муайяди Насафӣ гуфта: *«Ҳамеполид хун аз ҳалқаи танги зиреҳ берун, / Бад-он гуна ки оби нор полонӣ ба парвезан.»* Заҳир аз ӯ бурда ва беҳ аз ӯ гуфта: *Туй, ки бар тани хасми ту дирӯи доводӣ / Зи захми теги ту парвезане бувад хунбез»* (9, 231).

Аз лиҳози баён ва шеваи нигориш байти Шаҳоб нисбат ба Заҳир аз ҳар лиҳоз барҷаставу суфта ва дилчасп аст, аммо дар диди эстетикӣ Шамси Қайс масъала ранги дигар гирифтааст. Ӯ баёни Заҳирро аз Шаҳоб беҳтар донистааст.

Дар доварии шодравон А.Алимардонов сари масъалаи сирқати Камол аз Ҳасан меёрҳои балоғати суннатӣ ба инобат гирифта нашудааст. Муҳаққиқи мазкур барои қиёс се ғазалро аз ин ду суҳанвари мумтоз оварда муқоиса кардааст ва дар ҳама маврид таъкид доштааст, ки татабуи Шайх Камол аз Ҳасани Деҳлавӣ дар доираи талаботи назирасарой бо камоли маҳорату устодӣ сураат гирифтааст.

Воқеан дар девони ашъори Ҳасани Деҳлавӣ ва Шайх Камол ғазалҳои зиёде ба мушоҳида мерасанд, аз лиҳози мавзӯю мазмун, вазну қофия, қолаби баён ба ҳам шабоҳат доранд. Аммо таҳқиқи масъалаи нишон медиҳад, ки Шайх Камол аз Ҳасани Деҳлавӣ интиҳолу салҳ накардааст, балки эҷодкорона маъниро гирифта либоси тоза пӯшонидаст. Масалан, ба ғазали зерини Ҳасани Деҳлавӣ, ки 7 байт иборат аст:

*Бокам на зи тег асту на аз тири маломат,
Бояд ки аз ин ҳарду ту бошӣ ба саломат.
Андеша макун, к-аз дили мо кашф шавад роз,
Қорураи мо наиканад аз санги маломат.
Аз дидани рӯят агарам манъ кунад ақл,
Бар дида ниҳам миннату бар ақл гаромат (1, 212).*

Шайх Камол ин мазмуни ишқиро гирифта, дар ҳачми 7 байт тазмин намудааст:

*Сӯфӣ, ки зи чашми ту барад ҷон ба саломат,
Сар бар накунад то ба қиёмат зи гаромат.
Имрӯз гар он лаб нагазад зоҳиди худком,
Бисёр ба дандон газад ангушти шаҳодат.
Дар дида ҳаёли қади ту рӯзи ҷудой,
Чун сояи тӯбист ба гармои қиёмат.
Гар зулфи қачат бинад имом зи меҳроб,
Чуз сураи «Вал-лайл» махонад ба имомат... (1, 211).*

Дар ин ду ғазал, ки мо аз овардани матни пурраи онҳо худдорӣ намудем, мавзӯъ як аст, аммо тарзи адо мутафовит. Танҳо вожаҳои «маломат», «саломат», «ғаромат», ки аз онҳо ҳарду шоир истифода бурдаанд, чунин манзараро пеши чашм меорад, ки гӯё Шайх Камол тақлиди хушку ҳолӣ карда бошад. Дар асл баёни Шайх Камол аз лиҳози фарогирии матлаб муассиртар воқеъ гардидааст. Инро метавонем навъи илмоми сирқат номем.

Дар навъи илмом ҳамчунин ғазали дигари Ҳасани Дехлавиро Шайх Камол истиқбол намудааст, ки ин ҷо матни пурраи онро меорем:

Ҳасани Дехлавӣ:

*Эй дӯст, туро бар сари вақтам гузаре нест,
Аз ҳоли дили беҳабаронат хабаре нест.
Гуфтӣ ба гулистон шаву дар лолаву гул бин,
Чизе ки маро бо ту бувад, бо дигаре нест.
Эй ман саги кӯйи ту, мазан санги ҷафоям,
Донӣ, ки маро ҷуз дари ту ҳеҷ даре нест.*

*З-он май, ки лабат хӯрд, насиби мани мискин
Камтар макун ин ҷуръа, агар бештаре нест.
Парҳез муяссар нашуд аз захм, ки зад ишқ,
Ҳила чӣ кунам тири аҷалро сипаре нест.
Эй хочаи оқил, ту дили хеш ниғаҳ дор,
Бар дилишудагон айб гирифтани ҳунаре нест.
Сар дар сари савдои бутон кард Ҳасан боз,
Эй хок бар он сар, ки дар ӯ дарди саре нест (3, 52).*

Камоли Хучандӣ:

*Гар ёри маро бо мани мискин назаре нест,
Моро гила аз бахти худ аст, аз дигаре нест.
Андеша зи сар нест, ки шуд дар сари кораи,
Андеша аз он аст, ки бо мо-и саре нест.
Дӣ бар асари ӯ рамаке доштам аз ҷон,
Имрӯз чунонам, ки аз он ҳам асаре нест.
Ҳар шарбати роҳат, ки расид аз кафи хубон,
Бе чоини гуссаву хуни ҷигаре нест.
Гуфти: Паси ҳар тирагии равшани ҳаст,
Чун аст, ки ҳаргиз шаби моро саҳаре нест?
Модом, ки ҷон сокини манзилгаҳи унс аст,
Дилро зи сари кӯи ту азми сафаре нест.
Зинҳор, Камол, ар гузарӣ бар сари кӯяи,
Аз сар гузар аввал, ки аз онат гузаре нест (7, 209).*

Мавзӯи ҳарду ғазал ҳам беилтифотию бемехрӣ, безътиноию бераҳмии маъшук ва аз дигар ҷониб, дар ишқу муҳаббат содику устувор мондани ошиқ аст. Аммо ба ҳеҷ ваҷҳ ғазали Шайх Камолро наметавон масруку мунтаҳил номид, зеро ҳолу ҳавои хоси худро доро мебошад.

Дар пажӯҳиши шодравон А.Алимардонов ба тариқи муқоиса ғазалҳои дигаре аз ин ду суҳанвар оварда шудаанд. Ба андешаи инҷониб ғазалҳои зерро метавон намунаи нақли назарияи сирқати суннатӣ номид:

Ҳасани Деҳлавӣ:

*Боз меояму сар дар қадамат мефиганам,
Шоҳи бахшанда туй, бандаи шарманда манам.
Рафтани рафт, бубахшой, ки боз омадам,
Гар ту дасте надихӣ, даст ба пой кӣ занам.
Бӯи раҳмат зи гувори қадамат меёбам,
Тухми умед ба кишти карамат мефиганам.*

Шайх Камол:

*Камтарин сайди каманди сари зулфи ту манам,
Чун ту, эй дӯст ба ҳечам нагирифтӣ, чӣ кунам?
Дар дарунам ба гайр аз дӯст дигар чизе нест,
Юсуф он асту ман олуда ба хун пираҳанам.
Чон чӣ бошад, ки нисори раҳи ҷонон накунам,
Ё саре чист, ки дар пой азизаш фиганам (1, 210).*

Ҳарду ғазал ҳам аз 6 байт иборатанд, ки аз иқтибоси матни пурраи онҳо худдорӣ намудем. Мавзӯи ғазалиёти мазкур ирфонӣ буда, баёни матлаб аз лиҳози фароғии ҷанбаи луғавӣ мутафовит воқеъ гардидаанд.

Хулоса, мазмуну маънии тозаву гувору ҳамвора такрор мешавад. Барои такрори мазмуну маънии воҳид эҷодкорро ба сирқату дуздӣ мутаҳам қардан қарор нест. Ин ҷо суҳаншинос бояд мутаваҷҷеҳи маҳорати суҳанвар дар адои он шавад. Яъне як маъноӣ воҳидро қарор суҳанвар ҳуштар баён мекунад. Маҳорати суҳанварии Ҳофиз ҳам дар сайқал додани баёни пешиниён аст.

Барои дақиқтар тадқиқ намудани масъалаи таъсирпазирии Шайх Камол аз Ҳасани Деҳлавӣ лозим аст, ки падидаҳо аз паҳлӯи дигар мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор дод. Матлаб ин аст, ки ҳам Ҳасани Деҳлавӣ ва ҳам Шайх Камоли Хучандӣ нисбат ба ашъори Амир Ҳусраву Саъдии Шерозӣ тамойюли бештаре зоҳир намудаанд. Хулосаи дақиқи илмӣ танҳо аз роҳи муқоиса ва муқобалаи осори ҳамаи суҳанварони номбурда ҳосил мешавад, ки дар ҷодаи камолшиносӣ равшанӣ дигаре боз шавад.

КИТОБНОМА

1. Алимардон Амрияздон. Масъалаи робитаи осорӣ, татабуъ ва навоарӣ. / Амрияздон Алимардон // Мақолоти маҷмаи бузургдошти Камоли Хучандӣ. – Табрез, 1375. –С. 200-215
2. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С. Брагинский. – Сталинабад: нашрдавтоҷ, 1956. –180 с.
3. Деҳлавӣ, Ҳасан. Мунтахабот. / Ҳасани Деҳлавӣ //Тартибдиханда М.Бакоев, Л.Саломатшоева. – Душанбе: Ирфон, 1965. –327 сах.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар усул ва равишҳои мабоҳиси нақодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон. Ҷилди 1 ва 2. – Техрон: Амири кабир, 1373. –921 сах.
5. Камол дар оинаи тазкираҳо. Матни 77 сарчашма дар шинохти Камоли Хучандӣ. Ҷилди 1. –Хучанд: Хуросон. –300 сах.
6. Ҷомӣ, Абдурахмон. Баҳористон. / Таҳия ва сарсухани А.Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
7. Хучандӣ, Камол. Девон: Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1983, ҷилди 1. – 560 сах.
8. Хучандӣ, Камол. Девон: Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1985, ҷилди 2. – 464 сах.
9. Шамс Қайс, Муҳаммад ибни Қайс. Ал-муъҷам фи маъойир-ул-ашъор-ул-Аҷам. Ба тасҳеҳи Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. – Техрон: Муҳаммад Рамазонӣ, 1316. – 360 сах.

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ВА ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ
(*Масъалаи таъсирпазирӣ*)

Дар мақола масъалаи таъсирпазирӣи Камоли Хучандӣ аз Ҳасани Деҳлавӣ дар заминаи назарияи сирқати балогати суннатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Тибқи ин назария метавон ҳаде зад, ки Шайх Камол дар масъалаи истиқбол аз суҳанварони пешин, хосса Ҳасани Деҳлавӣ суннати пайравиро бо навоариҳои мушаххас амалӣ намудааст. Барои мушаххас намудани воқеияти масъала лозим меояд, ки ашъори ин ду суҳанвар бо осори Амир Хусрав ва Саъдии Шерозӣ дар муқоиса ва муқобала мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор бигирад.

Калидвожаҳо: Ҳасани Деҳлавӣ, Камоли Хучандӣ, сирқат, татабуъ, интиҳол, салх, илмом, нақл, тазмин, назира, пайравӣ.

КАМОЛ ХУДЖАНДИ И ХАСАН ДЕХЛАВИ
(Проблема влияния)

В статье анализируется влияние Хасана Дехлави на Камола Худжанди на основе теории приемственности поэтического содержания. Согласно этой теории, можно предположить, что Шейх Камол на основе подражания поэтам прошлого, особенно Хасану Дехлави, добился значительных успехов в этом направлении. Чтобы реально прояснить вопрос, необходимо сравнить и сопоставить стихи этих двух поэтов с произведениями Амира Хусрава и Саади Шерози.

Ключевые слова: Хасан Дехлави, Камол Худжанди, плагиат, поэзия, газель, таджикская классическая литература.

KAMOLI KHUJANDI AND HASAN DEHLAVI
(Problem of influence)

Based on the theory of plagiarism of poetic content, the article analyzes the influence of Kamoli Khujandi by Hasan Dehlavi. According to this theory, it can be assumed that Sheikh Kamal, based on imitating the poets of the past, especially Hasan Dehlavi, made significant achievements in this field. In order to clarify the reality of the subject, it is necessary to compare and contrast the poems of these two poets with the works of Amir Khusraw and Saadi Sherozi.

Key words: Hasan Dehlavi, Kamoli Khujandi, plagiarism, poetry, ghazal, Tajik classical literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Боймурод - директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ, н.и.ф., e-mail: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22.

Сведения об авторе: Шарифзода Боймурод - кандидат филологических наук, директор Института языка и литературы имени Рудаки НАНРТ, e-mail: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22.

About the author: Sharifzoda Boimurod - Director of the Institute of Language and literature named after Abuabdullo Rudaki of NAST, candidate of philological sciences, e-mail: Boymurod@inbox.ru. Phone: 93-797-10-22.

ТАРҶУМАИ ҲОЛИ ИЛМИИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Бадриддин Мақсудзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Манбаъҳои курунивустроии мавҷуд (дар ҳудуди беш аз 70 тазкира, ҷунг ва китобҳои таърих) роҷеъ ба рӯзгори Камоли Хуҷандӣ иттилооти хеле пароканда ва гоҳе мухталиф медиҳанд. Дар китобе, ки анқариб И.Шехимов ва З.Юсупов - кормандони Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ таҳти унвони «Камол дар оинаи тазкираҳо» ба таъъ расонидаанд, иттилооти қариб ҳамаи он сарчашмаҳо оварда шудаанд. Мо дар ин қисмати навиштаҳои худ саъй намудем дар мадори қор аз он низ истифода намуда, мунтаҳо ба он равишу низоми илмӣ бахшем.

Аз миёни манобеи бадастомада ба аҳбори «Дастур-ал-қотиб фӣ таъйин-ал-маротиб» (санаи таъл.1366)-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, «Қавоҳир-ул-асрор»- (с.таъл.1427)-и Шайхи Озарӣ, «Нафаҳот-ул-унс» (с.таъл.1478) ва «Баҳористон» (с.таъл.1487)-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Тазкират-уш-шуаро» (с.таъл.1487)-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Ҳабиб-ус-сияр» (с.таъл.1521-24)-и Хондмир ва «Равзот-ул-ҷинон ва ҷаннат-ул-ҷанон» (с.таъл.1568)-и Ҳофиз Ҳусайни Қарбалоии Табрезӣ (ҳарчанд аз камбудихо орь нестанд), ба ҳайси манобеъи дасти аввал метавон эътимоди бештар қард. Аммо тазкиранигорон ва соири муаллифони даврони баъдӣ аксаран навиштаҳои афроди зикршуда, махсусан Ҷомиро дар осори хеш нақл намуда, баъзе иловаҳои ҷузъӣ, вале гуногун низ аз худ ворид намудаанд. Фақат бар асари бархурди ҷиддан интиқодӣ ба аҳбори сабтқардаи эшон (ҳоса муаллифони «Ҳафт иқлим» (с.таъл.1609), «Ҳизонаи омира» (с.таъл.1762), «Оташкада» (с.таъл.1779), «Нештари ишк» (с.таъл.1818), «Риёз-ул-орифин» (с.таъл.1844), «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» (с.таъл.1857), «Шамъи анҷуман» (с.таъл.1875) ва тазкираҳои дигари таълифшуда дар ҳудуди асрҳои XVIII-XIX ва муқоисаву муқобилаи онҳо бо тазаккуроти ҳуди шоир метавон ба ҳулосаҳои дурусти илмӣ омад. Зимнан бояд гуфт, ки як зумра муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ дар ин

замина таҳқиқот бурда, тарҷумаи ҳоли Камолро ҳатталмақдур сару сомон баҳшидаанд, вале боз ҳам дар баъзе масъалаҳои ин мавзӯ миёни навиштаҳои таҳқиқгарон ихтилофоту иштибоҳот мушоҳида мешавад.

Ном, куният, алқоб ва насаб. Дар зикри ному лақаб ва кунияи шоир ихтилофи назарҳо вучуд дорад. Ҳатто аҳёнан баъзе тазкиранависон аз қабили Муҳаммадсиддиқхони Ахтар (ваф.1858) ва муҳаққиқони замони нав монанди Ҷаводи Салмосизода ўро бо орифи кубравии асри XIII Бобо Камоли Ҷандӣ яке шумурдаанд (*Ахтар, саҳ.905; Салмосизода, саҳ.205;...*).

Агар ба манбаъҳо ба эътибори тартиби замони таълифашон назар афканем, мебинем, ки барои аввалин бор зикри «Масъуд» дар «Оташкада»-и Лутфалибеки Озари Бегдилӣ омадааст. Дар ин китоб чунин меҳонем: «Камолуддин Масъуд аз урафои олимқдор ва аз ақобири он диёр (Хуҷанд – Б.М.) аст» (*Бегдилӣ, 339*). Яъне, то асри XVIII дар навиштаҳои муаллифони асримиёнагӣ, дар иртиботи ин шоири бузурги ғиногӯ номи «Масъуд» дида намешавад. Донишманди тоҷик С.Асадуллоев сабаби чунин ҳолатро дар он мебинад, ки муаллифи тазкираи «Оташкада» номи шоири дигари хуҷандӣ – Зиёуддин Масъуди Хуҷандӣ (шоири асри XII ва аввали асри XIII), мутахаллис ба «Форсӣ»-ро иштибоҳан ба Камол нисбат додааст (*Асадуллоев, 25*). Ин гуфтаи донишманди мазкур дуруст ба назар мерасад ва эҳтимоли қавӣ бар он меравад, ки дар воқеъ бархе аз муаллифони баъдӣ ин номро аз «Оташкада» гирифта, дар осори худ вақти овардани шарҳи ҳоли шоир насанҷида иқтибос намудаанд. Ҳамаи онҳое, ки дар ин амр аз пайи Озари Бегдилӣ рафтаанд, ба ду даста метавон ҷудо кард. Гурӯҳи аввал муаллифонеанд, ки шоирро бо унвони «Камолуддин ибни Масъуди Хуҷандӣ» навиштаанд ва ба ин бахш Муҳаммадсиддиқ Ахтар /1787-1858/ (дар тазкираи «Офтоби оламтоб», *саҳ.905*), Исмоилпошшо Бағдодӣ /тав.1839/ (дар «Ҳадият-ул-орифин», *саҳ.430*), Э.Браун /1862-1926/ (дар «Аз Саъдӣ то Ҷомӣ», *саҳ.343*) ва баъзеи дигарро шомил намудан мумкин аст. Яъне, ин гурӯҳ номи падари шоирро Масъуд шинохтаанд. Гурӯҳи дуюм онҳоеанд, ки номи шоирро

«Камолуддин Масъуди Хуҷандӣ» зикр кардаанд, яъне номи худи шоирро мисли Озари Бегдилӣ «Масъуд» доништаанд ва сафи ин гуна муаллифон бештар аст. Чунончи, Муҳаммад Маъсуми Шерозӣ /1854-1926/ (дар «Тароик-ул-ҳақоик»-саҳ.685), Ризоқулихони Ҳидоят /1800-1871/ (ҳам дар «Риёз-ул-орифин»-с.таъл.1844, саҳ.153 ва ҳам дар «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-с.таъл.1857-саҳ.94), Мир Имомуддини Илоҳӣ (дар «Тазкираи Илоҳӣ»-с.таъл.1842, саҳ.563), Шамсуддини Сомӣ /1850-1905/ (дар «Қомус-ул-аълом»-саҳ.3886), Абдулғанихони Ғанӣ /ваф.1915/ (дар «Тазкират-уш-шуаро», саҳ.114) ва дигарон, ки ҳама тазкиранигорони асри XIX буданд, ҳамин тавр навиштаанд. Аз ҷумлаи инҳо Асадуллоҳ Дарвеши Носиралӣ /тав.1848/ (дар «Шамс-ут-таворих») номи шоирро ба таври дақиқ чунин ёд кардааст: «Шайх Камоли Хуҷандӣ - номаш Масъуд мавлидаш Хуҷанд аст» (саҳ.56). Чунин тазаккуроти носаҳеҳ рафта-рафта иштибоҳи ом шудааст, то ба ҳадде, ки ду нашри матни интиқодии девони Камол (Табрез, 1337х.ш.; Маскав, 1975) таҳти унвони «Девони Камолуддин Масъуди Хуҷандӣ» ба таъб расидааст ва то имрӯз ин гуна ғалатро дар Тоҷикистон ва махсусан дар Эрон такрор мекунанд. Аммо шаклҳои мазбури сабти номи шоир, тавре ки гуфтем, дар манбаъҳои дасти аввал дида намешавад. Дар ҳоли ҳозир қадимтарин маъхазе, ки ба даст омадааст зикри номи Камол дар он ҳаст, «Дастур-ал-котиб фӣ таъйин-ал-маротиб»-и Муҳаммади Наҳҷувонӣ мебошад. Номбурда таълифи ин китобро дар соли 1365-66 ба охир расонида, ба Султон Увайси Ҷалоирӣ бахшидааст ва дар он замон Камол зиндаву дар айни шуҳрат қарор доштааст. Дар китоби мазкур шоир ба унвони «Шайх Камолуддин» сабт шудааст (саҳ. 276). Муаллифи қадими дигар Шайхи Озари Исфаҳонист (ваф.1462) ва ӯ дар китобаш «Ҷавоҳир-ул-асрор» номи шоирро «Шайх Камоли Хуҷандӣ» сабт кардааст (вар.180а). Муаллифони аксари манбаъҳои адабӣ, аз ҷумла Абдуррахмони Ҷомӣ (дар «Нафаҳот»-саҳ.609 ва дар «Баҳористон»-саҳ.115), Алишер Навоӣ /1441-1501/ (дар «Маҷолис-ун-нафоис»-саҳ.355), Хондмир /1475-1526/ (дар «Ҳабиб-ус-сияр»-саҳ.98), Фаҳруддин Али Сафӣ /1462-1532/ (дар «Латоиф-ут-тавоиф»-саҳ.229), Ҳофиз

Ҳусайни Карбалоии Табрeзӣ /ваф.1589/ (дар «Равзот-ул-ҷинон»-саҳ.500), Тақиуддини Балёнӣ /1565-1620/ (дар «Арафот-ул-ошиқин»-саҳ.3128), Дорошукӯх /ваф.1658/ (дар «Сафинат-ул-авлиё»-саҳ.390), Мулло Ҳашри Табрeзӣ (дар «Равзаи атҳор»-с.таъл.1602-саҳ.62), Шоҳхусайни Систонӣ (дар «Хайр-ул-баён»-с.таъл.1627-вар.195а), Абдурраҳмон Чиштии Деҳлавӣ /ваф.1683/ (дар «Миръот-ул-асрор»-саҳ.413), Шералихони Лудӣ (дар «Миръот-ул-хаёл»-с.таъл.1690-саҳ.47), Сирочуддин Алихони Орзу (дар «Маҷмаъ-ун-нафоис»-с.таъл. 1690-саҳ.1346), Қозӣ Саъиди Қумӣ /ваф.1695/ (дар «Асрор-ул-ибодот»-саҳ.10), Мир Абдулраззоқи Шоҳнавозхон /1699-1757/ (дар «Баҳористони сухан»-саҳ.323), Волаи Доғистонӣ /1712-1757/ (дар «Риёз-уш-шуаро»-саҳ.625), Ваҷеҳуддини Ашраф (дар «Баҳри Заххор»-с.таъл.1788-саҳ.222), Муҳаммадалии Кирмоншоҳӣ /1731-1801/ (дар «Хайротия»-саҳ.490), Алӣ Иброҳим Халилхони Банорасӣ /1732-1793/ (дар «Сухуфи Иброҳим»-саҳ.286), Аҳмад Алихони Санделавӣ (дар Махзан-ул-ғароиб»-с.таъл.1803-саҳ.349), Ғуломсарвари Лоҳурӣ /1828-1889/ (дар «Хазинат-ул-асфиё»-саҳ.303), Муншӣ Аҳмад Ҳусайни Кокуравӣ /а.ХІХ/ (дар «Тӯри маънӣ»-саҳ.227) ва дар ин радиф устод Садриддин Айнӣ (дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-саҳ.39) ҳама ҳамчунин шоирро фақат ба унвони «Шайх Камоли Хуҷандӣ» сабт кардаанд.

Зикри «Шайх Камолуддин» шурӯъ аз «Дастур-ал-котиб» дар бархе аз маохизи дигар, чун «Максад-ул-икбол-ис-султония»-и Абдуллоҳи Воиз (саҳ.78), «Рӯҳ-ул-баён»-и Шайх Исмоили Ҳаққӣ /ваф.1725/-саҳ.45, «Тазкираи Ҳусайнӣ» (с.таъл.1750)-и Мир Ҳусайндӯсти Санбаҳлӣ (саҳ.279), «Сафинаи Хушгӯ»-и Биндробан Доси Хушгӯ /ваф.1756/-саҳ.176, «Мунтахаб-ул-латоиф»-и Раҳмалихони Имон /ваф.1811/-саҳ.544, «Нештари ишқ» (с.таъл.1818)-и Ҳусайнқулихони Азимободӣ (саҳ.544), «Бӯстон-ис-сайёҳа»-и Зайнулобуддини Шервонӣ /ваф.1837/-саҳ.234, «Натоиҷ-ул-афкор»-и Қудратуллоҳи Гупомӯй /ваф.1865/-саҳ.593, «Манзар-ул-авлиё»-и Муҳаммадқозими Табрeзӣ /ваф.1897/-саҳ.127, «Талфиқ-ул-ахбор» (с.таъл. 1908)-и Муроди Рамзӣ (саҳ.48) ва чанде дигар омадааст. Бадехист, ки лафзи «Камолуддин» лақаби ифтихорӣ ё унвони динию рӯҳонии шоир

мебошад. Аз ҳамин ҷост, ки дар нусхаҳои қадимтарини девони шоир котибон ӯро «Камолу-л-миллата ва-д-дин», «Камолу-л-ҳақ ва-т-такво ва-д-дин» ва назири инҳо сабт кардаанд. Ҳатто Мирзо Муҳаммадали Мударрис дар «Райҳонат-ул-адаб» гарчи номи шоирро «Масъуд» зикр намуда, вале ӯро «мулаққаб ба Камолуддин» навиштааст (саҳ. 403). Албатта, таҳаллуси шоир, ки «Камол» аст, бидуни шак баргузида аз ҳамин лақаб мебошад.

Баъзеи дигар, аз қабили Амин Аҳмади Розӣ, Озоди Билгиромӣ ва дигарон насаби шоирро дар шакли муҳаффаф «Шайх Камол» зикр кардаанд. Ҷомӣ, Навоӣ, Давлатшоҳ, Хондмир ва чанде дигар низ дар хилоли навиштаҳояшон шоирро «Шайх Камол» ҳам номидаанд.

Дар аввали номи шоир омадани унвони «Шайх» ишора бар он аст, ки ӯ шайхи хонақоҳӣ буд ва бо иршоди муридони иштиғол дошт. Дар гузашта урафои бузургеро, ки хонақоҳӣ будаанд, бо унвони «Шайх» ном мегирифтанд. Аз ин ҷиҳат барои он ҳамаи муаллифони манобеи адабию таърихӣ Камолро «Шайх» номидаанд, ки ӯ муршиду мурод буд ва валиюллоҳ буд, дастгири равандагони роҳи Ҳақ буд. Дар иртиботи ин мавзӯ Камол дар як қитъааш, ки баёни воқеияти аҳволаш аст, худро «кутб», яъне муршид номидааст ва он ишора ба шайхӣ ӯст:

*Ин хайма сародиқи Камол аст,
Нуқсон зи таноби ӯ гусаста.
Гирди дари ӯ зи субҳ то шом
Асҳоби камол ҳалқа баста,
Зеро ки дар ӯ муқим қутбест,
Автод ба гирди ӯ нишаста (ҷ.2, 488).*

Яъне хаймае, ки Камол дар он аст, танобҳояш устувор ва аз субҳ то шом андаруни он ёрони мувофику соҳибони ҳол маҷлисдоранд ва Камол дар он қутбест ва дар атрофи ӯ бузургони тариқат нишастаанд. Дар муқаддимаи қадими нусхаи хаттии девони Камол низ шоир «Қутбу-л-ақтоби-л-муҳаққиқин ва муршиду-л-халоиқи аҷмаъин» номида шудааст, ки ишорат ба шайхӣ комили хонақоҳӣ будани ӯст.

Баъзе муаллифони курунивуостой, аз қабили Муҳаммади Самарқандӣ /ох.а.XV/ (дар Силсилат-ул-орифин»), Фаҳруддин Али Сафӣ (1463-1533) (дар «Латоиф-ут-тавоиф»), Шайх Маслиҳатдин (дар «Маноқиб Шайх Маслиҳатдин»), Роқими Самарқандӣ (дар «Таърихи Роқимӣ»-с.таъл.1713), Мир Абдурразоқи Шохнавозхон (дар «Баҳористони суҳан», қабл аз номи шоир гоҳе унвони «Хоҷа»-ро низ илова кардаанд. Чунин ҳол шояд аз он сар зада бошад, ки дар асри XIV дар ғазалсарой фақат Камоли Хуҷандӣ метавонист бо Хоҷа Ҳофиз китф ба китф бизанад. Беваҷҳе ҳам нест, ки сарчашманигорони бисёре шурӯъ аз Ҷомӣ, қариб ҳама дар хусуси ба ҳам муосир будани Шайх Камолу Хоҷа Ҳофиз ва муқоисаи таъби эҷодии онҳо, ҳамчунин шурӯъ аз Давлатшоҳ, бо ҳам хулусу эътиқоди муаққад доштану ҳамвора доду ситади ғазал кардани онҳоро ба қайди таҳрир овардаанд. Имкон дорад барои ифтихор аз ин воқеият мовароуннаҳриён ин шоири нозукҳаёли худро дар мусовоти шаъни Хоҷа Ҳофиз «Хоҷа Камол» унвон дода бошанд. Ба ин иддао як нусхаи хуби қалами девони Камолро, ки дар Қаршӣ китобат шудааст ва ба шумораи 62 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИ Тоҷикистон нигоҳ дошта мешавад, низ метавон шохид овард. Дар анҷомаи он нусха котиб чунин навиштааст: *«Таммат ҳаза-л-нусха аширифат-ул-мутабаррика мин мақулотӣ Хоҷа Камол аз банди фақир-ул-ҳақир Мулло Абдулқодири котиб дар санаи 1261 ҳ.қ.»*

Дар хусуси падару модари шоир иттилои казоие дар даст надорем. Ин ҷо фақат метавон ба хуҷандиасл ва шофеъимазҳаб будани онҳо ишора карду бас. Давлатшоҳи Самарқандӣ Камолро «аз бузургони Хуҷанд» (саҳ.325) ва муаллифи «Арафот-ул-ошиқин» ўро «аз бузургзодаҳои Хуҷанд» (саҳ.3128) муаррифӣ кардаанд. Устод С.Айнӣ лафзи “бузургзода”-ро бо “сайид” ҳаммаъно шарҳ кардааст (*Айнӣ, Қулшӣт, саҳ. 227*). Аммо дар хусуси номи падари шоир метавон каме мулоҳиза ронд. Дар миёни тазкиранигорон Исмоилпошои Бағдодӣ дар «Ҳадияту-л-орифин» исми шоирро «Шайх Камолуддин Масъуд ибни Абдуллоҳи Хуҷандӣ» навиштааст (саҳ.430). С.Асадуллоев низ манқулан аз «Яди байзо»-и Ғуломалии Озоди Билғиромӣ оварда,

ки дар феҳристи нусхаҳои хаттии кутуби форсии китобхонаи «Доират-ул-кутуб»-и Қоҳира номи шоир, лақаб ва номи падари ӯ чунин сабт шудааст: «аш-Шайх Камолуддин Масъуд ибни Абдуллоҳ ал-Хуҷандӣ» (*Асадуллоев, саҳ.26*). Пас метавон хулоса кард, ки қиблагоҳи шоир Абдуллоҳ ном доштааст. Гузашта аз ин, дар нусхаи хаттии шахсии Раҳим Ҷалил, ки соли китобаташ 866/1462 аст, котиб дар анҷома чунин навиштааст: «*Таммати-л-девону афсаҳ-уш-шуаро ва аблаг-ул-булаго, мавлоно шайх-уш-шуюх-ул-ислом, мураббии хавосс-ул-аном, бурҳон-ул-Ҳақ ва лисон-ус-сидқ, малоzi асҳоб-ул-қулуб, мулҳими асрор-ул-ғуюб, мураббии арбоб-ул-қулуб Камол-ул-Ҳаққи ва-т-тақво ва-д-дин Абӯаҳмад Муҳаммад ал-Хуҷандӣ атр-ул-Лоҳа таоло ва раҳмат-ул-Лоҳ*» (*вар. 283 б.*).

Дар нусхаи қадими дигар, ки таҳти рақами 1636 дар Китобхонаи миллии Фаронса маҳфуз аст, «Камолуддин Муҳаммад ал-Хуҷандӣ алайҳи-р-рахма» навишта шудааст (*Blucher, р.208*). Шаркшиноси рус В.Григорев низ ҳанӯз дар соли 1845 дар як таҳқиқи таърихии худ Камоли Хуҷандиро бо номи «Шайх Камолуддин Аҳмади Хуҷандӣ» зикр кардааст (*Григорев, с.209*). Албатта, ин қазия низ набояд тасодуф бошад. Маълум мешавад, ки муҳаққиқ назаре ба маъхазе дошта, ки чунин нигошта. Пас, метавон ба натиҷае омад, ки номи шоир Муҳаммад, исми падараш Абдуллоҳ, кунияаш Абӯаҳмад, лақабаш Камолуддин, нисбааш Хуҷандӣ, мақоми ирфонияш Шайх будааст ва гоҳе эҳтироман лақаби «Ҳоҷа»-ро низ пеш аз зикри номи ӯ меовардаанд.

Валодат, зодгоҳ, волидайн. Бояд гуфта шавад, ки дар ҳеҷ яке аз манобеъу маъхазҳо дар бораи санаи валодати Камоли Хуҷандӣ зикре нарафтааст. Аммо дар мавриди он, ки ӯ дар Хуҷанд зодаву тарбияту парвариш ёфтааст, назди ҳеҷ кас шубҳае нест. Аз ҷумла Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки ҳам ба замон ва ҳам ба макону фазои зист ба Камол ва давраи ҳаёти ӯ наздик аст, менависад, ки «Мавлиду маншаи Шайх (Камол- Б.М.) Хуҷанд буда ва аз бузургони он диёр аст. Ва Хуҷандро дар «Суварӣ ақолим» “Арӯси олам” гуфтаанд ва вилояте назеху васеъу

дилкушой аст ва фавоқеҳе, ки дар он вилоят ҳосил мешавад, ба тухфа ба ақолим мебаранд... » (саҳ. 325-326).

Хуҷанди бостон дар замони Камол низ, чун имрӯз, яке аз шаҳрҳои марказии Мовароуннаҳр буда, маҳалли будубош ва фаъолияти олимону шоирон ва соири ҳунармандону касабакорони чирадаст будааст.

Аз муҳаққиқони муосир устоди зиндаёд Ш.Хусайнзода, бо назардошти он ки шоир дар ашъораш борҳо ба пирӣ ва солхӯрдагии худ ишора намудааст, вақти валодати ӯро оғози асри XIV таъйин карда (саҳ.220) ва он пазируфтанист.

Он иттилое, ки баъзе сарчашмаҳо, аз ҷумла, «Равзот-ул-ҷинон» дар мавриди фарзанди ягонаи хонавода будани Камол хабар медиҳанд (саҳ.500), шояд саҳеҳ бошад. Дар ҳар сурат, падари мавсуф аз табакаи баланди иҷтимоӣ буда, имконият ва ҳавсалаи тарбияти писарро доштааст. Биноан, Камол дар наврасӣ донишҳои ибтидоиро дар зодгоҳаш ш.Хуҷанд хуб фаро мегирад. Ӯро аз унфувони туфулийят ақли даррок ва зеҳни расо ёр буда. Аз ин рӯ, ба омӯхтан ва аз худ намудани илмҳо шавқи беандоза дошт. Ҳамин аст, ки ӯ чи дар мактабхона ва чи дар назди устодони хусусӣ дар навбати аввал улуми шаръӣ ва баъдан мадҳали баъзе фанҳои дақиқи мутадовили замони худро меомӯзад. Аммо ӯ меҳост донишу биниши васеъ дошта бошад. Барои ин ӯ мебоист ба марказҳои илмии Мовароуннаҳр сафар кунад.

Омӯзишу фаъолият дар Самарқанд. Ҳароина, аввалин шаҳре, ки ба қасди омӯзишу фаъолияти адабӣ шоир он ҷо рафтааст, Самарқанд буда. Аммо аз аҳволи маънавии ӯ, ки дар баъзе қитъаоташ дар иртиботи Самарқанд ва шуарои ин шаҳр, ки бо эшон дар тамос будааст, бозтоб шудааст, бармеояд, ки ӯ ба ин маркази илмию фарҳангӣ дар синни камолӣ ҷавонӣ ворид шудааст. Самарқанд дар он замон таҳти фармонфармоии бозмондагони муғул қарор дошт ва то футухоти Темур дар шумули улуси Ҷағатой ёд мешуд. Дар Самарқанд мадрасаҳо фаъол буданд ва табиист, ки олимону адибон ва соири фарҳангӣни Мовароуннаҳр дар ин шаҳр ҷамъ омадаву фаъолият доштанд.

Камол дар мадрасаҳои он ҷо ҷиддан ба таҳсили дониш пардохт. Аксари илмҳои замони худ, аз ҷумла забону адабиёти араб ва ҳамаи анвои улуми адабӣ, ҳамчунин фикҳ, калом, мантиқ, ҳикмат, тафсир, ҳадис ва ғайраро аз бар кард. Ин ҳолат аз навиштаҳои маъхазҳои аслӣ, ҳамчунин аз миёни сурудаҳои шоир (Калом хондию мантиқ, к-аз он шавӣ мақбул –ҷ.1, 129) ва ишораҳои вай ба китобҳои «ал-Қонун», «Шифо»-и Ибни Сино, «ал-Кашшоф»-и Замахшарӣ, «Ҳидоя»-и Бурҳонуддини Марғинонӣ, «Мифтоҳ-ул-улум»-и Саккокии Хоразмӣ ва ғ. маълум мешавад. Шайх Исмоили Ҳаққӣ дар «Рӯҳ-ул-баён» оварда, ки Шайх Камол илми хуруфи муқаттааро ҳам, ки хоси орифони восил буда, медонистааст (саҳ.45). Ин ҷо метавон афзуд, ки Камол ба пешаи зироату боғдорӣ низ таваҷҷуҳи зиёд дошт. Аз мазомини баъзе ашъори ӯ пайдост, ки дар маҳофили адабии Самарқанд чун шоири мустаиди ғазалсаро ширкат мекарда. Дар ҳилоли абёташ номҳои Самарқанд, самарқандиён ва шоирони ҳамонвақтаи Самарқанд, чун Мавлоно Хурдаки Самарқандӣ, Муъҷизии Самарқандӣ ва диг. рафтааст. Ҳатто дар ҷое таъбири «самарқандигарӣ»-ро ба танз истифода кардааст:

*Гӯям ҳар дам, ки берун рав зи шаҳри мо, Камол,
Ин самарқандигариҳо бо хуҷандӣ то ба кай? (ҷ.2, 391).*

Аз қитъаоте, ки ба шоирони ғавқуззикри самарқандӣ бахшидааст, ошкор мегардад, ки онҳо нисбат ба Камол то ҷое рашк доштаанд ва асли воқеият ҳам чунин буда, ки суҳанони Камол нисбат ба онҳо ғиламандона садо медиҳад. Аз ҷумла, дар муҷоизат ба Муъҷизии Самарқандӣ дар як қитъааш гуфтааст:

*Маро худ аз ту чӣ нафъу туро зи ман чӣ зарар,
Ки ман туро битисандам, маро ту напсандӣ? (ҷ.2, 494).*

Устод С.Айнӣ ҳам аз лаҳни ин гуна абёти шоир ба чунин натиҷа расида, ки Камолро дар Самарқанд «намефоронидаанд» (Айнӣ, Кулӣёт, саҳ.223). Дар ҳар сурат, Камол пас аз замони

муайяни зиндагӣ ва фаъолият дар Самарқанд ба Хуҷанд бозмегардад.

Будубоши шоир дар Тошканд. Дар баъзе тазкираҳо омадааст, ки шоир муддате дар Тошканд ҳам будааст. Бори нахуст Ҷомӣ дар «Нафахот» аз қавли Хоҷа Убайдуллоҳ (Хоҷа Аҳрори Валӣ - Б.М) нақле меоварад, ки тибқи он падари Хоҷа Убайдуллоҳ (Хоҷа Маҳмуди Шошӣ - Б.М.) мефармуда, ки Шайх Камол чанд гоҳ дар Шош (Тошканд - Б.М) мебудаст ва дар он муддат ҳайвонӣ намехӯрда. Ба Шайх муроҷиат кардаанд, ки «Чӣ шавад таоме, ки дар он гӯшт бошад, хӯрда шавад?». Шайх ҳазломез фармуда, ки гоҳе ки гови худ бикӯшӣ, мо гӯшт бихӯрем. Баъдан, Хоҷа Маҳмуди Шошӣ, бе он ки Камол вуқуф пайдо кунад, говашро кушта таом муҳайё карда ва шоир ба хотири ӯ гӯшт хӯрдааст (саҳ.382). Қиссаи мазкур метавонад ҳақиқат дошта бошад, зеро дар бисёр китобҳо омадааст, ки орифони комил гоҳе ҷиҳати изои нафс аз ин насақ парҳезхоро ба ҷо меоварданд. Бешубҳа, Шайх Камол яке аз онҳост, ки ин суннатро қабул доштааст. Дар мавриди мусофирати ӯ дар Тошканд беш аз ин қисса, ки тазкиранигорони пасин батакрор овардаанд, иттилои дигаре нест. Аммо аз он ки Хоҷа Убайдуллоҳ меғуфта, ки «Шайх Камол чанд гоҳ дар Шош мебудаст», маълум мешавад, ки шоир он ҷо ба муддати мадид иқомат надоштааст.

Камол дар Хоразм. Камоли Хуҷандӣ муддате дар Хоразм ҳам зистааст. Вале аз чӣ бошад, ки тазкиранигорон аз ин лаҳзаи ҳаёти шоир иттилоёе надода, ҳамагӣ хомӯш мондаанд. Аммо аз он ки Камол дар ашъораш борҳо ба Хоразм ва хоразмиён ишора дорад, метавон ба таври қотеъ ҳукм кард, ки шоир он ҷо буда ва иқоматаш дар Хоразм барояш хушу пурбор гузаштааст. Чунончи, гӯяд:

*Ман, ки Хоразм гирифтам ба суҳанҳои ғариб,
Набувад майли Ироқу ҳаваси Табрезам (ҷ.1, 253).*

Аз мазмуни байти мазбур чунин истинбот мешавад, ки Камол ҳангоми дар он сомон будан бо ашъори дилангези худ

мухлисони бисёр пайдо карда ва ин воқеиятро чунон самимона ва бо фароғи ҳол баён дошта, ки ҳаёли марказҳои адабии Ироқу Табреш дар сар надостааст. Аз ҳуди мантиқи баён маълум аст, ки чунин кор, яъне бо сухан фатҳи кишваре кардан дар муддати кӯтоҳе муяссар намешавад. Пас, метавон хулоса кард, ки шоир он ҷо чандин сол иқомат доштаву дӯстону ҳаммаслакони бисёре пайдо карда буд. Муҳтавои абёти зер ин ҳақиқатро боз ҳам возеҳтар бармало мекунад, зеро шоир пас аз бозгашт ба зодгоҳ пайваста дар ёди дӯстони хоразмиаш будааст:

*Зи селоби мижгон дуруди Камол,
Ба Ҷайхуну Хоразму ёрон расон (ҷ.2, 291).*

*Ман ба сад манзил зи Хоразмам ҷудою з-оби чаим
Ҷамчунон наззори мардум ба Ҷайхун мекунам (ҷ.2, 257).*

Аммо бар асари ҷӣ иллате ба зодгоҳаш увдат намудааст, барои мо маълум нест. Ҳамин қадар метавон гуфт, ки ӯ ба Хуҷанд баргашта ва он ҷо солиёне зиндагӣ ва фаъолият кардааст.

Тарки Хуҷанд ва сабабҳои он. Камоли Хуҷандӣ тахминан дар миёнаи умраш ба қасди ҳаҷ зодгоҳашро тарк мекунад. Аз миёни муаллифони асримиёнагӣ бори аввал Давлатшоҳи Самарқандӣ нигошта, ки «Шайх ба азимати Байтуллоҳ аз Хуҷанд ба саёҳат берун омад» (саҳ.326). Хеле пасон бархе аз соҳибони тазкира, аз қабиле Амин Аҳмади Розӣ, Мулло Ҳашрӣ, Лутфалибеки Озари Бегдилӣ ва дигарон, бо истинод ба қавли Давлатшоҳ ин матлабро такрор кардаанд. Мазмуни абёти зери Камол аз воқеият доштани ин иқдоми шоир дарак медиҳанд:

*Рафт овоза, ки имсол ба ҳаҷ рафт Камол,
Бас муборак сафаре, чун ту ба ӯҳамсафарӣ (ҷ.2, 386).*

*Роҳравони Каъба, гӯ, бар пайи ман ниҳед пай,
К-аз сари кӯйи ӯраҳе сӯи Ҳиҷоз ёфтам (ҷ.2, 146).*

Аммо иддае аз соҳибони сарчашмаҳо сабаби аз Хуҷанд раҳти сафар барбастанӣ Камолро дар достони издивоҷи ӯ ва дар шаби зифоф аз нози духтаронаи завҷаи ҷавонаш ранҷидани шоир донистаанд (*Карбалоӣ, саҳ.500*), ки он, албатта, афсонае беш нест. Сабаби аслии роҳи мусофират пеш гирифтани Камолро дар ноамнию ошуфтагӣ ва нобасомонии саҳти Хуҷанд ва бетаваҷҷуҳӣ дар он сомон бояд ҷуст. Камол, ки гуфтааст, «Мусулмоне ба Туркистон агар бошад, аҷаб бошад» - ҷ.1, 362) ба чунин вазъ ишора дорад. Ба эҳтимоли қавӣ дар ҳамин замина ба кадом як мусибати саҳти хонаводагӣ дучор шуда, бекасу танҳо мондан шоирро ба ин иқдом водӯштааст. Ин ҳолатро дар абёти зайли ӯ ба хубӣ пай бурдан мумкин аст:

*Ба кунҷи эминӣ натвон нишаст аз ҷашму зулфи ӯ,
Ки дар ҳар гӯшае шӯр асту дар ҳар хонае ғавғо (ҷ.1, 40).*

*Дигар маро ба ҳаёлот зи бекасии чӣ малол?
Чу ғам рафиқу бало ёру дард мунис шуд (ҷ.2, 440).*

*Афтод дил аз пову надонам зи чӣ афтод,
Фарёд зи шӯҳе, ки малул аст зи фарёд.
Ҳар хона, ки дар кӯи тараб сохта будем,
Селоби ғаме омаду барканд зи бунёд (ҷ.1, 318).*

*Карда аз ҳар тарафе дарду бало қасди Камол,
Дар миёни ҳама мискин тани танҳо чӣ кунад? (ҷ.1, 198).*

*Таманнои ту мегунҷад даруни синаву дил бас,
Дар ин ғамхонаҳо дигар ғами дигар намегунҷад (ҷ.1, 377).*

*Зинҳор аз ин замонаи бедодгар маро
К-аз ёру шаҳри хеш ҷудо мекунад дигар (ҷ.2, 39).*

Албатта, акс ёфтани тазодҳои воқеоти пурҷӯши замона ва зиндагии шахсии шоири ғиногӯ дар ашъораш истисно буда наметавонад. Аз ин рӯ, метавон ҳукм кард, ки абёти мазкур бозгӯи он ҳақиқатест, ки дар боло гуфта омад. Агар шахси

бошарафу самимӣ ва ҳассосе чун Камоли Хуҷандӣ дар Хуҷанд бастагони наздик, аз қабили волидайн ё хоҳару бародар медошт, харгиз онҳоро ба ҳоли худашон гузошта намерафт, дар сурати рафтан ҳам бояд ба ватан муроҷиат мекард. Ин ҳам аз ҳақиқат дур набояд бошад, ки шояд ҳолати маънавию ирфонии ӯро ба мусофират кашонида бошад.

Камол бо хатти сайри мутадовили он рӯзгор ба Ҳиҷоз меравад ва баъд аз баҷо овардани маносики ҳаҷ роҳи бозгашти ӯ аз Ироқи Араб ба Озарбойҷон буда ва ҳамин аст, ки воридаи Табрез мешавад ва он чоро барои зиндагию фаъолияти худ созгор дида, маҳалли доимии будубошаш қарор медиҳад.

Зиндагии Камол дар Табрез. Муаллифи «Равзот-ул-ҷинон» назар дода, ки шоир аввалҳо муддати мадиде дар сари хиёбони Табрез дар мавзеи маъруф ба “Абдуллоҳи Ҷаббачӣ” муқим гардидааст (саҳ.502). Тазкиранависон ҳама сабаби дар Табрез мондагор шудани Камолро дар ҳубии обу ҳаво ва табиати дилрабои он шаҳр донистаанд. Марҳум А.Афсаҳзод пораи зерро аз як ғазали Камол оварда, гумонро пешниҳод мекунад, ки сабаби дар Табрез раҳти иқомат гузидани шоир шояд ҳадафи тирӣ ишқи кадом як духтари ҷинӣ қарор гирифтани ӯ бошад:

Эй боди баҳор, к-аз ту хушбӯст

Маҷлис ба равоиҳи абирам.

Бигзар ба Хуҷанду гӯ ба ёрон

Аз ман, ки ба ёри Чин асирам (4, 6).

Ҳақиқати ин андеша дар воқеъ аз гумоне беш нест, зеро дақиқ маълум кардани он аз имкон берун аст, ки шоир ғазали мазкурро маҳз дар Табрез гуфта бошад. Бо айнӣ чунин муваффақият метавон тахмин зад, ки Камол ин шеърро дар Самарқанд, Тошканд, Хоразм ё Сарой гуфтааст. Аз тарафи дигар, «ёри ҷинӣ» фақат маънии маъшуқаи ҷиниро намерасонад. Гузашта аз ин, ҳадси донишманди мазкур ба шаъни шайхӣ бузурге чун Камол ҳеҷ дуруст ҷӯр дарнамеояд.

Сабабҳои аслии дар Табрез мондани Камолро бояд дар он дид, ки он вақт Табрез шаҳри бузурги пурнуфус, пойтахти давлати Элкониёну Элхониён, ҷои будубоши ҳунармандони

қавмҳои гуногун ва маҳалли ба ҳам бархӯрдани тамаддунҳо буд. Он ҷо пайваста намоиши ҳунар ва мубодилаи афкор ҷараён дошт. Гузашта аз ин, Табрез аз тарафи лашкари муғул ва Темур вайрон нашудааст, аз ин рӯ, амнияти нисбие дошт. Ҳамчунин аз лиҳози ҳавои муътадил, обҳои гуворанда ва меваҳои шахдбор мумтоз будани мавзеи мазкур дар осори ҷуғрофӣ ва таърихӣ он аҳд мазкур аст. Аз тарафи дигар, Ҳамдуллоҳ Муставфӣ Қазвинӣ дар боби сеvуми асари ҷуғрофияш “Нузҳат-ул-қулуб” (с.таъл.1340), ки “Дар зикри билоди Озарбойҷон” унвон дорад, дар бораи шахру навоҳии он сарзамин, аз ҷумла Табрез, суҳан карда, ҷо-ҷо тазаккур додааст, ки аксари мардуми бумии он диёр суннимазҳаби шофеъию ҳанафианд ва тоҷикон ҳам бисёранд (*Қазвинӣ, саҳ 85-102*). Аз ин ҷиҳат ҳам Табрез ва сокинони Табрез барои Камол чандон бегона набуданд. Бино бар ҳамин сабабҳо зиндагӣ дар ин шаҳри азим ба мазоқи Камол – ин шоири ҳассоси ғазалсаро, комилан мувофиқ омад. Ў бо нуфузи маънавӣ, шоирӣ ва диди хоси орифонааш зуд дар он сомон «бузурги рӯзгору макбули аброр ва марҷаи хавоссу авом ва сархайли ақобири айём» (*Давлатшоҳ, саҳ.325; Лудӣ, саҳ.47*) ва ба қавли Шайхи Озари Тӯсӣ, «билоназари мутақаддим ва мутааххири худ» (*Озарӣ, вар.180а*) гардид. Ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Шайхро (Камолро – Б.М.) дар шаҳри Табрез ҷамеъияту шуҳрати азим даст дод ва аксари бузургони он диёр муриди Шайх шуданд ва маҷлиси шарифи ӯ маҷмаи фузало» қарор гирифт (*саҳ.326*). Котиби як нусхаи қадимии Девони Камол бо номи Дарвеш Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Али Сирочӣ шоирро ба унвони «фаридуддаҳр ва ваҳидуласр, авҳадуззамон маликушшуаро Шайх Камоли Хуҷандӣ» (*нусхаи Раҳим Ҷалил, саҳ.192а*) зикр намудааст. Ин гуна тазаккурати манбаъҳои адабӣ аз он дарак медиҳанд, ки Камол бо мурури замон дар Табрез дар сифати ориф ва шоири бузург шуҳрат меёбад ва сарвари доираи адабии Табрезро ҳам бар уҳда доштааст. Боз ҳам агар гуфтаҳои Ч.Риёро ба эътибор бигирем, ки мегӯяд: «бештарин ақобири шуаро ва фузалои он шаҳр (Табрез - Б.М.) шогирдони Камоли Хуҷандӣ буданд» (*Rieu, p. 455*), эътимоди мо ба қавли боло қавитар мешавад.

Сурат ва сирати Камол. Камоли Хуҷандӣ шахсе будааст баландқомат, зеро дар баъзе маъхазҳо ӯро бо доштани риши бузург ёд кардаанд. Агар дар таносуби риши анбӯҳаш ӯро тасаввур кунем, болобаландии ӯ мантиқӣ берун меояд. Онҳое, ки шоирро бо сари бемӯй, яъне, кал тасаввур кардаанд (*Буснавӣ, сах.1066; Насриддин, сах. 93*) ба роҳи иштибоҳ рафтаанд, зеро шоир дар чанде аз қитъаҳои баъзе ашхоси ҳамзамонашро бо лақаби калӣ ёд кардааст ва табиист, ки агар худ саре медошт бемӯй, дигаронро бо ин камбуди ҷисмонӣ мазоҳи зарифи заминӣ намекард. Ин ҳолот ба мо имкон медиҳад гӯем, ки шоир худ симои хушу мутаносибе доштааст.

Гузашта аз ин, Камол марди суҳбаторо, ҳозирҷавоб, зарофатгӯй ва одамдӯсте будааст, ораста бо ахлоқи ҳамида ва хиради ҳидояткунанда. Чунин мушаххасоти ҳисоли ӯ аз ғазалҳои намакин ва махсусан қитъаоти ӯ комилан ошкор аст. Дар қитъаоташ зикри номҳои хунардон ва касабакорони одии бисёр, ҳатто бо зикри лақабҳои онҳо, рафтааст. Аз ҳамин ҷост, ки ҳар тоифа мардум, аз шоҳу амир то орифу омӣ, ба шунидани суҳбату суҳанони ӯ дилкашол будаанд. Хонақоҳаш ҳамеша маҳалли нузули мусофирон ва ҷои рафтуомади мухлисонаш буда.

Камолро шахсияти бузурги масъулиятшиносе ҳам метавон гуфт. Ӯ ҳатто гарчи сафар ба Шерозро низ ба қасди вохӯрӣ бо Хоҷа Ҳофиз дошта (Аз баҳри поси хотири табрезиён, Камол, - Бо сорбон мағӯ, ки Шерозам орзуост /ҷ.1, 276/), аммо аҳли адаби Табрезро гузошта, он ҷо рафта барои худ раво намедида, биноан фақат бо мукотиба ва додугирифтӣ ғазалҳо бо ин шоири бузург қаноат мекардааст. Дар мавриди ғиёбӣ ба ҳам ихлосу эътиқоди муаккад пайдо кардани ин ду шоири бузург ва махсусан ҳамвора суҳанони Шайх Камолро талаб намудани Ҳофиз ва аз хондани ғазалҳои Шайх завқу ҳоле ҳосил кардани Ҳофиз шавоҳиди тазкиранависон зиёд аст (Давлатшоҳ, сах.327-328; Балёнӣ, сах. 3128; Розӣ, сах.1631; ...).

Султон Ҳусайни Ҷалойирӣ, ки солҳои 1375–1383 ҳокими Ироқ ва Озарбойҷон буд, аз Валиёнқӯҳ ном мавзеи Табрез, ки Ҳусайни Карбалой он мавзеъро дар сифати «ҷойи муравваҳу

босафо ва масири хуштабъону зарифон» муаррифӣ намуда (саҳ.498), ба Камол қитъаи замине ҷудо намуда, барояш хонақоҳе месозад ва эҳдо мекунад. Муридону мухлисони бисёр гирдаш ҷамъ меоянд ва Камол бо иршоди онҳо машғул мешавад. Ғайр аз ин Камол он порчаи заминро, ки масофаи он аз шаҳр ним фарсанг будааст, ба боғи дилкушо ва пурмевае табдил медиҳад ва Биҳишт меномад:

*Аз биҳишти Худои аzza ва ҷал
То ба Табреш ним фарсанг аст (хамон ҷо).*

Аз ин ҷо Камол ба ҳайси як шахси заҳматкаш, ки бо боғдорӣ машғул мешудаву бо меҳнати ҳалол таъмини рӯзгор мекарда, зоҳир мешавад. Гузашта аз ин, ӯ даромади боғашро барои мусофирону эҳтиёҷмандон харҷ мекард ва ғайр аз ин ба қавли Фаҳруддин Алии Сафӣ сари чанд вақт дастархони бузург густарида, мардуми Табрешро нон медод ва хавоссу авом гирди хони ӯ ҷамъ меомаданд (*Сафӣ*, 230). Ҳамин тавр, Камол дар Табреш бо иззату икрому эътибори бузург ва доду деҳиш зиндагӣ дошт ва «сити (овозаи – Б.М.) камоли вай аз қоф то қофи (саросари – Б.М.) олабро гирифта ва аз қайди чунию чандӣ раҳида» (*Қарбалоӣ*, саҳ.497) буд.

Ҷанбаи дигари шахсияти маънавии Камол қаноатпешагӣ, озодаи ва дурӣ аз тааллуқоти дунявӣ будааст. Барои исботи ин иддао ёдовар шудани он воқеае, ки дар китоби «Равзот-ул-ҷинон» зикри он рафтааст, қофист. Муаллифи ин манбаъ иттилоъ медиҳад, ки яке аз орифони соҳибдавлати Табреш бо номи Шайх Муҳаммади Қуҷаҷӣ машҳур ба Ҳоҷаи Шайх, барои ӯ дар маркази Табреш хонақоҳу мадрасае сохта барояш пешкаш намудааст ва бисёр исрор намуда, ки он ҷо интиқол кунад. Аммо Камол қабул накардааст ва гуфтааст: «Сари Камол ба гунбади фалак фуруд намеояд, меҳроҳед фиреб хӯрда ба ин гунбад сар фуруд оварад?» (*Қарбалоӣ*, саҳ.502).

Дараҷаи ирфон ва шоирии Камол. Аксари сарчашманигорон ба Камол валоияти ирфониро нисбат ба шоиронаш тарҷеҳ додаанд. Бо вучуди ин, тибқи гуфтаи Ҳофиз Ҳусайни Қарбалоии Табрешӣ

«камоли бузургиву ягонагии вай зиёда аз тариқи шеърӯ шоирӣ будааст» (саҳ.497). Санади дигаре, ки ҳанӯз вақти дар ҳаёт буданаш маъруфияти ӯро дар шоирӣ нишон медиҳад, он аст, ки дар радифи муаллифони бисёре Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» оварда, ки «Баъзе аз орифон, ки ба суҳбати Шайх Камол ва Ҳофиз ҳар ду расида буданд, чунин фармудаанд, ки суҳбати Шайх беҳ аз шеъри вай бувад ва шеъри Ҳофиз беҳ аз суҳбати ӯ» (саҳ.116). Ба ин нукта ҳуди шоир ҳам ишорае дорад:

*Гуфтанд: Гуфтаи ту бувад аз ту беҳ, Камол,
Ман булбулам, бале, сухани ман зи ман беҳ аст (ҷ.1, 138).*

Аз ин ҷо натиҷа ин аст, ки агар эътибори Камол дар ғазалсарой баланд намебуд, шеъри вайро бо шеъри Ҳофиз муқоиса намекарданд ва Ҷомӣ низ ин қавли ҷолибро дар асараш намеовард.

Роҷеъ ба шуҳрати шоириаш ҳуди Камол ҳам гуфтааст, ки «Оламе рӯй ниҳоданд ба ашъори Камол» (ҷ.2, 94) ё «Олам сухани Камол бигирифт / Имрӯз ҷуз ин сухан, сухан нест» (ҷ. 1, 231). Ҳамчунин «дар Аҷам фатҳи сухан» карданаш (ҷ.1,84) ва қофилаи шеъраш то ба Шерозу Исфохон ва Дехливу дигар марказҳо рафтанаширо зикр кардааст (ҷ. 2, 63, 127, 318...).

Донишманди тоҷик Абдулманнони Насриддин ҷойгоҳи ирфонӣ ва мақоми шоирии Камол - ҳар ду ро дар як сатҳ медонад ва тарҷеҳ додани яке бар дигареро қабул надорад. Ӯ менависад: «Лекин ҳақиқат он аст, ки мақому мартабаи ирфонӣ ва завқу ҳунари шоирии Шайх Камол ҳар ду дар як мақоманд ва яке дигариро такмил медиҳад. Иршоду раҳнамоии ӯро бидуни шеър ва шеъри ӯро бидуни рӯҳу равони ирфонӣ тасаввур наметавон кард» (Насриддин, саҳ.98-99). Ва ин ақидаи суханшиноси мазкур дар натиҷаи мутолиа ва ғавр ба ашъори шоир падидаи омадааст ва он комилан дуруст аст.

Камолӣ Хуҷандӣ дар Сарой. Дар авҷи шуҳрати шоириаш шоир муддате дар шаҳри Сарой (130 км. шимолии Астрахани имрӯза), ки он вақт маркази идории Олтин Ӯрда (ё Дашти Қибчоқ) ва шаҳре бузург будааст, низ зиндагӣ кардааст. Дар

робита ба ин мавзӯ Э.Браун бо така ба ахбори манбаъҳои хаттӣ менависад, ки: «Дар соли 787 ҳиҷрӣ (1385 м) Тӯқтамиш аз Дашти Қибчоқ ба Табреш тохт ва ба расми кишваркушоиҳои Амир Темур бисёре аз донишмандон ва уламои он шаҳро ба тахтгоҳи худ – Сарой кӯч дод. Дар миёни ин ҷамоат Шайх Камол низ буд» (*Браун, сах.347*). В.Григорев низ, ки дар соли 1845 дар бораи Сарой таҳқиқи судманде анҷом додааст, чунин менависад: «Дар замони Тӯқтамиш дар Сарой аз қабилӣ Мавлоно Ҳофизуддини Баззозӣ, Мавлоно Камолуддин Аҳмади Хуҷандӣ ва дигар донишмандон ва аҳли адаб зиндагӣ кардаанд» (*Григорев, сах. 270*).

Ҳамин муаллиф каме поёнтар меафзояд, ки «бо таъсири бузургоне чун Баззозӣ ва Камоли Хуҷандӣ шаҳри Сарой паноҳгоҳи илму фарҳанг ва макони осоиши уқалову фузало мешавад ва беҳтарин донишмандон, фақеҳон ва соири шахсиятҳои фозилу мустаид он ҷо ҷамъ омада буданд» (*ҳамон ҷо*).

Ҳарчанд Камолро, тавре ки қайд шуд, ғайри ихтиёри ҳудаш ба шаҳри Сарой оварда буданд, зиндагии ӯ он ҷо ба фароғи ҳол ва осуда мегузафтааст, зеро ин воқеият аз абёти зерини ӯ ҳувайдост:

*Бӯстонест Сарой аз гули он рӯй, Камол,
Ба Сарой омадӣ, эй булбули хушгӯ, бисарой (ҷ.2, 313).*

*Агар Сарой чунин асту дилбарони Сарой,
Биёр бода, ки ман фориғам зи ҳар ду сарой (10, 306).*

Пас, маълум мешавад, ки барои Камол шаҳри Сарой низ писанд омадааст ва ҳарчанд ба ёди Табреш ва табрешӣ мезист, на танҳо аз фаъолияти шоирӣ бознаманд, балки дар ташвиқу тарвиҷи он низ он ҷо сахми бузург гузоштааст. Ҳатто гуфтан мумкин аст, ки азбаски ҳини ба Сарой бурда шуданаш Камол дар айни шуҳрату азамати маънавии худ қарор дошт, дар хусуси қаромату аъмоли хорикулодаи ӯ дар он шаҳр ривоятҳои зиёд нақл кардаанд. Аз ҷумла Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» чунин ҳикояте овардааст: «Гӯянд дар он вақт, ки (Камол –

Б.М.) дар Сарой мебудааст, мавзеъе будааст, ки дар он вақт, ки об туғён мекарда, дар он мавзеъ харобии бисёр мекарда. Чун вақти туғёни об наздик расида, он қиссаро ба вай (ба Камол – Б.М.) гуфтаанд. Фармудааст, ки “Имсол хаймаи маро дар он мавзеъ бизанед”. Хаймаи вайро он ҷо задаанд, дар он ҷо мебудааст, чандон ки вақти туғёни об гузаштааст ва дар он мавзеъ ҳеч харобӣ воқеъ нашуда» (саҳ.612).

Агар касе гӯяд, ки ин маҳсули тахайюли мардумӣ аст, аммо метавон гуфт, ки агар он ҷанбаи ривой ҳам дошта бошад, дар бораи Камол аст, на дар бораи каси дигар. Ва ин ҳикоят аз азамати рӯҳонӣ ва нуфузи маънавии Шайх Камоли Хуҷандӣ дар ҳаёти модии мардум дарак медиҳад.

Паҳлуи дигари мавзӯи ҳаёти шоир дар Сарой, ки аксари муаллифони қадим дар он иштибоҳ кардаанд ва баъзе муҳаққиқони муосир онро ҳақиқат ангоштаанд, ба муддати 4 сол дар он шаҳр иқомат кардани шоир мебошад. Шавоҳиди таърихӣ вучуд доранд, ки чунин иддаоро рад меkunанд. Онҳо ҳокӣ аз онанд, ки Шайх Камол дар Сарой ба муддати 11 сол боқӣ мондааст. Дар ин бора дар муқаддимаи қадимтарин нусхаи девони шоир, ки дар соли 800/1397-1398, яъне дар замони барҳаёт будани шоир дар Табрез китобаташ шурӯъ шудаву баъд аз даргузашташ анҷом ёфтааст ва алҳол таҳти шумораи 4739 дар китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад нигоҳдорӣ мешавад, роҷеъ ба санаи ба Сарой рафтани ӯ ва таърихи бозгашташ ба Табрез бо обу тоби ҳар чи тамомтар баён шуда ва ба Камол саломатӣ ва тӯли умр талабида шудааст. Мазмуни он чунин аст, ки Камоли Хуҷандӣ бар асари фитнаву ошӯби воқеъшуда дар Табрез (хуҷуму тороҷи Тўқтамиш дар назар аст) моҳи зулқайдаи соли 787 ҳ. (декабри 1385 м.) ба Сарой кўч баст ва хавоссу авомми Озарбойҷон ғариқи дарёи фироқ гаштанд. Дар соли 798 ҳ. (1396 м.) ӯ ба Табрез мурочиат кард ва ба расми қоидаи пешин сачқодаи иршод густарид ва боиси фараҳмандии фузалои он шаҳр гашт (вар 6 б).

Ҳамин иттилоъ дар бораи муддати иқомати шоир дар Сарой маъҳази дасти аввал мебошад ва ҳақиқати таърихӣ дорад.

Ҳофиз Ҳусайни Карбалоии Табрэй низ дар «Равзот-ул-ҷинон ва ҷаннот-ул-ҷанон» хабар медиҳад, ки Камол дар Сарой 11 сол мондааст (саҳ. 502). Муаллифи ахир бо сароҳат хабар мерасонад, ки Шайх Камолро Амир Темур бозпас ба Табрэз меоварад (ҳамон ҷо). Ба шаҳодати Эраҷи Афшор муаллифе бо номи Ҷаъфар ибни Муҳаммади Ҷаъфарӣ дар китоби худ «Таърихи кабир», ки дар соли 845/1442 иншо кардааст, навишта, ки Шайх Камоли Хуҷандиро Амири бузург аз Сарой ба Табрэз меорад (Афшор, саҳ. 102). Ин ҷо низ ба осонӣ пай бурдан мумкин аст, ки қасди муаллиф аз «Амири бузург» Амир Теури Кӯрагон аст. Аз кутуби таърих ҳам маълум аст, ки Темур дар соли 797 / 1395 ба қасди Тўқтамиши муғул ҷониби Дашти Қибчоқ лашкар кашида, он ҷоро ба харобазор табдил медиҳад ва Тўқтамишро аз тахташ маъзул мекунад (Хондамир, саҳ. 40;...). Худи Камол дар баъзе абёти ашъораш ба ин ҳодиса ишораҳо дорад:

*Шаҳри Сарой чун дилат ошӯфта шуд, Камол,
Вақт аст, агар азимати Табрэз мекуни (ҷ.2, 485).*

*Чангат ба сипоҳи Тўқтамиш меконад,
К-аш қуштани ӯшуд сабаби роҳати халқ (ҷ.2, 530).*

Аз маънии байт пайдост, ки мунҳазим шудани Тўқтамиш боиси рифоҳи Камол ҳам шудааст ва чунин имкони хуб мусоидат карда, ки шоир низ дар ҳашами Темур дар соли 1396 ба Табрэз бозгардад. Дар шукронаи ин рӯйдоди муҳим шоир баъди ба Табрэз расидан чунин ғазале сурудааст:

*Бихамдуллаҳ, ки дигар бор рӯи дӯстон дидам,
Чу булбул мекунам мастӣ, ки боғу ва бӯстон дидам.
Ман он мурғи хушилҳонам, ки берун аз қафас худро
Ба иқболи баҳор эмин зи ташивиши хазон дидам.
Фалак гар тофт рӯи меҳру баргардид аз ёрӣ,
Фаромӯшам шуд он ҳар ду, чу ёри меҳрубон дидам.
Муроди ман миёни ёр буд, он дар канор омад,
Миёни роҳат афтодам, чу ран ҷи бекарон дидам.
Шаби қадре, ки меҷустам ба хобу рӯзи некӯе,
Чу он мӯ дидаму он рӯ, ҳам ин дидам, ҳам он дидам.*

*Замони васл, к-аз дигар замонҳо беҳ ниҳад ошиқ,
Ба рӯйи дӯстон ман он замонро ин замон дидам.
Камол, он дам, ки хоҳӣ дид бо ёрон қарин худро,
Бигӯ, ин давлат аз юмни шаҳи соҳибқирон дидам (ҷ.2, 154).*

Бидуни ҳеҷ шак, дар мактаи ғазали мазбур “шаҳи соҳибқирон” ҳамоно Амир Темур аст, на каси дигар. Муаллифи «Равзот-ул-ҷинон» санаи бозгашти Темурро аз Дашти Қибҷоқ ба Табрез «самонина ва тисъина ва сабъамия» (798 х.) баробар бо 1396 м. рақам задааст (саҳ.502). Аз ин рӯ, хабари муаллифи «Таърихи Роқимӣ», ки авдати Камолро аз Сарой ба Табрез баъд аз 14 соли сукувати ӯ донистааст (вар.23 б) ё Озари Бегдилӣ баъд аз 40 сол шуморидааст (саҳ.339), низ ботил мешаванд.

Зиндагии Камол пас аз бозгашт ба Табрез. Тавре ки дар ғазали боло ишора рафтааст, увдати Камол аз Сарой ба Табрез боиси хурсандӣ ва шукронаи ҳам шоир ва ҳам бузургони он шаҳр, ёру ошноён ва ҳам сокинони одии он шаҳр гардидааст. Карбалой низ хабар медиҳад, ки он ҳангом «табрезиён аз вазеъу (пасту- Б.М.) шариф ва аҳолию адонӣ (авом – Б.М.) ва бузургу кӯчак дар камоли итоат ва инқиёду эътиқод нисбат ба машоруилаҳ (Камоли Хуҷандӣ) будаанд» (саҳ.502).

Ҳамчунин дар varaки 6 а – 6 б-и муқаддимаи қадимӣ, ки зикраш ғавқан рафт, дар хусуси ҷамъоварии ашъори шоир аз сари ихлосу эътиқод чунин суҳан рафтааст: «Пас, муридони мухлису муътақидони мутахассиси он ғурари ғавоиди собиқа бо дурари қалоиди лоҳика ҷамъ гардониданд ва он кавокиби савоқибро, ки чун Банотуннаъш мутафарриқ буданд, бар мисоли Сурайё дар силки интизом кашиданд ва он дурри шохворро, ки чун қатароти амтори найсонӣ ба ақтори олам расида буд, садафе омода сохтанд ва он маҷмӯаро «Тарҷумон-ул-ҳол ва асҳоб-ул-Камол» ном ниҳоданд. Эзади субҳонаҳу ва таоло азда шаънаҳу ҳазрати валоятпаноҳиро бар мафориқи аҳли ислом муҳалладу мустадом дород ва хогири ғайёзи дарунбини эшонро, ки бариди ҳазрати иззат ва сафири олами ғайбу шаҳодат ва ҷоми ҷаҳоннамои мулку малакут ва маҳбитаи асрори зулҷалол ва-л-ҷабарут аст, аз шавоиби шакку шубҳат сиёнат кунод» (нусхаи чопи Гулисурхӣ, саҳ.44-45).

Аз ин нақли қавлҳо, ки оварда шуд, низ аз он азамату нуфузи маънавии Хоҷа Камол, ки дар замони зиндагиаш бархурдор буд, дарак ҳосил кардан мумкин аст.

Темур вақте Камолро ба Табрез овард, бар маснади шаҳрҳои Озарбойҷон писари худ Мироншоҳро таъйин намуду худ ба Самарқанд бозгашт. Мироншоҳ, ки шахси фарҳангдӯст ва шеърӯ адабпарваре буд, муриди Камоли Хуҷандӣ шуд ва ҳамеша аз аҳволаш хабаргирӣ мекард. Ба ин тартиб, шоир солҳои боқимондаи умри худро бо аҳли хонаводааш дар ҳалқаи дӯстону муридони хеле зиёди худ нисбатан осуда ба сар бурдааст.

Дар аҳволи Камоли Хуҷандӣ боз як нуктае ҳаст, ки ба он лозим аст равшанӣ андохт ва он воқеаи гӯё муддате дар Санг ном қалъае зиндонӣ будани шоир мебошад. Бори аввал ин мавзӯро устод С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» бо така бар иттилооти «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд матраҳ кардаанд. Эшон навишта, ки «Дар тазкираи «Оташкада» ва «Қомус-ул-аълум» аз «Равзат-ус-сафо» манкулан мазкур аст, ки Шайх Камоли Хуҷандӣ ба қалъаи Санг маҳбус буда ва ба иншои рубоии зер аз он ҷо халос шуд:

*Кай бошад аз ин танг бурун омаданам?
Ном аст аз ин нанг бурун омаданам.
Гӯй магар аз санг бурун меояд,
Парвонаи аз Санг бурун омаданам» (саҳ.41).*

Ин акидаро баъзе муҳаққикон, аз ҷумла И.С.Брагинский (саҳ.239), Х.Мирзозода (саҳ.262) ва диг. такрор кардаанд. Аммо рубоии мазбур дар «Таърихи Вассоф»-и Шаҳобуддин Абдуллои Шерозӣ, ки таълифаш ба даҳаи аввали асри XIV рост меояд, ба сиёсатмадор ва шоири ғозили асри XII Оли Хуҷанд Ҷамолуддин Масъуди Хуҷандӣ, ки дар Исфохон ғазолият дошта ва номаш дар аввали ин мақола рафт, нисбат дода шудааст. Муаррихи мазкур дар бораи таърихи Атобакони Шероз дар аҳди Ҳулоку суҳан карда, аз ҷумла баъзе лаҳзаҳои он таърихро овардааст, мазмунӣ он чунин аст: Туркон (модари Атобаки Абӯбакр) дар соли 661/1262 баъди аз бом афтода мурдани писараш Атобаки Муҳаммад бо бузургони мамлакат машварат кард, ки чӣ касеро

бар тахти подшоҳӣ нишонанд. Ройи ҳамагон бар он қарор гирифт, ки Муҳаммадшоҳ писари Салғуршоҳро ба подшоҳӣ бардоранд. Муҳаммадшоҳ марде шучоъ ва дар фатҳи Бағдод мулозими Ҳулоку буд. Чун бар тахт нишаст, роҳи лавҳу лааб пеш гирифт. Дар ин ҳол бародараш Салҷукшоҳ, ки дар қалъаи Истаҳр маҳбус буд, ба наздаш шафоатномае фиристод ва дар он аз ҳабсиёти Ҷамолуддин Масъуди Ҳуҷандӣ ин рубой оварда буд:

*Кай бошад аз ин Санг бурун омаданам?
Ном аст аз ин нанг бурун омаданам.
Гӯй магар аз санг бурун меояд,
Парвонаи аз Санг бурун омаданам.*

Аммо Муҳаммадшоҳ ба номаи ӯ напардохт ва ӯ ҳамчунон дар ҳабс бимонд... » (*Таҳрир, саҳ.107*).

Воқеият доштани чунин ҳолат аз яқин дур нест, зеро ҳодисаи зиндонӣ карда шудани Шайх Камол бо шахсияти маънавию рӯҳонии ӯ, ки зикраш дар боло бисёр рафт, ба ҳеҷ ваҷҳ муносибу мувофиқ нест.

Маслаки Камол дар тасаввуф. Аз масъалаҳои хеле душвор дар аҳволи Камол муайян намудани мансубияти ӯ ба ин ё он тариқаи тасаввуф ва душвортар аз он ташҳиси пири тариқати ӯ мебошад. Дар ин хусус сарчашмаҳо хомӯшанд. Танҳо Дорошукӯҳ дар «Сафинат-ул-авлиё» аз мутасаввифони тариқаташон номаълум фақат ду тан- Камол ва Ҳофизро нишон медиҳад (*вар,262 б*). Аз шеърҳои Камоли Ҳуҷандӣ пайванди маънавии ӯ бо Ҳофиз маълум мешавад. Ӯ ҳам, мисли муосири бузурги худ Ҳофиз, ба чандин тариқатҳои суфӣя майл пайдо намудааст, вале ҳеҷ кадоми онро ақли солим ва дили равшани ӯ ба таври комил қабул накарда ва муриди пире ҳам нашудааст. Бо ин вучуд, маротиби ирфонро ба танҳои аз роҳи кашфу шуҳуд паймуда, ба дараҷоти камоли он расидааст. Вобаста ба чунин ҳоли ӯ Абдуррахмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» аз номи Шайх Аттор овардааст, ки «Қавме аз авлиёulloҳ бошанд, ки эшонро машоихи тариқат ва куброи ҳақиқат “увайсиён” номанд ва эшонро дар зоҳир ба пире эҳтиёҷ набвад, зеро эшонро ҳазрати

рисолат дар ҳиҷри инояти худ парвариш медиҳад, бевоситаи ғайре, чунончи Увайсро дод. Ва ин азим мақом бувад» (саҳ.20).

Модом ки масъала чунин аст, метавон гуфт, ки Камоли Хуҷандӣ низ, аз он ки домангири пире нест, увайсӣ аст. Ба увайсӣ будани худ шоир дар як ғазалаш чунин ишораи малеҳе кардааст:

*Хабаре ёфтам аз давлати васлат ба навӣ,
Ту куҷо меравӣ аз баҳри Увайсе ба Қаран (ҷ.2, 286).*

Яъне, шоир гуфтанист, ки «баҳри Увайс ба Қаран чӣ меравӣ? Назди ман ой, ки ман увайсистам». Муаллифи «Равзот-ул-ҷинон» Боязиди Бистомӣ ва Шайх Камоли Хуҷандиро бо сароҳат увайсӣ номидааст (саҳ.510).

Аз миёни донишмандон Абдулманнони Насриддин дар мавриди маслаки ирфонии Камол баҳс кушода нақшбандӣ хонда шудани ӯро, ки бархе ба он мансуб доништаанд, қабул надорад (саҳ.55-56) ва ин ҳукми дурусте аст. Камол дар воқеъ нақшбандӣ набуд. Аммо дар мавриди он ки донишманди мазкур увайсӣ ва маломатӣ будани Камолро ҳам қабул надорад (*ҳамон ҷо*), намешавад тасдиқ кард. Мавсуф дар ин росто фикрҳои дигаронро қабул надорад, вале худ фикри мушаххасро ироа намекунад. Бо истинод ба фармудаҳои ҳуди Камол ва бо таъки бар мутолиаи афкори орифони гузаштаву донишпажӯҳои мутахассиси тасаввуф метавон ин шоирро мисли муосири бузургаш Ҳофизи Шерозӣ маломатӣ номид.

Аз суҳанони Камол пайдост, ки ҷаҳонбинии сӯфиёнаи ӯ батадриҷ шакл гирифтааст. Ӯ роҳи зухду тақворо низ паймудааст:

*Бо ҳама тақвою зухд ар бишинавад номат Камол,
Аз даруни савмаа масту хароб ояд бурун (ҷ.2, 316).*

Камол чун медида, ки бо зухду парҳез ва гӯшанишинӣ муроди асли ҳосил намешавад, дар баъзе шеърҳои аз гирифтории худ ба ин андешаи ботил изҳори пушаймонӣ намудааст:

*Маро саргашта медорад хаёли зуҳди беҳосил,
Биё, соқӣ, гузар созем аз ин андешаи ботил (ҷ.2, 140).*

*3-ин зуҳди баста бар худ ман низ даст шустам,
Ранге, ки хом бандӣ, 3-ин беиштар наояд (ҷ.1, 300).*

Шояд батадриҷ аз зуҳду такво ба кулӣ даст кашида «Дар дафтари ушшоқ наёям ба ҳисобе / То лавҳи вучуд аз рақами зуҳд нашӯям» (ҷ.2, 255) гӯён худро дар силки суфиёни некъятиқод меандозад:

*Сӯфияму муътақиди некувон,
Кист чу ман сӯфии некъятиқод? (ҷ.1, 415).*

Аммо дар замони Камол «сӯфивашони худнамову назарфиреб» ва «соликони бедард», ки аз сӯзи дарун оӣ буда, тасаввуфро доми фиреб ва тазвир карда бошанд, бисёр ба назар мерасидаанд. Ё чун рафтори онҳо мебинад, аз тариқаташон дилгир шуда, аз он ҳам қадам берун мениҳад (Ман аз аҳли тариқат будам аввал / Чу рафторат бидидам, рафтам аз роҳ - ҷ.2, 374) ва аз пайи ҷустуҷӯи пире мешавад, то ўро ба сарманзили максуд ҳидоят намояд:

*Дилам аз суҳбати асҳоби тариқат бигирифт,
Раҳбаре ку, ки расонад ба дари хамморам? (ҷ.2, 238).*

*Раҳбаре ҷӯ, Камол, к-ин роҳро
Солҳо рафтаанду поён нест (ҷ.1, 204).*

Лекин ў дар хонақоҳҳо чунин пиреро, ки сазовори даст додан бошад, пайдо карда натавониста мегӯяд:

*Гар биронд аз хонақоҳам пири хилват, бок нест,
Дигаронро тоату моро иноят раҳбар аст (ҷ.1, 179).
Ё ҷои дигар гуфтааст:*

*То ҳиммати оӣи нашавад раҳбари хотир,
Андешии он қомату боло натавон кард (ҷ.1, 416).*

Аз ин суҳанони шоир пайдост, ки «ҳиммати оӣи» ва «инояти Ҳақ»-ро барои худ раҳбар медонад. Яъне, хоҳири бедори Камол ҳеҷ кадоме аз фирқаҳои тасаввуфро, ки дар замонаи ӯ қорӣ буданд, қабул накарда, оқибат ба таври қатъӣ ба қониби қараёни маломатияи риндӣ гузар мекунад.

Шоёни тазаккур аст, аввал касе, ки фикри ахирро дар камолшиносӣ изҳор кардааст, профессор Х.Мирзозода мебошад. Ӯ зимни таърифи мухтасари сурудаҳои шоир бо эътимоди тамом чунин навиштааст: «Камол дар қаҳонбинӣ муқобили шарияти расмӣ ва зоҳидон буда, пайрави равияи маломатияи риндӣ буд» (саҳ.267).

Боздид ва санҷиши мероси адабии Камол бори дигар дурустии фикри мазкурро ба субут мерасонад. Дар баъзе қойҳо шоир ба ринди маломатӣ будани худ сарехан ишора кардааст. Чунончи, дар ин байт:

*Барҳез, Камол, аз сари номус, ки риндон
Карданд иқомат ба сари кӯйи маломат (ҷ.1, 196).*

Дар як ғазали дигараш чунин ишора дорад:

*Дар суҳбати соҳибназарон бор надорад,
Соҳибҳаваси бори маломат нақашада (ҷ.2, 376).*

Камол то охир дар ҳамин мавқеият устувор боқӣ мондааст ва аз ин рафтори худ ҳеҷ пушаймон ҳам нест:

*Чӣ зиён, агарчи ғаштам чу Камол ринду ошиқ,
Ки зи зуҳду неқномӣ ҳама умр буд орам (ҷ.2, 211).*

Шайх Алӣ ибни Усмон Қуллобии Ҳуҷвирӣ дар «Кашф-ул-махҷуб» зимни зикри нукоте чанд аз атвори маломатиён, аз ҷумла нигоштааст: «Маломатиро феъле мебоист мустанкар бар хилофи одат» (Ҳуҷвирӣ, саҳ.75). Мебинем, ки Камол низ дар ҷое

ин нуктаро муътариф буда, худро ориф ва рафтори худро хилофи одати маъмулии халқ эълон мекунад:

*Гар одат аст расми такаллуф миёни халқ,
Мо орифему одати мо тарки одат аст (ҷ.1, 271).*

Аз он ҷо ки дар таълимоти ирфонии Камоли Хучандӣ ишқ, мақоми меҳварӣ дорад, дар ашъораш мусталехоти марбути ишқ, яъне “ошиқ”, “ринд”, “ҷамол”, “зебой”, “хусн”, “мастӣ” басомади зиёд доранд. Пас, Камоли Хучандӣ дар ирфон намоёндаи назарияи ваҳдати вучуду ваҳдати шуҳуд, ва ба шиддат таҳти таъсири тасаввуфи Хуросон, яъне пайрави мактаби ҷамол (таҷаллии суварӣ) ва аҳли суқр аст, зеро пайваста ақли судҷӯ ва маҳдудро дар расидан ба Ҳақ инкор мекунад ва дар ин роҳ ишқи маҷзубонаву мастонаро ягона ҳодии яқин мешиносад. Ё, ки аз авсофи башарӣ нафси худро ҳолӣ карда буд, яъне аз қайду банди худӣ раҳида, дасти мурод дар домани матлуби ҳақиқӣ муҳкам сохта буд, озодвор чунин андешаҳои ирфониро дар ҳилоли ғазалхояш бас шоирона бо офаридани маъниҳои ғариб баён намудааст.

Истиқлоли фикрӣ, ҷасорати эҷодӣ ва ёди Хучанд. Яке аз пахлуҳои муҳимми шахсияти шоирии Камоли Хучандӣ он буда, ки ӯ ҳамеша дар амри ҳаллоқияти адабӣ мустақилияту мухторият дошта ва дар кори ҳаллоқияти адабӣ ҳеҷ вақт зерӣ бори иродаи дигарон намерафтааст. Аз ҳамин ваҷҳ буда, ки қатъан хидмати дарбори шоҳе ё амире накардааст. Чунин мушаххасаи ҳисолу рафтори ӯро аксарияти тазкиранигорон аз Давлатшоҳ (саҳ.367) то Тақиуддини Кошӣ (*Кошонӣ, вар.38 б*), Шамсуддини Сомӣ (*вар.38ба*) ва устод С.Айнӣ (*Куллиёт, саҳ.225*) босароҳат зикр кардаанд.

Шабех ба ин гуна нукотро як идда муҳаккиқон, ки доир ба ин шоир ва мероси адабии ӯ навиштаҳое доранд, аз қабили А.Дехотӣ, Ш.Хусайнзода, А.Давлатободӣ, И.Брагинский, Х.Мирзозода, А.Афсаҳзод ва дигарон низ изҳор доштаанд. Яке аз имтиёзоти Шайх Камол аз соири шуарои ҳамзамонаш дар ҳамин ҳам ҳаст. Чунин воқеият аз он сар задааст, ки ӯ ҳеҷ гоҳ дасти тамаъ ба касе дароз накардааст ва дар ашъораш чунин

хислати пастро мудом маҳкуму танкид кардааст ва озодагию сарбаландии худро бартар аз ҳама чиз донистааст. Ин гуна ворастагӣ ва ҷасорати эҷодӣ дар таърихи адабиёти тоҷику форс падидаи нодир мебошад.

Камол гарчи асосан дар Табрез зиндагӣ дошт, аммо аз ашъораш пайванди маънавии ӯ бо зодгоҳаш, шаҳри Хуҷанд ба ҳубӣ эҳсос мешавад ва гуфтан мумкин аст, ки чунин иртиботи қавӣ ҳаргиз ӯро тарк накардааст. Ӯ дар ашъораш борҳо аз Хуҷанд, мардуми хунарманди ин шаҳр, кӯҳҳои устувор, меваҳои шаҳдбори он, рӯди Сир ва ғайра бо ифтихор ёд кардааст.

Оиладорӣ. Аз муаллифони даврони қадим ягона касе, ки ба “соҳибиёӣ”, яъне оиладории Камол ишора намудааст, ҳамзамони шоир Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ мебошад. Ӯ дар идомаи суҳанаш афзудае дорад ва мазмунаш ин аст, ки ҳокими мавзеи зисти Камол қарори расмие бо муҳру имзо ба тасвиб мерасонад, то аз боғи ӯ ҳеч андоз наситонанд ва ин амр бар фарзандону меросбарони вай низ насл ба насл нофиз мебошад (*сах.276*). Баъди гузашти чандин садсола, дар асри XIX, Ризоқулиҳони Ҳидоят дар муқаддимаи «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» навишта ки насаби обову аҷдодаш ба Шайх Камоли Хуҷандӣ мепайваस्ताаст (*сах.1209*). Дар ин маврид мақолаи судманди Д.С.Комиссаров «Содиқ Ҳидоят –халафи Камоли Хуҷандӣ» вуҷуд дорад, ки он ҷо ба ин мавзӯ таваҷҷуҳи бештар шудааст. Ӯ бо таассуф қайд намуда, ки Содиқ Ҳидоят ва ҷадди ӯ Ризоқулиҳони Ҳидоят мисли сарсилсилаи пешиниёнашон Камоли Хуҷандӣ, озодаманишу пуртавозӯ буда, шаҷараи авлодиашонро ба вуҷуд наовардаанд. Биноан, ҳалли ин мавзӯ то охир бисёр мушкил боқӣ мондааст (*сах.155*). Ҳам Комиссаров ва ҳам М.Муллоаҳмад қавли Маҳдиқулиҳони Ҳидоят – набераи Ризоқулиҳони Ҳидоятро дар навиштаҳоиашон нақл намудаанд. Тибқи он ӯ дар китобаш «Хотирот ва хатарот» (Техрон, 1950) фармуда, ки ҷадди бобояш Исмоили Камол ном дашта ва дар ҷанги Зандиёну Қочориён кушта шудааст ва ӯ худро аз авлоди Камоли Хуҷандӣ мешумардааст (*Комиссаров, сах.156; Муллоаҳмад, сах.189*). Ин никот дар як мақолаи адабиётшиноси ҷавон Б.Раҳматов низ ба қайди таҳрир омадааст (*сах.6-7*). Ҳар

касе дар иртиботи ин масъала чизе навишта, ба он чи гуфта омад, иловае накардааст. Шояд дар оянда пахлуҳои дигари мавзӯи марбути хонавода ва ахлофи Камол ҳаллу фасл гардад.

Поёни умр ва санаи даргузашт. Охирҳои ҳаёти шоир дар Табрез чӣ гуна гузаштааст, дақиқан маълум нест. Аммо тибқи ахбори манобеи адабию таърихӣ ин орифу шоири бузурги хуҷандӣ то охири умр бо ҳифзи иззати инсонӣ, эҳтироми атрофиён, сарбаландона, мудом дар ҳалқаи муридону дӯстон ва машғул бо корҳои эҷодӣ ба сар бурдааст.

Нуктаи дигар ин аст, ки шоир ҳамеша дар миёни мардуми заҳматкаш зиндагӣ ва эҷод кардааст ва аз ғаму шодии мардум, орзуву омол, расму оини онҳо аз наздик ошноӣ дошта, ҳамвора забони зиндаи халқро бо диққати тамом меомӯхтааст. Ғазалҳои обдори ӯ дар замони зинда буданаш дар миёни хосу ом суруда мешудаанд. Дар ин бора ҳудаш чунин гуфтааст:

*Гар равад мутриб ба базме, хонад абёти Камол,
Ҳар киро ҷонест, гӯяд, мутрибо, хуш меравӣ (ҷ.2, 394).*

Шоир умри дарозу пурбаракате дидааст. Ҳақиқати ин ҳукм аз баъзе абёти ашъораш, ки дар онҳо ӯ аз зинаҳои умри худ суҳан карда, маълум мешавад. Чунончи, гуфтааст:

*Гуфт: Камол, оқибат дар сари зулфи мо расӣ,
Ҳам бирасам ба шаст, чун умр гузашт аз ҷилам (ҷ.2, 206).*

*Зулфи ту ба қарне нашавад ёфт, ки он шаст,
Гар умр расад низ ба ҳафтод, наёбанд (ҷ.1, 353).*

*Ман ба ҳавои қоматат умри дароз ёфтам,
З-он ки ҳамеша кардаам касби ҳавои муътадил (ҷ.2, 131).*

*Чу дидам қиблаи рӯи ту садсола намози худ
Ба меҳроби ду абруят қазо кардам, қазо кардам (ҷ.2, 156).*

Аммо дар мавриди санаи даргузашташ дар миёни ахбори сарчашмаҳои ихтилоф вуҷуд дорад. Давлатшоҳи Самарқандӣ, Шерхони Лудӣ ва Лутфалибики Озари Бегдилӣ ин ҳодисаро дар

соли 792 ҳиҷрӣ (1389 м), Ризоқулихони Ҳидоят, Саид Роқим ва Абдуллоҳи Кобулӣ 793 ҳиҷрӣ (1390 м), Муҳтарами Бухорой 794 ҳиҷрӣ (1391 м), Камолуддини Гозургоҳӣ дар «Маҷолис-ул-ушшоқ» 807 ҳиҷрӣ (1404 м) рақам задаанд. Вале мувофиқи моддаи таърихи муаллифи муосири шоир Шарафуддини Ромӣ, ки дар нисбати даргузашти Камол гуфтааст «Камоли Хуҷандӣ бикӯчид» ва зикри сареҳи шогирдаш Абдурраҳими Хилватӣ ин воқеа дар соли 803 ҳиҷрӣ (1400-1401 м.) ба амал омадааст:

*«Орифӣ ҳақиқинос, Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеърӣ тар биғуфт.
То суҳанро суҳан бурун афтод,
Кас суҳан ҳамчу он бузург нагуфт.
Ҳашистаду се гузашт, к-он хуришед,
Ҳамчу Маҳ дар саҳоби ғайб нуҳуфт» (Қарбалой, саҳ 510).*

Санаи мазкурро Ҷомӣ дар «Нафаҳот», Хондмир дар «Ҳабиб-ус-сияр», Амин Аҳмади Розӣ дар «Ҳафт иқлим» қабул кардаанд. Дар чандин китобҳои дигари пешин, мисли «Равзот-ул-ҷинон», «Риёз-уш-шуаро» «Риёз-ул-орифин», «Авлод-ал-атҳор», «Тароик-ул-ҳақоик», «Сафинаи куҳансол», «Сомӣ-ул-асомӣ», «Ништари ишқ» ва ғайра ҳамчунин 803 х. зикр шудааст. Ба дурустии санаи ахир, яъне 803 х. мутобиқ бар 1400- 1401 м. ҳеҷ ҷои шак нест ва дар воқеъ Камоли Хуҷандӣ дар синни пиронсолӣ ба қавли ҳудаи «баргрезони умр»-ашро дида ба олам падруд гуфтааст. Мазораи дар Валиёнқӯҳи Табреш аст ва дар лавҳи он байти зер ҳақ шудааст:

*Камол, аз Каъба рафтӣ бар дари ёр,
Ҳазорат офарин, мардона рафтӣ!*

Дар истилоҳи урафо “Каъба” маънои таваҷҷуҳи дил ба Ҳақ ва мақоми васл аст, маконест, ки ошиқ бояд маҳрам шавад, то ба висол ноил ояд. Пас, Каъба ҳарими кӯйи маъшуқи азалист ва роҳи расидан ба Маъшук бо бадрақии ишқ муяссар мешавад ва Камол ин кӯйро поймардона тай намуда бар дари Ёр рафтааст.

Шухрати Камол ва ҷойгоҳи ӯ. Ин шоири ширинкаломи тоҷик аз ҷумлаи шоирони бузургу нодири хуштолеъ, аз қабили Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Шайх Ироқӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ мебошад, ки дар замони зиндагии худ аз шаъну иззат ва эҳтирому шухрати беандоза бархурдор буд ва чунин саодат на ба ҳамаи шоирони гузашта даст додааст. Инро бо далелҳои шайъии зиёди зер ба субут расонидан мумкин аст:

1. Аз он ҷо ки Камол ҳар ҷое ки буда, орифи восил ва дур аз таалуқоти дунявӣ буданаҳ ва аз тамаъу оз барканориашро мегуфтанд, тавре ки гузашт, аҳли фазлу ҳунари зуд дар ихотааш меомаданд. Ҳатто соҳибони давлату ҷоҳ суҳбати ӯро муғтанам мешумориданд ва худ ба ҳузураш мешитофтанд ва аз ӯ ҳидояту иршод металабиданд. Давлатшоҳ ҳам бе вачҳе нагуфта, ки : «Шайхро назди салотину ҳуққом қадре тамом буда ва латоифу зароифи ӯ машҳур аст аз шарҳ мустағнӣ» (саҳ.326). Дар воқеъ, Султон Ҳусайни Ҷалоирӣ, подшоҳи Дашти Қибчоқ – Тўқтамишхон, Амир Темур, писари сеюми Амир Темур – Мирзо Мироншоҳ ба ӯ иродати тамом доштаанд. Дар «Латоиф-уттавоиф»-и Фаҳруддин Алии Сафӣ омадааст, ки Мироншоҳ аввал муриди Муҳаммадширини Мағрибӣ будааст ва вақте латофати суҳбати Камолро мебинад, Мағрибиро раҳо намуда ба мулозимати Хоҷа Камол мепечад. (саҳ.230). Дар аксарияти тазкираҳо қиссаи ба зиёрати Камол омадани Мироншоҳ ва қарзи шоирро пӯшонидани Мироншоҳ бо обутоби ҳарчи бештар ироа шудааст. Шоирони он рӯзгор, аз қабили Ассори Табрезӣ, Муҳаммадширини Мағрибӣ, Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ, Маозии Табрезӣ, Шарафуддини Ромии Табрезӣ, Бадеъи Табрезӣ, Абдулҳайи Табрезӣ, Ҳоҷӣ Аминуддини Табрезӣ, Амир Муҳаммад Бадруддини Табрезӣ ва орифони маъруф аз қабили Шайх Маҳмуди Чочӣ, Шайх Қуҷачи Табрезӣ, Пир Қавомуддини Табрезӣ, Мавлоно Тоҷуддини Миншорӣ, Мавлоно Муҳаммади Машириқии Табрезӣ, Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ва бисёр дигар, ҳамчунин ҳунаремандону муғрибони номдор чун Миралии Табрезӣ ва Абдурраҳим Хилватии хушнавис, Қутбуддини Ной, Ҳабиби Удӣ, Абдулмўъмини Гўянда ва бисёр дигарон мусоҳибу

ҳамнишинони ӯ будаанд ва Хоҷа Камол дар миёни онҳо шамъи маҳфилҳо.

2. Ҳамаи манобеи асримиёнагӣ аз муаллифони муқаддимаи аввалин нусахи девони шоир то таъкиранивисону муаррихон дар мавриди суҳан кардан аз Камол иттилооти ҳудро хеле муҳтотона бо эҳтиром ва ихлосу эътиқоди ҳосе иброз доштаанд ва дар гузоришоти худ аз наҳваи баёни манқабат истифода кардаанд. Чунин аст, ки дар ҳилоли навиштаҳои худ қариб ҳамаи онҳо шурӯъ аз Мавлоно Қомӣ роҷеъ ба қаромату соҳибнафас будани Камол ҳикоятӣ ширин ба тариқи реализми қодуӣ ироа кардаанд. Махсусан қиссаҳое, ки дар «Равзот-ул-қинон» оварда шудаанд, ба монанди: ҳангоми сафари Камол бар Дашти Қибчоқ ҳамаи рӯза ба хидмати ӯ ва ҳамаи ҳамаи аз олами ғайб пайдо шудани уштуру бо машки обу суфраи тоам ва баъди истеъмоли он нопадид шудани он уштуру ё бо як нафас аз сандуқи ғайбӣ ҳосил кардани пӯстии самури абрешимбофти қирмизӣ ва онро ба подшоҳи Сарой бахшидани Камол, ё ба подшоҳу лашқарии ӯ аз олами ғайб ҳозир намудани ҳӯрданиҳову ошомиданиҳон гуногун; ҳамаи ҳини бардоштани қаноаи Камол қанд қарат шикастани тобут, яъне бо ин қаромати худ пас аз марг ҳама аз Валиёнқӯх берун шудан нахостани Камол ва ба ҳамаи монанд ҳикоятӣ ваҳмии дигар, ки бо гузашти қаноаи миқдорашон зиёд шудаанд, аз дараҷаи баланд ва таъсири шадиқи нуфузи рӯҳонияту волияти Камол бар азҳони мардуми муҳлису муътақиди ӯ ба миён омадаанд. Қатто дар «Рӯҳ-ул-баён»-и Шайх Исмоили Ҳаққӣ оварда шудааст, ки ба иллати нисбат ба шаҳси Камол беадабӣ зоҳир намудани Бисотии шоир бар асари дуои бади ӯ ҳамаи лаҳза Бисотӣ афтада қон бохтааст (саҳ.45). Ин ҳикоят дар «Хизонаи омира»-и Ғуломалиҳони Озод низ оварда шудааст (саҳ.148) Дар ҳоле ки А.Афсаҳзод соли вафоти Бисотиро 808/1403 ё 815/1412 муқаррар кардааст (1987, саҳ.88) ва он баъд аз даргузашти Камол мебошад. Яъне назири қунин ривоёт ба сабаби мақоми авлиёи доштани Камол, ки ҳар қо меафта, шӯру ҳаяҷони рӯҳонии фавқулода ба вуҷуд меоварда, бо завоқи имонӣ рӯйи қоғаз оварда шудаанд. Аммо он қиссае, ки Камолуддини Ғозургоҳӣ дар «Мақолис-ул-ушшоқ» (с.таъл.1503) гӯё дар

мавриди ба ҷавони намакфурӯше ошиқ шудани Камол ва дар ишқи ӯ ғазалҳои ошиқона сурудани ӯ (саҳ.152) ҳеч ҳақиқате надорад. Дар бораи маҳсули тахайюли ҳуди Гозургоҳӣ будани чунин қиссаҳо ҳанӯз муосири ин муаллиф- Заҳируддин Бобур Мирзо дар «Бобурнома»-аш чунин навиштааст: «Камолуддин Ҳусайни Гозургоҳӣ шахси бесалоҳияте буд. Таснифе бо номи “Маҷолис-ул-ушшоқ” дорад, ки ниҳоят суст аст. Дар он аксаран ҳарфҳои дурӯғи бемазза ва беадабона гуфтааст, ки ҳама куфр мебошанд. Чунончи авлиёву асфиёро ба ишқи маҷозӣ мансуб доништа ва ба ҳар яке маъшуқеву маҳбубе таъйин намудааст» (Бобур, саҳ.159).

3.Девони Камол шурӯъ аз замони зинда буданаш то охири асри XIX пайваста истинсоҳ мешуда ва миёни хонандагон толибонаш бисёр будаанд. Инро аз суҳанони муҳлисонаи муаллифи муқаддимаи девони қадими шоир ҳам фаҳмидан мумкин аст. Чунончи, навишта: Шайх Камоли Ҳуҷандӣ «*бо вуҷуди истиғроқу таваҷҷуҳи том ва иршоди хавоссу авом гӯйи суҳан дар майдони баён аз амсолу ақрони соҳибқирон даррабуда ва мисқалаи фикр аз сатҳи оинаи моҳ зангори калаф зудуда, чобуксаворони майдони фасоҳатро ба нӯки синон ба сони мурғи бобзан карда ва зини тазйин ва саноми тамкин бар тавсани ҳаруни арбоби балогату асҳоби бароат ниҳода ва дар ақолими суҳанпарварӣ, балки дар аволими иборатгустарӣ, ҳар қуҷо гарданкаше буда, сар бар хатти шеърӣ ӯ ниҳода ва ҳар гуруреву пиндоре, ки дар қуббаи қасри димоғаш ҷой гирифта, аз маҷории ҳавос берун фиристода» (Камол дар оинаи тазкираҳо, саҳ.46-47). Ҳатто Соммирзои Сафавӣ, тазкиранависи нимаи аввали асри XVI, дар «Тухфаи Сомӣ» овардааст, ки мазмунаш ин аст: Бо ҷамъе шоирон пас аз сайри Табрез дар дукони даллоке (сартароше) нишастем ва девони Камолро, ки дар тоқчаи он дукон буд, кушодем ва ғазале, ки Савсании шоир чанде пеш аз номи худ бадоҳатан хонда буд, дар он девон дарёфтем... (Сомӣ, саҳ. 314). Модом ки девони Камол дар тоқчаи сартарошхона меистода, ин далели ривоҷи ҳамагонии ашъори шоир миёни мардум мебошад. Тазкиранависи асри XVII Амин Аҳмади Розӣ низ дар «Ҳафт иқлим» менависад, ки «Девони Камол, ки дар*

латофат аз оби зулол гарав бурда, имрӯз мутадовил аст» (ҷ.3, сах.1630). Ҳамаи тазкиранигорон дар орифи бузург будани Камол ва ҳамчун шоири латифтабъ шуҳрат доштани ӯ иттифоқи назар доранд. Чунончи, Ҳусайнкулихони Азимободӣ (нимаи ав. асри XIX) навъе афкори пешиниёро дар мавриди шеъри Камол ҷамъбаст менамояду мегӯяд: «Шайх Камол ғазалсароиро чун тахаллуси худ ба пояи камол расонида, ки аз ҷумла, мустаидони салаф ба хушкаломии вай муътариф будаанд, ҳаққо, ки каломаш бағоят равону ширин ва ҷонбахшу намакин аст» (сах.1284). Аз ин таъкидоти муаллифи ахир ва бисёр тазкираҳои дигаре, ки ҳамчунин дар шибҳи қораи Ҳинд таълиф шудаанд ва зикри номи зиёди онҳо дар ин мақола рафт, воқеияти шуҳрати Камолро на танҳо дар Мовароуннахру Хуросону Қафқоз, балки дар байни форсизабонони Ҳинд низ то давраҳои ахир нишон медиҳад.

4. Далели қотеъи дигаре, ки дар ғазалсарой мақоми аввал доштани Хоҷа Камолро нишон медиҳад, тазаккуроти Шайхи Озарӣ дар «Қавохир-ул-асрор» аст. Ӯ навъи шеърии ғазалро мутобиқи рӯҳияи шеършиносии аҳди худ хеле дақиқ таъриф дода, ғазалсароро «хориҷи тоифаи шоирон» медонад ва меафзояд, ки «ин гурӯҳро аҳли лутфу табъ хонанд» (вар.180а) ва ҳамчунин дар таърихи ғазали форсии тоҷикии то замони худ мақоми аввалро ба Камоли Хуҷандӣ медиҳад ва менависад:

«Афзалулмутааххирин Шайх Камоли Хуҷандӣ қуддиса сирраҳу, ки билоназири мотақаддим ва мотааххири худ аст ва лафзану маънан ин ҳирфаро (ғазалсароиро – Б.М.) ба камоли худ расонидааст ва чунонки ҳақ ин тавр аст, доди нозукӣ ва латофату ҳаёл дода» (ҳамон ҷо). Баъдан қайд мекунад, ки ғазалсарои маъруфи дигаре ҳаст ва ӯ Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз аст (ҳамон ҷо). Аз ин ҷо на танҳо ҳусни назар ва таваҷҷуҳи Шайхи Озарӣ ба шахсияти шоирии Камоли Хуҷандӣ ва тарзи суҳани ӯ ошкоро мушоҳида мешавад, балки бо ин гуфтаҳо ӯ дидгоҳи шеършиносони асрҳои XIV-XV-ро ифода мекунад.

5. Бисёр шоирони ҳамзамони Камол ва баъд аз вай ўро дар шоирӣ ба ҳайси устоди суҳан ба расмият шинохтаанд ва аз равиши сабки ӯ пайравӣ намуданро барои худ мойи ифтихор

донистаанд. Яъне мақому ҷойгоҳи Камол дар таърихи ғазалсарой ба забони форсии тоҷикӣ ба ҳадде мебошад, ки мактаби адабии ӯ фароҳам омадааст ва ин худ мавзӯи алоҳидааст. Фақат ҳаминро мегӯем, ки яке аз пайравони Камол бо исми Дарвеш Муҳаммад, ки ба таҳаллуси Каримӣ шеър мегуфта, дар мактаби яке аз ғазалхояш гуфтааст:

*Бисёр Камоланд, Каримӣ, ба ҷаҳон, лек,
Онро ки камоли суҳан аст, он зи Хуҷанд аст
(Булғорӣ, в.3056).*

Ҳамин шоир боз гуфтааст:

*Дар шоирӣ, Каримӣ, гар пайрави Камолӣ,
Ин ҳам камол бошад, чун нест кори ҳар кас
(ҳамон ҷо, в.3066).*

Умуман, аз гузоришоти фавқ чунин натиҷа ба даст меояд, ки Камолӣ Хуҷандӣ дар масири ҳамаи замонаҳо шоири шинохта ва мавриди писанду эҳтироми ҳамагон будааст ва дар таърихи адабиёти тоҷик нақше гузоштааст носутурданӣ.

Мақбараи рамзии Камол дар Хуҷанд. Устод Ш.Ҳусейнзода (ба ҳамқаламии С.Султон) соли 1988 перомунӣ дар гузашта дар ш.Хуҷанд мавҷуд будани мақбараи рамзии Шайх Камол мақолае навишта буданд. (*Ҳусейнзода, Султон, саҳ.4*). Аз мазмуни он маълум мешавад, ки шоир ва хаттоти маъруфи нимаи дуюми а.ХVIII ва аввали а.ХIX Маъюси Хуҷандӣ дар баёзи «Армуғон»-и худ хабаре дарҷ намуда, ки тибқи он пас аз огоҳӣ ёфтани аз даргузашти Камолӣ Хуҷандӣ ҳокими онвақтаи Хуҷанд ҳайатеро ба Табрез мефиристад. Эшон пас аз зиёрати қабри шоир каме хоки он манзили муборак ва баъзе ашёи шахсии ӯро ҳамроҳи худ ба Хуҷанд меоранд ва бо эҳтимоми мардуми Хуҷанд дар ҷои хонаи падарии шоир мақбараи рамзӣ бино мекунанд ва дар тоқчаи он даволу қаламдон ва як нусха девони шоири маҳбубро мегузоранд. Ҳамин ёдгорӣ то охири солҳои 40-уми а.ХХ побарҷо будааст. Вале, мутаассифона, бо фармони шахрдорони кӯрдилӣ онвақта аз байн бурда шудааст.

Имрӯз дар фазои озоду истиқлоли комили давлатии Тоҷикистон ва дар партави сиёсати солими фарҳангии

роҳбарияти он, ҳам давлати мустақили мо ва ҳам мардуми шарифи тоҷик ба ин шоири бузург арҷи фаровон мениҳанд. Дар соли 1996 дар Хуҷанд муҷассамаи барқади Камоли Хуҷандӣ сохта шуд. Чанде баъд боғи фароғатии Камоли Хуҷандӣ ва маҷмааи ёдгорӣ ва осорхонаи шоир дар Хуҷанд эъмор карда шуд. Баҳри поси хотири дурахшони ин шоири ҳақиқатан мардумӣ муассисаҳои фарҳангӣ, кӯчаву хиебонҳо дар шаҳру навоҳии Тоҷикистон ба номи ӯ гузошта шудаанд.

Ҳукумати Тоҷикистон соли 2019 ҷиҳати барпо намудани ҷашни 700-солагии Хоҷа Камоли Хуҷандӣ ба Кумитаи мероси умумиҷаҳонии ЮНЕСКО-и Созмони Милали Муттаҳид бо пешниҳод мурочиат намуда буд ва ин ташаббуси Тоҷикистон 27-уми ноябри соли 2019 аз ҷониби ин ташкилоти пурнуфузи байналмилалӣ дастгирӣ ёфт ва ба тасвиб расид. Тирамоҳи соли 2020 дар зодгоҳи шоир симпозиуми байналмилалӣ барпо хоҳад шуд, ва дар кори он аз аксари кишварҳои мутараққии ҷаҳон донишмандони шарқшинос ширкат ҷустанианд. Дар натиҷа ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт ва мероси адабии шоир ба таври комилтар равшан карда мешаванд. Албатта, ин маъракаи бузурги фарҳангӣ ва ҳамаи корҳои байчоррасидаи марбут ба Камол дар эҳсоси ватандорӣ, ҳудогоҳӣ ва ифтихори миллии халқи тоҷик такони муҳимме ба вучуд меоваранд.

КИТОБНОМА

1. Азимободӣ, Хусайнкулиҳон. Нештари ишқ. Тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо. Ҷ. 4. – Душанбе: Дониш, 1986.
2. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. Ба кӯшиши Али Равоқӣ – Техрон, 1385.
3. Айнӣ С. Камоли Хуҷандӣ./ С. Айнӣ // Куллият. Ҷ. 11, китоби 1. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – С. 222-231.
4. Асадуллоев С. Камоли Хуҷандӣ./ С. Асадуллоев. – Хуҷанд: Ношир, 1996.
5. Ахтар, Қозӣ Муҳаммадсодикхон. Офтоби оламтоб. Тасҳеҳи Маряма Барзгар. – Техрон, 1393.
6. Афсаҳзод А. Камоли Хуҷандӣ./ А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1976; Афшор, Эраҷ. Такриз ба Девони Камоли Хуҷандӣ // Раҳнамои китоб. Шумораи 1, соли дувум. – Техрон, 1338. – Саҳ. 38-42.

7. Ашраф, Ваҷеҳуддин. Баҳри Заххор. Тасҳеҳ ва тадвини Озардухти Сафавӣ. Ҷ. 3. – Деҳлии Нав, 2014.
8. Бағдодӣ, Исмоилпошшо. Ҳадият-ул-орифин. Иб.аз 2 ҷилд. – Ҷ. 2. – Бейрут, бидуни соли нашр.
9. Балёӣ, Тақиуддин. Арафот-ул-ошикин. – Ҷ.5. – Техрон: Мероси мактуб, 1389.
10. Бекдилӣ, Лутфалибеки Озар. Оташкада. Бо мукаддима ва феҳристу таълиқоти Сайид Чаъфари Шаҳидӣ. –Техрон: Нашри китоб, 1337.
11. Билгиромӣ, Ғудомалии Озод. Хизонаи омира. –Канпур, 1871.
12. Бобур, Заҳируддин. Бобурнома. Нашрга тайёрлавчи П. Шамсиев. – Тошкент: Юлдузча, 1989.
13. Брагинский, И.С. Очерки по истории таджикской литературы. – Сталинабад:Таджикгосиздат, 1956.
14. Браун Э. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. Тарҷума ва ҳавошии Алиасғари Ҳикмат. – Техрон, 1327.
15. Булғорӣ, Муҳаммадхусайн. Мирсод-ут-тасониф.Нусхаи хаттии Китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон. - № 159.
16. Буснавӣ, Муҳаммади Судӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Таҳияи Исмати Сатторзода. - Иб.аз 4 ҷилд. Ҷ.2. – Техрон, 1357.
17. Гозургоҳӣ, Камолуддин Ҳусайн. Маҷолис-ул-ушшоқ. Бо тасвирути амируссултон Ҳусайнӣ. –Канпур: Невал Кишур, 1897.
18. Григорьев В.В. О местоположение Сарая – столицы Золотой Орды // Россия и Азия. – СПб., 1876. – С. 259-322.
19. Ғанӣ, Муҳаммад Абдулғаниҳон. Тазкират-уш-шуаро. Ба эҳтимоми Муҳаммад Муқтадихони Шарвонӣ. –Олигарх, 1916.
20. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Бо эҳтимоми Э.Браун. –Техрон: Асотир, 1382.
21. Деҳлавӣ, Абдурахими Чиштӣ. Миръот-ул-асрор. Нусхаи хаттии маҳфуз дар Покистон, № 001-2096, аз сомонаи tatFim.com.
22. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Ҷ. 3. Таҳияи матн ба тоҷикӣ ба заҳмати М.Нарзиқул ва О.Бобоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2018.
23. Имон, Раҳмалиҳон. Мунтахаб-ул-латоиф. Тасҳеҳи Ҳусайн Ализода ва Маҳдӣ Ализода. –Техрон, 1386.
24. Камоли Хуҷандӣ дар оинаи тазкираҳо. Таҳия ва тавзеҳи И.Шеҳимов ва З.Юсупов. – Хуҷанд: Хуросон, 2020.
25. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Нусхаи хаттии Китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон - № 122.
26. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Нусхаи хаттии китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад - № 4739.

27. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Нусхаи хаттии китобхонаи шахсии Р.Ҷалил.
28. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Матни интиқодӣ. Бо кӯшиши Ш.Ҳусейнзода, С.Асадуллоев. Дар 2 ҷилд—Душанбе: Ирфон, ҷ.1, 1986, ҷ.2, 1987.
29. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Ба кӯшиши Эраҷи Гулисурхӣ. Ҷ.1. —Техрон: Суруш, 1374.
30. Карбалой, Ҳофиз Ҳусайн. Равзот-ул-чинон ва ҷаннот-ул-ҷанон.— Ҷузви 1. Бо тасҳеҳ ва таълиқи Ҷаъфари Султон Алқарроӣ. —Техрон, 1344.
31. Кирмоншоҳӣ, Оқо Муҳаммад. Хайротия. Ҷ.1.— Техрон, 1380.
32. Кокураӣ, Муншӣ Аҳмад Ҳусайни Сехрӣ. Тӯри маънӣ. Бо кӯшиши Аҳмади Нӯъмонӣ, 1385.
33. Комиссаров, Д.С. Садек Хидаят потомок Камала Худжанди / Пути развития новой и новейшей персидской литературы—М, 1982.
34. Кошонӣ, Такиуддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор. Нусхаи Китобхонаи оммавии СПб. ба номи Салтиков Шедрин - № 402.
35. Лоҳурӣ, Ғуломсарвар. Хазинат-ул-асфӣё. —Ҷ.2.—Кобул, Китобхонаи Ансорӣ, ҷопи сангӣ (бидуни соли нашр).
36. Лудӣ, Шерхон. Миръот-ул-хаёл. Ба эҳтимоми Ҳомид Ҳасанӣ ва Бехрӯз Сафарзода. —Техрон: Равзана, 1377.
37. Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ Муставфӣ. Нузҳат-ул-қулуб. Ба тасҳеҳи Муҳаммад Дабири Сиёкӣ. —Техрон, 1336.
38. Қумӣ, Қозӣ Саид. Асрор-ул-ибодот. Мусахҳеҳ Сайид Муҳаммадбоқирӣ Сабзворӣ. —Техрон, 1339.
39. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. —Душанбе: Маориф, 1977.
40. Муқаддимаи камолшиносӣ. Таҳияи Б.Раҳматов, И.Шехимов.— Хуҷанд:Ношир, 2015.
41. Муллоаҳмад, Мирзо. Ворисони номвари Камоли Хуҷандӣ дар Эрон // Маводи Конф. Байналмилалӣ: “Камоли Хуҷандӣ... —Хуҷанд: Ношир, 2016. —С. 188-190.
42. Муҳаммадқозим, ибни Муҳаммад. Манзар-ул-авлиё. Бо кӯшиши Мирҳошими Муҳаддис. —Техрон, 1388.
43. Муҳаммадшариф ибни Шохбадал ибни Маликшоҳ. Маноқибӣ Шайх Маслиҳатдини Хуҷандӣ. Бо кӯшиши С.Умаров. —Хуҷанд: Ношир, 2015.
44. Насриддин, А. Сехри мубин. —Хуҷанд: Р. Ҷалил, 1997.
45. Наҳҷувонӣ, Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ. Дастур-ал-қотиб ғӣ таъйин-ал-маротиб. Ба кӯшиши Ализода Алӣ Ёғли.—Ҷ. 2.—М, 1976.

46. Озарӣ, Исфароинӣ Шайх. Ҷавоҳир-ул-асрор. Нусхаи Китобхонаи миллии Тоҷикистон. – № 1916.
47. Орзу, Сирочуддин Алихон. Маҷмаъ-ун-нафоис. – Ҷ. 3. Ба кӯшиши Муҳаммад Сарфарози Зафар. – Исмолобод, 2006.
48. Рамзӣ, Мурод. Талфик-ул-ахбор. Ҷ. 2. – Бейрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия, 2002.
49. Раҳматов, Б. Симои Камол дар сарчашмаҳои кӯҳан / Камол дар оинаи тазкираҳо. – Хучанд: Хуросон, 2020. – С. 5-36.
50. Розӣ, Абдулмузаниб. Сафинат-ул-авлиё. Нусхаи китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон. – № 1386.
51. Роқимӣ, Сайид Шариф. Таърихи Роқимӣ. Нусхаи Маркази мероси хаттии АМИ Тоҷикистон. – № 307.
52. Санбаҳлӣ, Мир Ҳусайндӯст. Тазкираи Ҳусайнӣ. – Калкатта: Невал Кишур, 1855.
53. Сандалевӣ, Аҳмад Алихон. Махзан-ул-ғароиб. Нусхаи хаттии Китобхонаи Бодлеан. – № 395.
54. Систонӣ, Шоххусайн. Хайр-ул-ахбор. Нусхаи хаттии китобхонаи Маҷлиси Шӯрои исломӣ. – № 66544.
55. Салмосизода Ҷавод. Зиндагиномаи танаҷҷуд аз орифон ва сӯфиёни Озарбойҷон // Озарбодাগон дар оинаи таърихи Эрон. – Табрез: Интишороти Донишгоҳи Озарбодাগон, 1353. – С. 193-214.
56. Сафавӣ, Соммирзо. Тухфаи Сомӣ. Таҳияи Б.Максудов. – Душанбе: Принт, 2018.
57. Сафӣ, Фаҳруддин Алӣ. Латоиф-ут-тавоиф. Ба кӯшиши Аҳмад Гулчини Маонӣ. – Техрон, 1336.
58. Сомӣ, Шамсуддин. Қомус-ул-аълум. Ҷ. 5. – Ислумбул, 1314.
59. Табрезӣ, Мирзо Муҳаммадали Мударрис. Райҳонат-ул-адаб. – Ҷ. 3. – Техрон, 1338.
60. Таҳрири «Таърихи Вассоф». Ба қалами Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Техрон, 1346.
61. Халилхон, Алӣ Иброҳим. Сухуфи Иброҳим. – Нусхаи хаттии Китобхонаи давлатии Берлин. – № 86629679.
62. Хондмир. Ҳабиб-ус-сияр. – Ҷузъи 3, ҷузъи 3. – Ҳиндустон, 1283.
63. Хушгӯ, Биндробан Дос. Сафинаи Хушгӯ. – Дафтари аввал. – Нусхаи хаттии Китобхонаи давлатии Берлин. – № 866830146.
64. Ҳашрӣ, Мулло. Равзаи Атҳор. Ба эҳтимоми Азизи Давлатободӣ. – Табрез, 1371.
65. Ҳидоят, Ризоқулихон. Риёз-ул-орифин. / Ризоқулихони Ҳидоят. – Техрон, 1316.

66. Ҳидоят. Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо.–Қ. 2. / Ризоқулихони Ҳидоят // Бо кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. – Техрон, 1339.
67. Ҳусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик барои синфи 8. Нашри 12.– Душанбе: Маориф, 1978.
68. Ҳусейнзода Ш., Султон С. Бори дигар дар бораи зиёратгоҳи Камоли Хуҷандӣ.: Тоҷикистони советӣ. 14-июли 1988.– С. 4.
69. Хуҷвирӣ. Кашф-ул-маҳҷуб. Бо кӯшиши Сайид Абдулмаҷид ибни Абдулло. –Самарқанд: матбааи Солинов, 1330.
70. Шарвонӣ, Зайнулободдин ибни Искандар. Бӯстон-ус-сайёҳа.– Техрон, бе соли нашр.
71. Шохнавозхон, Мир Абдураззоқи Самсомуддавла. Баҳористони суҳан. Бо кӯшиши Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Техрон, 1388.
72. Ҷомеъ-ут-тафосир – Мавсуъат-ул-қуръония, баҳши “Рӯҳ-ул-баён”.– Қ.2. –Техрон: Нур, 1390.
73. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Нафаҳот-ул-унс. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи Маҳдии Тавҳидипур.–Техрон, 1336.
74. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Баҳористон. Ба кӯшиши А.Афсаҳзод – Душанбе: Дониш, 1972.
75. Blucher E. Catalogue des manuscrits Persians de la bibliotheque nationale. Vol. 3. – Paris: 1905 1912 [NN 1695 1698].
76. Rieu. Ch. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum. – Vol.2. – L., 1881.

ТАРҶУМАИ ҲОЛИ ИЛМИИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Дар мақола саъй шудааст, ки тарҷумаи ҳоли илмии Шайх Камоли Хуҷандӣ, шоири бузурги ғазалсарои тоҷики асри XIV, ба вуҷуд оварда шавад. Муаллиф бо истифода аз ҳамаи манбаъҳои асримиёнагии маълум (онҳо беш аз 70 тоанд) ва ҳамчунин бо бархурди интиқодӣ нисбат ба афкори донишмандони муосир, ки рӯйи таъйин намудани аҳволи зиндагии ин шоир қорхое кардаанд, муваффақ шудааст шарҳи ҳоли шоирро то ҳадди мумкин густарда, вале мустанада ба вуҷуд оварад.

Дар мақола аз ҷумла доир ба таъйин намудани ному алқоби ифтихори шоир, насаби ӯ, сабабҳои тарки зодгоҳ карданиш, сафарҳои ӯ, дар Табреш муқим шудани вай, аҳволи будубоии ӯ дар Сарой, урдати шоир аз он ҷо ба Табреш, шухрати маънавияи шоирии ӯ, робитаҳои бо бузургони ҳамамонанди ва зиммдорони замон, алоқаи ӯ бо қишрҳои гуногуни ҷомеа, махсусан бо аҳли заҳмат ва монанди инҳо таҳқиқи дақиқ ва мудаллал анҷом шудааст.

Ҳамчунин дар мавриди вазъи ирфони Камоли Хуҷандӣ, маслаки ӯ баррасиҳо сурат гирифтааст ва роҷеъ ба ҷойгоҳи меҳварӣ доштани ишқ дар ирфони шоир, мисли Ҳофиз увайсию маломатӣ будани ӯ ва аз аҳли таҷаллии суварӣ, ҷонибдори собитқадами мактаби ҷамол будани ӯ ва умуман сурату сирати ин шоир дар заминаи баҳсҳо бо донишмандони гузаштаву имрӯза ибрози назар шудааст. Ақидаи дар мавриди дар Санг ном қалъае гӯё муддате маҳбус будани Камол комилан рад карда мешавад ва масъалаи интиқоби рубоии доир ба ин ҳодиса гуфташуда ҳал карда шуда, ба қалами Ҷамолиддини Хуҷандӣ мансуб будани он ба субут расонида мешавад. Барои ҳалли баъзе уқдаҳои шарҳиҳои Камол аз ашъори марбутан ӯ истифодаи лозим сурат гирифтааст. Шахсияти эҷодии Камол таъйин карда шуда, маълум карда мешавад, ки Камол дар кори эҷодӣ адабӣ истиқлоли комил дошт ва то охир зери бори иродаи ҳеҷ касе набудааст. Ӯ ҳамеша бо иззати тамои дар ҳалқаи муридону дӯстонаи сарбаландона зиндагӣ ва эҷод кардааст. Дар асоси далелҳои шайъӣ ва асноди мустаҳкам санаи даргузашти шоир соли 803/1400-1401 таъйин карда мешавад. Билоҳида, дар мақола дар мавриди шуҳрати Камол дар имтидоди замонаҳо ва мақоми ӯ дар таърихи ғазалси форсӣ мулоҳизаҳои тоза баён мешавад.

Вожаҳои калидӣ: Камол, шарҳи ҳоли илмӣ, манбаъҳо, интиқод, ирфон, ғазал, шуҳрат.

НАУЧНАЯ БИОГРАФИЯ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье впервые с привлечением информации доступных до сего времени всех средневековых источников (а их более 70), а также с критическим подходом к солидным мнениям современных ученых относительно отдельных моментов жизни известного поэта-лирика классического периода Шейха Камола Худжанди, шире и детально восстанавливается относительно полная его научная биография. В том числе, доподлинно исследуются такие вопросы, как собственное имя поэта, его духовное и почетное нарекания, поэтический псевдоним, социальное происхождение, степень образования, путешествия, обоснование поэта в Тебризе, семья, его пребывание в городе Сарае, возвращение в Тебриз, распространение его славы и популярности, его связи с различными слоями общественности того времени, особенно с трудовым народом и т.п.

Прослежено его отношение к суфийским орденам и в целом к суфизму, исследовано значение любви в его суфийской доктрине, принадлежность поэта к такому течению, как маломатие и к картинной эманации, выявлена симпатия поэта к экстатическому

суфизму. Высказываются мнения о внешнем и внутреннем мире поэта. Полностью опровергается бытующее мнение о мнимом заточении поэта в так называемом замке Санг. Разрешается вопрос об атрибуции одного рубаи, содержание которого объясняет заточение поэта в данном замке и доказывается, что этот рубаи принадлежит некоему поэту конца 12 и начало 13 вв. Джамалиддину Худжанди.

В описании некоторых биографических моментов в статье максимально использованы соответствующие отрывки стихотворений поэта. Таким образом, определяется творческая личность Камол Худжанди как самобытного поэта. Утверждается, что поэт обладал творческой самостоятельностью и решимостью, и в творческом деле никогда не находился под влиянием какого-либо лица.

Камол всегда жил и творил с чувством личного достоинства и имел огромный авторитет среди народа. Неопровержимым фактом является верность определения даты его смерти как 803/1400-1401 гг.

Наконец, устанавливается место Камол Худжанди в истории персидско-таджикской классической литературы, как выдающегося поэта-лирика, имеющего собственную поэтическую школу.

Ключевые слова: Камол Худжанди, научная биография, источники, критика, суфизм, газель, популярность.

***Scientific biography of Sheikh Kamal Khujandi
Badriddin Maqsudzodah***

In this article, all efforts have been made to present a scientific interpretation of the life and works of Shaikh Kamal Khujandi, the greatest lyricist of Tajik People of 14 century A.D.

I have done my best in order to write his life and times, related to his works, using the sources of the middle ages, overwhelmingly more than 70 source, and also I have used the new and contemporary sources and accounts, by observing the critical methodology, and by using all available sources, I have tried my best to document life and thoughts of Kamal Khujandi.

In this justification, I have explained the following issues regarding to this poet:

The poet's name, his honored nicknames and titles, his family tree and his ancestors, the reason behind his departure from his mother land, his journeys and trips, his residence in Tabriz city, his life account and his career, his spiritual and poetic position, his relations with his contemporaries, especially the rulers contemporary to him, his communication with different layers and stratum of the society!

I also outline his predisposition to mysticism, and have noticed that "love" has a central and focal point in his thought. I have also explored either he was like Hafiz, Owissian scholar, had blaming thought, regarding to the

fate of human beings, or not. In this regards, I have analyzed and explored the thoughts and genius findings of other honorable researchers and have showed the novelty of such studies. I have refuted the myth of imprisonment of Kamal Khujandi in a fortress, named "Sangi", but have proved the validity of a (quaitrain) of him, being written with his owns pen, however falsely related to the above mentioned myth of being imprisoned. I have also used the works and remaining of poetic works of Kamal Khujandi, as a valid and rich source for exploring and studying the poet's life and times. I have also used those sources for studying the thoughts and believes of the poet.

I have noticed that Kamal Khujandi was a creative poet, having a genuine and noble personality among his friends and students, he was honored very much. He was not influenced by oppressors and ruling elites in his poetic and literary work. He lived honorably and honest life, full of pride and virtues. According to the valid sources, it seems that, he passed away in 803 A.H which coincides to 1400-1401 A.D

At the end, and as a final point I have evaluated the popularity and fame of Kamal Khujandi all along the passage of hundreds of years and several centuries he has been one of the most favorite poets of Persian speaking countries. He has had a high authority, among the most famous lyricists and famous poets of Tajik Persian language. He still remains, one of the most beloved poets of the history of the lyric poetry in this language.

Key words: *Kamol Khujandi, scientific biography, sources, criticism, Sufism, gazelle, popularity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Максудов Бадриддин – доктори илми филология, профессори кафедраи таърихи адабиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, e-mail: maksudov-56@mail.ru, тел: 919-13-98-19.

Сведения об авторе: Максудов Бадриддин – д.ф.н. профессор кафедры истории литературы Таджикского национального университета, e-mail: maksudov-56@mail.ru, тел.: 919-13-98-19.

About the author: Maqsudov Badriddin – Doctor of Philological Sciences, Professor of the department of the History of Literature of Tajik State University. E-mail: maksudov-56@mail.ru, тел.: 919-13-98-19.

**ОБРАЗИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ДАР НАСРИ
ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ**
(дар мисоли романи таърихи Аъзам Сидқӣ “Пайроҳаи қисмат”)
Улмасова З.

Донишгоҳи давлатии Хучанди ба номи академик Б.Ғафуров

Инкишофи насри замони Истиқлолият ба зуҳури насри замони шӯравӣ вобастагӣ дорад. Мусаллам аст, ки дар шинохти чехраҳои мондагори адибони классики форсу тоҷик, аз ҷумла Камоли Хучандӣ, хизмати Садриддин Айний басо бузург аст. Нахустин иттилои муфиди адабӣ-таърихӣ оид ба мақоми ғазалсарои маъруфи садаи ХІУ Камоли Хучандӣ дар давраи нави бархӯрдҳои иҷтимоӣ дар китоби устод С.Айний «Намунаи адабиёти тоҷик» фароҳам омадааст [2, 74-80...]. Доир ба шоири бузург ба таври алоҳида дар мақолаҳои С. Айний «Камоли Хучандӣ» (1940), Ш. Ҳусейнзода «Камоли Хучандӣ» (1940), А. Деҳотӣ «Камоли Хучандӣ» (маҷмӯаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик», 1940), А. Мирзоев «Камол ва як шартӣ омӯхтани ӯ» (1947), З. Раҷабов «Нусхаи дастнависи Камоли Хучандӣ» (1948) ва ғайра низ изҳори назар шудааст [1;14; 10; 18].

Дар баъзе аз тадқиқоти солҳои 40-уми садаи ХХ, аз ҷумла «Муқаддима»-и ховаршиносии шаҳри рус А. Болдирев ба «Мунтахабот»-и Ҳофизи Шерозӣ (1940) ва асари Е. Бертелс «Литература на персидском языке в Средней Азии» (1948) низ аз боби ҷойгоҳи Камоли Хучандӣ ва замони зиндагиву эҷоди адабии ӯ суҳан рафтааст [8; 8]. Ба ин монанд бархе аз асноди расмӣ низ ба дарки аслии ҷойгоҳи Камол дар таърихи адабиёт мусоидат кардаанд. Танқиди адабӣ дар замони муосир дар шинохти махсусиятҳои давраи қуруни вусто дарку биниши тоза дорад. Масалан, А. Набавӣ аз доираи андешаҳои устод Айний аз хусуси хостгоҳи Камоли Хучандӣ ва шинохти масъалаҳои баҳсангези милливу қавмӣ он солҳо чунин хулоса гирифтааст: «Устод Айний ба туфайли Камолиддин аз Хучанд меҳост собит кунад, ки маҳалли сукунати миллати тоҷик на фақат оғозгоҳи забон ва адабиёти оламгири форсӣ (аст), балки гӯшаву қанори ин сарзамин ҳамеша марзи шоир низ буда ва ҳаст» [14, 379].

Бояд таъкид кард, ки донишмандони тоҷику эронӣ устод С.Айнӣ, А.Мирзоев, Ш.Хусейнзода, Азизи Давлатободӣ, Эраҷи Гулисурхӣ, С.Асадуллоев, А.Афсаҳзод, Б.Максудов, А.Сайфуллоев. А.Насриддинов ва дигарон дар асоси сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ тарҷумаи ҳоли Камоли Хучандиро навиштаанд.

Дар адабиёти тоҷик бори аввал Раҳим Ҷалил образи Камоли Хучандиро дар намоишномаи «Дили шоир» (1963) офарида бошад, дар замони Истиқлолият симои Камоли Хучандӣ бори нахуст дар романи таърихӣ-ҳасбиҳолии А. Сидқӣ «Пайроҳаи қисмат» (1993) ироа ёфт. Муаллифи роман, бешубҳа, сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиро, доир ба замон ва ҳаёти Камоли Хучандӣ омӯхтааст, аммо имконият наёфтааст, ки аз ҳамаи онҳо фаровон истифода барад. Ҳарчанд А. Сидқӣ дар романи «Пайроҳаи қисмат» маохизи мавриди истифодаашро номбар намекунад, вале метавон гуфт, ки ӯ бо ин сарчашмаҳо ошноӣ доштааст. Ин нукта аз сохтори романи ӯ бармеояд. Бояд ҳар як нависандаи таърихнигор аз илми маъхазшиносӣ яъне сарчашмаҳои дасти аввал ва муътамад, ки дар давраи зиндагии қаҳрамони асари ӯ таълиф шудаанд ё ба замони қаҳрамон наздиканд, боҳабар бошад. Гузашта аз ин, маълумоти сарчашмаҳои даврҳои баъдиро интиқодӣ таҳлил кардаю маълумоти сараю носараро фарқ карда тавонад. Албатта, мо гуфтани нестем, ки ҳар як нависандаи насри таърихӣ ҳатман бояд муаррихи амиқназар бошад. Лекин ба ҳар ҳол шиносоии шахсии муаллиф бо сарчашмаю маохиз ба манфиати кор мебошад. Нависанда ғайр аз сарчашмаҳо, тадқиқоти илмӣ ба мавзӯи мавриди тасвир бахшидашударо низ бояд хуб донад, то аз охири қомебиҳои илм беҳабар намонад. Дар мақола тасмим гирифтем, ки бархе аз воқеоти зиндагии шоирро, ки дар романи «Пайроҳаи қисмат» тасвир шудааст, бо сарчашмаҳои таърихӣ муқоиса намуда, ба силки тадқиқ қашида бошем.

А. Сидқӣ тибқи нияти эҷодии худ зиндагиномаи бадеии Камоли Хучандиро дар муҳити Самарқанд, Хучанд, Сарой ва Табрез мавриди таваҷҷуҳ қарор медиҳад. Ин даврҳои ҳаёт ва фаъолияти адабии шоири бузург бо вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии замон – асри XIV то ҷое робита доранд. Зиндагии волидайн ва худи Камол дар Хучанд дар замони ҳукмронии

Амир Боязиди Ҷалоир ҷараён дошт. Дастаи муктадири ҷалойириҳо, ки муғулҳо буданд, халкро ғорат мекарданд ва аз ҳеҷ гуна ҷабру зулм парҳез надоштанд. Ҳоҷа Камол бо онҳо муросо карда натавонист. А. Сидқӣ имконият дошт, ки зулму ситами ҷалойириҳоро ба тасвир орад, то ки заминаи ҳуҷҷатӣ-таърихии роман мустаҳкам шавад, чунон ки дар бобҳои минбаъдаи асар ӯ образҳои Султон Ҳусайни Ҷалойир, Тӯхтамишхон, Амир Темур ва Мироншоҳро дар робита бо образи Камоли Ҳучандӣ нишон медиҳад. Нависанда дар бисёр бобҳои романи «Пайроҳаи қисмат» асосан воқеа ва образҳоро бо неруи тахайюли бадеӣ меофарад. Чунончӣ, сафари пуртахлука ва пурмашаққати шоир ба сӯи Мака ва Мадина, ки дар роман нотамои тасвир ёфтааст ва бо зиндагии ӯ дар Табрез ба анҷом мерасад, дар ягон сарчашмаи таърихӣ ва адабӣ инъикос наёфтааст. Адабиётшинос С. Асадуллоев баъди таҳқиқи таҳлили маълумоти сарчашмаҳои сершумор мӯътакидан ба хулоса расидааст, ки ҳаҷ кардан ба Шайх Камол муяссар нагардидааст [5, 33-34]. Аз ин бармеояд, ки вай маҳсули тахайюли бадеии А. Сидқӣ мебошад.

Тавачҷуҳ зоҳир мекунам ба сарчашмаҳои таърихӣ оид ба сафарҳои шоир. Чӣ тавре ки муҳаққиқон қайд кардаанд, яке аз аввалин сафарҳои Ҳоҷа Камол ба шаҳри Самарқанд бо мақсади такмили дониш ба миён омада, он дар синни 25-30-солагии шоир сурат гирифтааст [3, 21]. Дар сарчашмаҳо роҷеъ ба он, ки Ҳоҷа Камол чанд сол дар Самарқанд таҳсил кардааст, сухане намеравад [1, 228]. Сафари дуҷуми Ҳоҷа Камол ба Тошканд дар синни 35-40-солагии ӯ [5, 31] рух додааст, ки дар ин бора Хондамир дар «Ҳабиб-ус-сияр» аз забони Ҳоҷа Аҳрори Вали низ иттилоъ медиҳад. Сафари сеҷуми Камоли Ҳучандӣ ба Ҳироз аст. Шоир роҳи пурхатару регзори Ҳучанд – Самарқанд – Бухоро – Хоразм – Табрезро интихоб кардааст. Ҳофиз Ҳусайнии Корбалоии Табрезӣ менависад: «Ба тариқи таваккал рӯй дар он бодия ниҳоданд, ҳарчанд мардум манъ карданд, ки ин бодияест хунхор ва аз ободонӣ барканор, фармуданд, ки меравем «таваккалта илаллоҳӣ», ҳар чӣ пеш ояд – пеш ояд» [5, 32].

Дар Хоразм будани Камолро абёти зерин собит менамоянд:

*Ман, ки Хоразм гирифтаам ба суханҳои ғариб,
Набувад майли Ироқу ҳаваси Табрезам.*

Ниҳоят, Камоли Хучандӣ регзорҳои Туркманистонро тай намуда, ба шаҳри хушбоду ҳавои Табрез мерасад. Дар Табрез Ҳоча Камол дар маҳаллаи машҳур ба номи Абдуллои Чуббачӣ зиндагӣ кардааст. Шухрати Ҳоча Камол зуд ба атрофу акноф паҳн мешавад. Султони сулолаи Чалойириён – Султон Ҳусайн бо аъёну ашроф омада, ба зиёрати шоир мушарраф мегардад. Бо фармони султони чалоирӣ дар Валиёнқӯх барои шоир манзилу боғ месозанд. Қариб дар ҳамаи сарчашмаҳо ин маълумот зикр шудааст.

Воқеаи дигаре, ки аз ҳаёти Камоли Хучандӣ мусаннаду мубарҳан аст, ба Табрез тохт овардани хони Олтин Ёрда – Тӯхтамишхон дар соли 1385 милодӣ ва дар қатори ғаниматҳои дигар шоирро низ ба пойтахти мамлакаташ – шаҳри Сарой бурдани ӯ мебошад. Аксари муҳаққикон бар онанд, ки зиндагии Камол дар Сарой хуш мегузаштааст, ки дар асари А.Сидқӣ низ ҳусни ифодат ёфтааст.

Вобастагии таърих ва таҳайюл дар романи «Пайроҳаи қисмат» шакли ба худ хоси сохторӣ мегирад. А.Сидқӣ қаҳрамони худро дар маркази бисёр воқеаҳо тасвир менамояд, ки ҳақиқат ҳам дораду аз воқеият дур ҳам мебошад. Камоли Хучандӣ дар чараёни зиндагии худ бо ашхосе ошноӣ доштааст, ки дар саҳафоти таърих номи эшон сабт шудаанд. Шоирон ва донишмандони ҳамасри Камоли Хучандӣ, дӯсти ӯ Шайх Муҳаммад, Тӯхтамишхон, Темур, ҳокимони чалоирӣ аз ҳамон ҷумлаанд. Муносибати Камол ба ин зумра гоҳо ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқ (Камолро асир гирифтани Тӯхтамиш хангоми ҳучумаш ба Табрез, Тӯхтамишро сарнагун карда, Камолро озод намудани Темур ва ғ.) баъзан ҳилофи ҳақиқати таърихӣ, ҳатто ҳилофи ҳақиқати бадеӣ мебошад. Ё ин ки дар байни мардум дар васфи Камол суҳан рондан, аз ӯ қироати шеър хоستان ва ба ӯ барои хароҷот маблағи калон додани амир Темур ва тамаллуқ намудани шоир низ ба ҳақиқати таърихӣ, бадеӣ ва ҳислати Ҳоча Камол мувофиқ нест. «Таҳайюли бадеии адиб баъзан ба бурҳони таърих рост намеояд, - эрод гирифта буд Турдихон Бердиева ва барои исботи фикраш чунин порчаро аз роман далел овардааст:

«Ҳар ду (Темур ва Камол-З.Ӯ.) оҳиста- оҳиста қадам партофта ба сӯи кӯшк равон шуданд ва дар танҳой Амир Темур аз нияту мақсадҳои шоир пурсучӯ кард...

- Ҳочаи бузург, ин барои харчу харочоти шумо.

Камол ҳамён аз дасти амир гирифта, даст ба рӯи дил ниҳода миннатдорӣ изҳор кард. Набояд фаромӯш кард:

*Дасти султонон намебӯсад Камол
Нест султонро ба дарвеш эҳтиёҷ» [6, 4].*

Тибқи тасвири А.Сидқӣ Ҳоча Камол ғазали машҳури худро, ки матлааш ин аст:

*Биҳамдилаҳ, ки дигар бор рӯи дӯстон дидам,
Чу булбул мекунам мастӣ, ки боғу бӯстон дидам, -*

бо супориши миршаби шаҳри Сарой навиштааст. Ҳол он ки шоир ғазали мазкурро баъд аз ба Табреш баргашта, ба дидори дӯстон мушарраф гардидани худ эҷод намуда буд. Байти хотимавии ғазалро (Камол, он дам, ки хоҳӣ дид бо ёрони худ худро, Бигӯ, ин давлат аз юмни шаҳи соҳибкирон дидам) кироат намуда «ба Темур таъзим мекунад» [6,227] навиштани А.Сидқӣ низ чехраи шайхи бузург ва шоири тавоноро рӯшан намекунад.

Образи маркази дар роман Камоли Ҳуҷандӣ буда, дар ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии Камол падараш Ҳоча Абдулло ва устодаш Саидфирӯзи Некном нақши муҳим бозидаанд. Ахлоқи одоб, фикри андеша ва муомилаю муоширати Камол бо таъсири онҳо сурат мегирад. Худи Камол дар бораи Саидфирӯз мегӯяд: «Он кас марди саҳтгиру дар айнаи замон ғамхоранд. Ба шогирдон ҳамчун ба мисли фарзанд эътибор медиҳанд» [15, 71].

Завқи адабӣ ва истеъдоди шоирии Камол низ бо таъсири дарс ва суҳбатҳои Саидфирӯз, ки марди фозилу донишманд, устои забардасти мадрасаи Самарқанд буд, ташаккул ёфтааст. Камол, чунон ки дар ашъораш чун шоири инсониятпарвар ба зухур меояд, дар тасвири А. Сидқӣ низ шахсияти соҳибдил ва инсондӯст ба силки тасвир кашида шудааст. Инсониятпарварӣ рисолати ҷамъиятии ӯст. Ин аст, ки ӯ танҳо дар бораи беҳтар

намудани тарзи ҳаёти халқи худ ё эронӣён, ки дар байни онҳо умр ба сар мебуданд, балки роҷеъ ба хуш гузаштани зиндагонии аҳли олам изҳрои ақида мекунад ва нақӯкорино муҳимтарин омили рӯзгор ва хубтар шудани ҳаёти меҳнаткашони дунё ба шумор меорад. Устои аввалини Хоҷа Камол ва худӣ ӯ ҳам бар инанд, ки «Агар ҳар як шахси савобталаб рӯзе як кори нек кунад, зисту зиндагии оламиён беҳтар мешавад» [15, 72].

Инсониятпарварӣ тамоми ҳаёт ва эҷодиёти Камоли Хучандиро фаро мегирад. А. Сидқӣ ин вижагии фаъолияти Хоҷа Камолро чи дар Хучанду Самарқанд, чи дар роҳи тӯлонии ҳаҷ, чи дар Табрезу Сарой – дар тамоми мароҳил ва шаҳрҳое, ки ин шахсияти комил ва шоири бузург зиндагӣ карда, бо намоёндагони халқ ва қавмҳои гуногун дар муомилаю муошират будааст, ба тасвир меорад. А. Сидқӣ нишон медиҳад, ки инсонпарварии Камоли Хучандӣ аз фикру андешаҳои мавҳуму муҷаррад иборат набуда, инсонпарварии фаъол аст ва асоси онро муҳаббат ба инсон, шарик шудан ба дарду ғами ӯ ташкил медиҳад. Албатта, ӯ аз фикри тағйир додани сохти иҷтимоии мамлакат ба манфиати инсон дур буд, вале аз тарафдорони фаъоли адолати иҷтимоӣ ҳисоб меёфт. Яке аз падидаҳои адолати иҷтимоӣ дар таҷрибаи рӯзгори шахсии Камол дар ҳамин зуҳур кард, ки ӯ ба Акбари Сорбон 10.000 танга дода, зану духтари ӯро аз дасти ғуломдори беинсоф озод кард.

Тибқи тасвири А.Сидқӣ Хоҷа Камол марди пурбардошт, фурутан, бурдбор, ботамкин аст. Вай ғулом ҳам нест, муборизи фаъол дар роҳи озодӣ ҳам нест. Ӯ касест, ки ба қазову қадар, сарнавишту тақдир бовар дорад. Дар сурате, ки Тӯхтамишхон баъди ба анҷом расидани сохтмони қасри Сарой бинокорон – асирони табрезиро озод кард, Хоҷа Камолро дар қатори онҳо ҷавоб надод, балки нигоҳ дошт. Ӯ дар ҳамин маврид ҳам садои эътироз баланд накард ва ба тақдир тан дод.

Чун суҳан дар бораи образи Хоҷа Камол дар романи «Пайроҳаи қисмат» меравад, бояд иқрор кард, ки образи ӯ мисли ашъораш тавоно нест. Вай ҳамчун шайх аз бисёр неъматҳои ҳаёт даст мекашад, аз он ҷумла оиладор намешавад, вале бо дӯстон ҳамчун ринд май меҳӯрад, ҷомро то қатраҳои охиринаш ба сар мекашад, гоҳо сархуш мегардад [15, 162].

Нависанда муносибати Хоҷа Камолро бо шоҳу шоҳзодаҳо – Султон Ҳусайни Ҷалоирӣ, амир Темур ва писари ӯ Мироншоҳ ба тасвир гирифта, ин риштаро инкишоф намедихад, аз онҳо ба манфиати мардум, илму фарҳанг истифода бурда наметавонад, суҳбатҳояш ба таври эпизодӣ тасвир мешаванд. Дар роман сухан бисёр, амалиёт кам аст. Ин аст, ки образи Камол ҳам дар инкишофу пешравӣ, рушду такомул нишон дода нашудааст, балки торафт заифтар ба назар мерасад, то чое, ки хонанда шоҳиди беморӣ ва марги ӯ ҳам мешавад.

Дар романи А. Сидқӣ образҳои ҳамсуҳбатони доимии Камоли Хучандӣ, намояндагони халқи одӣ – Шайх Муҳаммад, Ҳоҷӣ Аҳмади кал, Ҳамиди гурба ва дигарҳо, ки исми эшон дар ашъори Камол низ ба чашм мерасанд, образҳои ҷузъӣ бошанд ҳам, тасвир ёфтаанд. Аммо дар аҳди Камол дар Табреш чунин донишмандон ва шоирон, ҳамчун Шарафиддин Роми Табрешӣ, соҳиби рисолаи «Анис-ул-ушшоқ», Ассори Табрешӣ, муаллифи маснавии «Меҳру Муштарӣ», яке аз шогирдони Камол шоир Бадеии Табрешӣ, адибони хушбаён – Ардашер ибни Ҳасан Маозии Табрешӣ, Муҳаммад Ширини Мағрибӣ, Шайх Качочи Табрешӣ, Амир Муҳаммад Баҳриддини Табрешӣ ва дигарон зиндагӣ ва эҷод мекардаанд (6, 24), ки метавонистанд дар романи А. Сидқӣ баъзан дар паҳлӯи қаҳрамони асосии «Пайроҳаи қисмат» ба тасвир оянд. Баъзеи онҳо худ метавонанд қаҳрамони романи алоҳида бошанд. Агар нависанда дар бораи онҳо дар даст маводи даркорӣ надошта бошад, ин корро бо нерӯи тахайюли бадеӣ анҷом дода метавонист. Охир, масалан Бадеии Табрешӣ бо Хоҷа Камол ҳамчун шогирд хеле наздик буд ва аксаран хизмати эшонро фарзандвор ба ҷо меовард.

Инсондӯстӣ меъёри олии ахлоқии Хоҷа Камол ҳисоб меёбад ва ин хислати ӯ дар муомилаю муносибат бо табрешӣҳо - бо Шариф ва Абдуллои ҷуббасоз, Мавлоно Ҷалоли хаттот (мураттиби девони Камол) Ҳилолиддини доирадаст ва дигарҳо зоҳир мешавад.

Дар романи А. Сидқӣ «Пайроҳаи қисмат» баъзе хатҳои сюжет ва образҳои ба назар мерасанд, ки ба сари худ ҳикояи муассир мебошанд, вале бо зиндагии Камол ва образи ӯ робитаи таркибӣ надоранд. Баъзе воқеаҳои ҳастанд, ки дар сурати батафсил тасвир кардани онҳо симои маънавии Камоли Хучандӣ

мукаммалтар мегардид. Муносибати дӯстонаи Хоҷа Ҳофиз ва Хоҷа Камол аз ҳамин ҷумла мебошад. Аҷиб аст, ки Хоҷа Камол дар Табриз умр ба сар бурда ягон маротиба ёди Хоҷа Ҳофиз намекунад ва танҳо аз номаи Шайх Муҳаммад аз вафоти ин шоири лисон-ул-ғайб огоҳ мешавад. Тамоми таассурот аз ин бохти бузурги маънавӣ чунин аст: «Аз дидагони Камол ашк равон шуд. Вай дутарафа сар мечунбонду мегуфт:

- Назми муосири Эрон бепадар шуд.

Дар тасвири А. Сидқӣ муҳимтарин сарчашмаи эҷодиёти Камол воқеияти реалӣ ба шумор меояд. Дар зиндагӣ ягон воқеае рӯй медиҳад, ки боиси пайдоиши шеърӣ Камол мегардад. Вақте ки Хоҷа Камол дар сафари ҳаҷ, дар роҳи расидан ба висоли Дӯст (Худо) тамоми азобу уқубатро паси сар кард ва ба пеши назараш «манзараи хурраму ободи пурфайз рӯ кушод, ба дӯстони ҳамсафараш гуфт: «Аз ин шод шудам, хостам бисанҷам, ки истеъдоди шеърӣ дорам ё не? Биёед, бинишинем, хома гиред, коғаз кушоед, нависед, ки ин ғазали умри дубора аст. Роҳи равон иншо шуд ва равон омад:

*Мо зи савдои ту доман зи ҷаҳон барчидем,
Меҳнати шиқи ту бар роҳати ҷон бигзидем [15,123].*

Камол ғазали ирфоние гуфт, ки бо тақозои дил ба дунё омад. Мақтааш ин аст:

*Роҳ паймуд баре дар талаби дӯст Камол,
Дӯст дар хонаву мо гирди ҷаҳон гардидем.*

Ғазалҳои Камол ҳама бо сабабе эҷод шудаанд. Агар он «сабаб» ба дил ва манзури шоир ҳамоҳанг бошад, шеърӣ асил рӯи коғаз меояд, ки молмоли муҳаббат ва самимият аст.

Дар романи А.Сидқӣ шухрати шоир дар Мовароуннаҳру Эрон, дар байни хосу ом бо роҳу василаҳои гуногун тасвир ёфтааст. Ғазалҳои Камоли Хучандӣ вирди забони ошиқону орифон, ҳофизону ҳунармандон ва дигар табақаҳои халқ мебошанд. Аз қироати ашъори Камол Хоҷа Ҳофиз лаззат мебарду ба вачд меояд, шоирони ҷавон сабақ меомӯзанду ибрат мегиранд.

Қобили тазаккур аст, ки парвози тахайюли эҷодии нависанда дар фазои маълумоти сарчашмаҳои таърихию адабии қуруни вусто ва тадқиқоти илмӣ ба вуқӯъ пайваستاаст. Муаллифи роман кӯшиш ба харҷ додааст бори аввал дар таърихи адабиёти муосири тоҷикӣ замони зиндагӣ ва чехраи Камоли Хучандиро ҳамчун инсони зинда ва шоири забардаст тасвир кунад. Нависанда мавқеу мақому Камоли Хучандиро дар ҷамъият чун шоири инсониятпарвар, чун шахси фозил, суҳбаторо, ҳичогӯ, ҳозирчавоб нишон медиҳад. Олами ботини ӯро ба тасвир меорад. Он гуна ки дар ғавқ зикр намудем, образи Хоҷа Камол дар роман ханӯз образи комил нест. Вай ҳамчун шайх - пешвои руҳонӣ ва пири тариқати замони худ чунон ки бояд, тасвир наёфтааст. Бо вучуди баъзе нақсу нуксонҳо «Пайроҳаи қисмат» ҳамчун романи таърихӣ – биографӣ дар адабиёти давраи истиқлолияти миллии Тоҷикистон ҷойгоҳи муайяни ҳудро дорад.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, С., Сайфуллоев, А. Малики адаб / С. Абдуллоев А., Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 1996. – 320 с.
2. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – М.: Чопхонаи Нашриёти марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
3. Айнӣ, С. Камоли Хучандӣ / С. Айнӣ. // Куллийет. Ҷилди Ҷ I. Китоби якум. – Сталинобод: Нашдавтоҷ, 1963. – С. 222-231.
4. Айнӣ, К. С. Бист гуфтор аз маънавият / К. С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 240 с.
5. Асадуллоев, С. Камоли Хучандӣ / С. Асадуллоев – Хучанд: Хуросон, 1996.
6. Бердиева, Т. Тазоду радифи ҳаёт: Аъзам Сидқӣ // Пайроҳаи қисмат / А.Сидқӣ. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1997. – С. 3-7.
7. Бертелс, Е. Э. Очерк истории персидской литературы / Е. Э. Бертельс. – Л.: Издание Ленинградского восточного института, 1928. – 205 с.
8. Болдирев, А. Н. Муқаддима / А. А. Болдирев // Ҳофизӣ Шерозӣ. Мунтахабот. – Сталинобод, 1940. – С. 3-8 (ба хати лотинӣ).
9. Браун, Э. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ [тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат] / Э.Браун. – Техрон, 1327 х. – 675с.

10. Девони Камоли Хучандӣ / Муаллифи пешгуфтор ва таҳиягари матни девон ба ҳуруфи тоҷикӣ ва форсӣ А. Суруш. – Хучанд: Хуросон, 2015. – 1292 с.
11. Дехотӣ, А. Камоли Хучандӣ / А. Дехотӣ // Намунаҳои адабиёти тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1940. – С. 127-130.
12. Камоли Хучандӣ. Мунтахабот / Камоли Хучандӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955.
13. Мақсудов, Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ / Б. Мақсудов. – Душанбе, 1994. – 164 с.
14. Набавӣ, А. Шайх Камоли Хучандӣ аз назари Садриддин Айний / А. Набавӣ // Мақолоти маҷмааи бузургдошти Камоли Хучандӣ. Ҷилди аввал. – Табрез, 1375 = 1996. – С. 378-386.
15. Сидқӣ, А. Пайроҳаи қисмат / А. Сидқӣ. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1997. – 271 с.
16. Ҳусейнзода, Ш. Камоли Хучандӣ / Ш. Ҳусейнзода // Бо роҳи ленинӣ. 1940. №9. – С. 22-24.

**ОБРАЗИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ДАР НАСРИ ДАВРОНИ
ИСТИҚЛОЛИЯТ**

(дар мисоли романи таърихӣ Аъзам Сидқӣ “Пайроҳаи қисмат”)

Романи «Пайроҳаи қисмат» (1993) ба гурӯҳи романҳои таърихӣ биографӣ дохил шуда, ба ҷараёни зиндагии шоири барҷаста ва газалсарои маъруфи адабиёти классикии форсу тоҷик Камоли Хучандӣ бахшида шудааст.

Муаллифи мақола таъкид бар он мекунад, ки А. Сидқӣ тибқи нияти эҷодии худ зиндагиномаи бадеии Камоли Хучандиро (а. XIV) дар муҳити Самарқанд, Хучанд, Сарой ва Табрез мавриди таваҷҷуҳ қарор медиҳад. Ин давраҳои ҳаёт ва фаъолияти адабии шоири бузург бо вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии замони асри XIV то ҷое робита доранд.

Дар мақола таъкид шудааст, ки нависанда ҷеҳраи Камоли Хучандиро ҳамчун инсонии зинда ва шоири забардаст тасвир карда, мавқеи мақому Камоли Хучандиро дар ҷамъият чун шоири инсониятпарвар, чун шахси фозил, суҳбатро, ҳиҷогӯ, ҳозирҷавоб нишон дода, олами ботинӣ ӯро ба тасвир меорад. Аммо дар романи ҷаҳуззикр Хоҷа Камол ҳанӯз образи комил нест. Вай ҳамчун шайх - пешвои руҳонӣ ва тири тариқати замони худ ҷунон ки бояд, тасвир наёфтааст. Бо вуҷуди баъзе нақсу нуқсонҳо «Пайроҳаи қисмат» ҳамчун романи таърихӣ – биографӣ дар адабиёти давраи истиқлолияти миллии Тоҷикистон ҷойгоҳи муайяни ҳудуд дорад.

Вожаҳои калидӣ: адабиёти муосири тоҷик, насри даврони истиқлол, романи таърихӣ, Аъзам Сидқӣ, асари “Пайроҳаи қисмат”.

**ОБРАЗ КАМОЛА ХУДЖАНДИ В ПРОЗЕ ЭПОХИ
НЕЗАВИСИМОСТИ**

(на примере исторического романа А'зама Сидки «Тропа судьбы»)

Роман «Тропа судьбы» (1993) относится к биографическим историческим романам и посвящен жизнеописанию классика персидско-таджикской литературы, одного из выдающихся мастеров газельного жанра Камола Худжанди (XIV в.).

Автор статьи отмечает что А'зам Сидки проштудировал исторические и литературные источники, относящиеся к жизни и творчеству Камола Худжанди, однако он не имел возможности использовать их все в своём романе. В соответствии с творческим планом писатель отражает жизнь поэта в Самарканде, Худжанде, Сарае и Тебризе. Указанные периоды жизни и творчества выдающегося поэта в какой-то мере связаны с политической и социально - культурной обстановкой XIV века.

В статье раскрывается место и статус Камола Худжанди как поэта - гуманиста, эрудированного и остроумного человека. А'зам Сидки отражает внутренний мир поэта. Однако в романе нет полного образа Камола. Образ Камола как шейха – духовного предводителя и наставника своей эпохи - не нашел в романе должного отражения. Однако, несмотря на отдельные недостатки и просчеты, роман «Тропа судьбы» занимает определенное место среди историко-биографических романов литературы эпохи национальной независимости.

Ключевые слова: современная таджикская литература, проза эпохи независимости, исторический роман, А'зам Сидки, произведение «Тропа судьбы».

**THE IMAGE OF KAMOLI KHUJANDI IN PROSE OF THE
ERA OF INDEPENDENCE**

(on the example of the historical novel of Azam Sidki "The Path of Destiny")

The novel of "The Path of Destiny " (1993) refers to biographical historical novels and is devoted to the biography of the classic of Persian-Tajik literature, one of the outstanding creators of the gazelle genre Kamol Khujandi (XIV century).

The author of the article notes that undoubtedly, Azam Sidki studied the historical and literary sources related to the life and work of Kamol Khujandi, but he did not have the opportunity to use them all in his novel. In accordance with the creative plan, the writer reflects the poet's life in Samarkand, Khujand, Saray and Tabriz. These periods of life and work of the outstanding

poet are to some extent connected with the political and socio-cultural situation of the XIV century.

The article reveals the place and status of Kamol Khujandi as a poet - humanist, erudite and witty person. Azam Sidki reflects the inner world of the poet. However, the novel does not contain the complete image of Khoja Kamol. The image of Kamol as a sheikh - the spiritual leader and mentor of his era - was not properly reflected in the novel. However, despite to some shortcomings and miscalculations, the novel "The Path of Destiny " takes a certain place among the historical and biographical novels of the literature of the era of national independence.

Key words: *modern literature, prose of the era of independence, historical novel, Azam Sidki "The Path of Destiny".*

Маълумот дар бораи муаллиф: Улмасова З. – доктори илми филология, дотсенти кафедраи адабиёти муосири Донишгоҳи давлатии Хучанди ба номи академик Б.Гафуров. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova @ mail.ru.

Сведение об авторе: Ульмасова З. – доктор филологических наук, доцент кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova @ mail.ru

Information about the author: Ulmasova Z. – Doctor of Philological Siences, docent of the department of Modern Tajik Literature of Khujand State University named after B. Gafurov. Telephone: (+992) 92 771 44 70; E-mail address: Zamira_Ulmasova@mail.ru.

ТАҲҚИҚОТИ МУҲИМ ДАР КАМОЛШИНОСӢ

Солиҳов Ш. А

ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Устои зиндаёд Аълоҳон Афсаҳзод аз донишмандони пуркор ва пухтакори адабиётшиносӣ ва ховаршиносии муосири тоҷик буданд. Ба ҳар коре, ки эшон иқдом мекарданд онро бо камоли ҳавсала ва муҳаббати хоси муҳаққиқона ба анҷом мерасониданд. Далели ин гуфтаҳо силсилаи тадқиқотҳои бунёдӣ ва мондагори эшон перомуни аҳволу осори Абдурахмони Ҷомӣ, Низомии Ганҷавӣ, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва дигарон мебошад. Дар баробари инҳо, устод Аълоҳон Афсаҳзод аз солҳои ҳафтоди садаи XX ба таври пайваста ба омӯзиш ва баррасии аҳволу осори Камоли Хучандӣ машғул гардиданд, ки натиҷаи ин кӯшишҳои бобарорашон китоби «Камоли Хучандӣ» (1976) мебошад. Баъдан ин муҳаққиқи пуркор дар заминаи камолшиносии ҷустуҷӯҳои худро идома дода, як қатор рисолаҳо ва мақолаҳои муҳимеро ба нашр расониданд, ки «Хучандиям», «Ҷомӣ ва Камол», «Камоли Хучандӣ», «Устои ғазал» намунаи равшани онҳост.

Қабл аз он ки дар бораи арзиши илмӣ ва пажӯҳишии осори камолшиносии устод Аълоҳон Афсаҳзод изҳори назар шавад, меҳроҳем таваҷҷуҳи аҳли назарро ба сабаби ба Камоли Хучандӣ рӯй овардани ин муҳаққиқи ҷомишинос ҷалб намоям. Аз рӯйи навиштаҳои худ устод ин иқдоми эшон сабаби ҷалибе дорад. Вай дар муқаддимаи китоби «Камоли Хучандӣ – устои ғазал» як ҳодисаи аҷоибро нақл мекунад: «Соли 1972 банда котиби ташкилоти ҳизбии шӯъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон будам. Дидам, ки китоби бисёрчилдаи «Адабиёти форсу тоҷик», ки чанд сол қабл бо қувваи донишмандони зиёди Душанбе, Москва ва Ленинград таълиф шуда буд, беҳаракат ҳобидааст. Дар ин хусус борҳо бо ҳамонвақта мудири шӯъбаи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳо профессор Р. Ҳ. Ҳодизода суҳбат кардам, аммо қор ҳамоно кашол ёфта, ҳеҷ натиҷае ба даст намеомад.

Ниҳоят, дар охири моҳи июн ва аввалҳои моҳи июли ҳамон сол ҳисоботи Р. Ҳ. Ҳодизода роҷеъ ба ҳамин масъала дар маҷлиси ҳизбӣ гузошта шуд. Маълум гардид, ки китоби «Адабиёти форсу тоҷик» мувофиқи нақша аз чанд ҷилд иборат шуда, ҳамчун давоми асари Е. Э. Бертелс «Таърихи адабиёти форсу тоҷик», ки қаблан дар Москва соли 1960... ба таъъ расида буд, таърихи мураттаби адабиёти форсу тоҷикро аз замонҳои қадим то имрӯз фаро бояд гирад» [1, 3]. Дар ин ҷаласа, ки ёд шуд муҳтаво ва бахшҳои китоби мазкур ба таври муфассал баррасӣ мешавад. Устод А. Афсаҳзод дар идомаи нақли худ таъкид менамояд, ки китоби якуми ин асари бунёдо фарогир «Адабиёти форси тоҷикии асрҳои XII- XIV» буд, вале Умари Хайём ба он ворид нашуда буд. Баъдан менависанд: «Аммо китоби дуввуми он тайёр нест: бобҳои «Ҳофизи Шерозӣ» ва «Қамоли Хучандӣ»-ро касе нанавиштааст» [1, 3]. Мувофиқи маълумоти овардаи устод А. Афсаҳзод боби «Ҳофизи Шерозӣ»-ро бояд И.С. Брагинский менавиштааст ва баъдан китоб ба ҷоп супорида мешудааст. Дар ҳамин ҷаласа, чунон ки муаллиф ишора менамояд, масъалаи аз ин китоби муҳиму бунёдии «Таърихи адабиёти форси тоҷикӣ» берун мондани ду шоири бузурги адабиёти тоҷик – Умари Хайём ва Қамоли Хучандӣ ўро ором намегузорад. Эшон иллати чунин ранг гирифтани корро аз устод Ҳодизода пурсон мешавад: «Ба саволи он, ки бобҳои «Умари Хайём» ва «Қамоли Хучандӣ»-ро кӣ менависад, он кас ҷавоб додад, ки Умари Хайём ва Қамоли Хучандиро ба таърихи адабиёт дохил кардан шарт нест, зеро Умари Хайём шоир набудааст нест, Қамоли Хучандӣ дар адабиёт нақше нагузошта фақат чун сояи Ҳофизи Шерозӣ шинохта шудааст бас». Ин «ақидаи» олими шинохта маро ба ҳайрат гузошт. Савол боз ҳам такрор шуд, ҷавоб низ ҳамон буд» [1, 3]. Устод А. Афсаҳзод таъкид менамояд, ки «дар ин маврид гапи ману устод Р. Ҳодизода гурехт». Бо вучуди ин бахсу талошҳо дар ҳамон маҷлис қарор карда мешавад, ки бобҳои қамбуди ин китоб ба зудӣ буд карда шаванд ва онро то моҳи ноябри ҳамон сол ба ҷоп супоранд.

Тибқи навиштаи устод А. Афсаҳзод таълифи боби «Қамоли Хучандӣ» ба дӯши профессор Ш. Ҳусейнзода вогузор шуда будааст ва бо қадом сабабе қор ба анҷом нарасида мондаст. А. Афсаҳзод бо вучуди қавонию қамтаҷрибагаш ва мутахассиси

соҳаи мантшиносӣ будан чуръат карда вазифаи таълифи боби «Камоли Хучандӣ»-ро ба уҳда мегиранд: «Азбаски ман аз муаллим Р. Ҳодизода ҷавонтару камтаҷриба будам ва бар замми ин касбам матншиносӣ буда, ба таълифи таърихи адабиёт сару коре надоштам, он кас назарногирона гуфтанд «Агар боби «Камол» бароятон бисёр зарур бошад, худатон нависед». Ман ҳам паст наомада гуфтам: «Ҳеч гап не, набошад, боби «Камол»-ро ман менависам, Шумо боби «Умари Хайём»-ро нависед: «Ин матлаб дар қарори маҷлиси ҳизбӣ зикр гардид» [1, 5]. Ана аз ҳамин ҷаласа ғайбати камолшиносии устод А. Афсаҳзод оғоз мегардад. Эшон нақл мекунад, ки баъд аз чанд рӯзи ҳамин ҷаласа ман ба рухсати баромадам ва Девони Камоли Хучандиро, ки Азизи Давлатободӣ таҳия намуда буд, бо худ гирифта ба дараи Сармад, ки аз мавзеҳои хеле зебою хушманзараи ноҳияи Панҷакент аст, рафтам. «Дар лаби рӯди хушрӯшону чашмаҳои ҷушони сарду нукрафом ва шохобҳои зулол танҳо дар паҳнои он ҷаҳони беохир нишаста ба мутолиа ва баррасии девони Камол машғул шудам...Ҳамсуҳбати асосӣ, анису ҷалис ва мувоҳидам дар он макони ҷаннатосо Камоли Хучандӣ буд [1, 6]. Муҳаққиқи тавоно дар як фосилаи кутоҳ боби «Камоли Хучандӣ»-ро навишта ба дасти устод Р. Ҳодизода медиҳад ва ин китоб соли 1976 аз ҷоп мебарояд.

Устод А. Афсаҳзод иқрор мешаванд, ки баъди мутолиаи китоби мазкур «дӯстонам маслиҳат доданд, ки боби Камолро тақмил намуда дар шакли рисолаи алоҳида ба ҷоп расонам. Эшон ҷустуҷӯҳои илмӣ паҷӯшишишонро дар мавриди аҳволу осори Камоли Хучандӣ идома дода, ба ифтихори 655-солагии шоир рисолаи комилтареро барои ҷоп омода месозанд. Бо сабабҳои гуногун ин рисола бо андаке таъхир соли 1976 ба ҷоп мерасад. Вале ҷунон ки муаллиф менависад, аз ин иқдоми ӯ устод Ш. Ҳусейнзода изҳори норозигӣ менамоянд, ки «ҷаро эшон ба тадқиқи Камоли Хучандӣ даст мезананд» [1, 9]. Сарфи назар аз ҳамаи ин мушкиливу монеаҳои айнию зехнӣ устод А. Афсаҳзод то охири умр камолшиносиро пешаи асосии худ меҳисобиданд. Натиҷаи ҷолиби таваҷҷуҳи кӯшишҳои ин донишманди пурқурӯ покизақор мақолаҳои «Камоли Хучандӣ» дар «Энсиклопедияи советии тоҷик», «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик», боби Камол дар китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи

8-ум, мақолаҳои арзишманди «Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Камоли Хучандӣ», «Камол ва Ҳофиз» ва ғайра мебошад.

Қиссаи дигари ҷолиб дар масири камолшиносии устод А.Афсаҳзод қазияи ба чоп омода кардани девони Камоли Хучандӣ аст. Эшон таъкид менамояд, ки ҳамаи пажӯҳишҳо ва рисолаю мақолаҳои, ки перомунӣ рӯзгору осори Камол навишта будем, барои ба пуррагӣ шиносонидани чеҳраи шахсият эҷодии Ҳоҷа Камол бидуни таҳияи матнӣ комилу камғалати девони ӯ нокифоя буд. Эшон ба хоҳири бароварда кардани ҳамаи ниёзи илмӣ вазифаи таҳияи матнӣ комилӣ девони шоирро ба яке аз шогирдонашон Алиӣ Муҳаммадӣ месупоранд ва хоҳиш менамоянд, ки рисолаи номзадиро ҳам доир ба виҷағҳои шеърӣ Камол нависад: Идомаи ин қиссаро устод А. Афсаҳзод чунин нақл мекунад: «Боз ба устод Ҳусейнзода ин қазияро ҳам «хабар доданд». Он кас бонги хатар зада, назди муаллим Осимӣ М.С., ки Президенти АФ РСС Тоҷикстон буданд, рафта, шикоятӣ арз овардад, ки А. Афсаҳзод ба қорҳои он кас ҳалал мерасонад» [1, 9]. Устод М. Осимӣ А.Афсаҳзодро даъват намуда, хоҳиш менамоянд, ки дигар ба Камоли Хучандӣ ҳеҷ қордор наҷаванд. Бояд гуфт, ки иқдоми А.Афсаҳзод устодони зиндаёд Ш. Ҳусейнзода ва С. Асадуллоевро водор сохт, ки онҳо солҳои 1983-1985 осори Камолро дар ду ҷилд ба нашр расонанд. Баъдан ҳамаи матн солҳои 1986-87 ба ҳуруфи арабӣ низ интишор ёфт. Қар дуи ин нашр тибқи ишораҳои камолшиносии маъруф Б.Мақсудов ҳеле серғалат буд [4, 128].

Ин қабил мушқиливу монетаҳои маснӯиро, ки баъдан дар таҳқиқу омӯзиши мероси бузургони гузашта эҷод мешуд устод А. Афсаҳзод маҳкум намуда менависанд: «Ин падидаи номатлуб, ки дар заминаи маҳалгарой ба миён омада, ҳоло дар омӯхтану пажӯҳиши мероси фикрии гузаштагон муҳаққиқонро ба ҳамшаҳриву ғайриҳамшаҳрии бузургворони пешин ҷудо мекунад, аҳли таҳқиқро водор месозад, ки минбаъд қатъан ин навъи кӯшишҳо маҳкум намуда, қорро ба дасти қордонон биспоранд, вағарна оқибаташ ҳуб намешавад» [1].

Таҷлили ҷашни 675-солагии Камоли Хучандиро, ки соли 1996 баргузор гардид, метавон омили дигари таваҷҷуҳи устод А.Афсаҳзод ба рӯзгору осори ин суҳанвари бузург шуморанд. Соли 1992 Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори

махсусеро барои таҷлили ҷашни 675-солагии Камоли Хучандӣ ба тасвиб расонид. Кумитаи ҷашнӣ бо роҳбарии муовини Раиси Шӯрои Вазирон Зебо Аминзода таъсис дода шуд ва мсъулияти дабирии ин ҷашнро ба дӯши устод А. Афсаҳзод вогузор намуданд. Ба муносибати ин ҷашн муҳаққиқ пеши худ мақсад мегузорад, ки оиди эҷодиёти Камол рисолае таҳти унвони «Камоли Хучандӣ – устоди ғазал» нависад. Сарфи назар аз мушкилӣ ва печидагии авзои сиёсӣ фарҳангии он солҳо А. Афсаҳзод ба ҳайси як ошиқи содиқи каломи шоиронаи Камол корро рӯи ин рисола оғоз менамояд. Вале боз ноомади дигар ба муҳаққиқ пеш меояд. Эшон бар асари бемории қалб дар беиристон бистарӣ мегарданд. «Ба бемористон, – менависад муҳаққиқ, – девони Камоли Хучандиро ҳамроҳ гирифтам. Як нусхаи мақолаи «хучандиям»-ро, ки дар китоби «Дар сафи бузургон» (1986) ҷойгузин аст, низ ҳамроҳи худ гирифтам. Ба ҳамин минвол рисолаи «Камоли Хучандӣ – устоди ғазал» дар асоси ҳамин ду манбаъ ва адабиёте, ки баъдан номбар хоҳад шуд, тасҳеҳу такмил ва таълифу таҳлил гардид. Иншои рисола 21-уми январи соли 1995 дар бемористон шурӯъ шуда, таҳрири авали он дар моҳи апрели соли 1995 поён пазируфт» [1].

Устод А. Афсаҳзод нақши ин ҷашнро дар рушди камолшиносӣ махсус таъкид намуда, менависад, ки тибқи нақшаи кумитаи тадрукот дар саросари Тоҷикстон бисёр корҳои хайру муҳим дар заминаи омӯзиши аҳволу осори шоир, муаррифии чехраи адабию ҳунарии ӯ ва нашру тарғиби ашъораш ба анҷом расид. Ба ин муносибат дар вилояти Ленинобод (имрӯза Суғд) ва махсусан шаҳри Хучанд барои қадршиносӣ аз ин шахсияти бузург корҳои шоиста ба анҷом расиданд. Аз ҷумла, рисолаи «Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ» (1994), матни мухтасари девони Камоли Хучандӣ ва мақолоту таълифоти зиёди дигаре ба нашр расиданд. Дар он давра танҳо ба хоҳири нокомилии марокizzi пажӯҳиши устод А. Афсаҳзод рисолаи «Камоли Хучандӣ – устоди ғазал»-ро ба ҷоп надовданд. Эшон ин амали худро ҷунин шарҳ медиҳанд: «Аммо рисолаи мазкур ба дасти ҷоп дода нашуд, зеро хостам, ки девонҳои тавсифкардаи Ибни Юсуфи Шерозӣ ва Гулчини Маониро шахсан таҳқиқ намоям». Эшон баъдтар нусхаи девони шоир, ки Эраҷи Гулисурхӣ дар асоси нусхаи муътабар ба нашр расонида буд,

дастрас намуда, дар заминаи пажӯҳишҳои ин камолшиносӣ маъруф рисолаҳо тасҳеҳу такмил намуда, баъди чандин сол ба нашр расониданд.

Дар китоби мазкур муҳаққиқ дар баробари дар асоси сарчашмаҳои мӯътамад равшани андохтан ба муҳимтарин лаҳзаҳои зиндагии шоир, ашъори ӯро ҳам аз дидгоҳи хунари шоирӣ муфасссал баррасӣ намуда ба субут расонид, ки Камол дар хунари шоирӣ ҳамвазну ҳампояи аксари шоирони ғазалсарои замонаш, аз ҷумла Саъдиву Ҳифизӣ Шерозӣ аст. Вай махсус таъкид менамояд, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик Камоли Хучандӣ соҳиби мақоми мумтозест, аммо ҳамин имтиёзи ӯ то кунун ба таври бояду шояд бозтоб нашудааст. Ӯ ҳамаи рисолаҳои мақолаҳои то кунун перомони аҳволу осори Камол таълифгардида, аз ҷумла рисолаи мазкури худро ҳам дар масири камолшиносӣ дар маҷмӯи пажӯҳишҳои муқаддамотӣ меҳисобад. Омода сохтани матни илмию интиқодии девони Камол ва дар ин замина таҳияи фарҳанги ашъори шоир аз орзуҳои вунатҳои олимонаи устои зиндаӣ А. Афсаҳзод буд. Хушбахтона, ин орзуҳои устодро шоир ва муҳаққиқи варзидаву заҳматкаш Абдуҷаббори Суруш бо камоли дилбастагиву муҳаббати бепоён ба шеъри Камоли Хучандӣ ба анҷом расонид ва бо ин иқдоми худ орзуи деринаи донишманди мӯътабарро амалӣ сохт. Маҳз натиҷаи ҷустуҷӯи кӯшишҳо ва пажӯҳишҳои дилбастагону ошиқони шеъри Камол буд, ки имрӯз камолшиносӣ ба ҳайси як самти алоҳидаи илми адабиётшиносии тоҷикӣ ташаккул ва инкишоф меёбад.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод А. Камоли Хучандӣ – устои ғазал. / А Афсаҳзод. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 400 с.
2. Камоли Хучандӣ. Девон / Хучандӣ, Камол. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
3. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ. / Б. Мақсудов. – Душанбе, 1994. – 163 с.
4. Мақсудов Б. Нигоҳе ба девони Камоли Хучандӣ / Б. Мақсудов // Садои Шарқ, 1988, № 11. – С. 127-131.

5. Мирзоев А. Камол ва як шарти омӯхтани ӯ / Мирзоев А. - Шарқи Сурх, 1947 № 2. – С. 24-27.
6. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2./ Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1977. –398 с.
7. Ҳусейнзода Ш. Камоли Хучандӣ. Ғазалҳои мунтахаб./ Ш.Ҳусейнзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955. – 256 с.

ТАҲҚИҚОТИ МУҲИМ ДАР КАМОЛШИНОСӢ

Матнишинос ва шарҳишиноси тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Камоли Хучандӣ саҳми қобили тавассути гузоштааст. Таҳқиқоти монографии ӯ «Камоли Хучандӣ – устоди ғазал» дар рушди камолишиносӣ ҳамчун самти мустақили адабиётишиносии тоҷик саҳифаи нав кушод. Ин таҳқиқот қадами ҷиддӣ дар омӯзиши поэтикаи ғазалҳои Камол ва маҳорати шоирии ӯ ба шумор меравад.

Калимаҳои калидӣ: шарҳишиноси тоҷик, матнишинос, Камоли Хучандӣ, ғазал, поэтика, маҳорати шоирӣ, адабиётишиносии тоҷик.

ВАЖНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЙ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВО КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Таджикский востоковед и ученый текстолог Аълоҳон Афсаҳзод внес огромный вклад в изучение жизни и творчества Камола Худжанди. Его монографическое исследование «Камоли Худжанди – мастер газели» открыло новую страницу в развитии камоловедения, как самостоятельного направления в таджикском литературоведении. Данная работа, была серьёзным шагом в изучении поэтики газелей Камола и его поэтического мастерства.

Ключевые слова: таджикский востоковед, текстолог, Камола Худжанди, газель, поэтика, поэтическое мастерство, таджикское литературоведение.

IMPORTANT RESEARCH ABOUT LIFE AND THE WORKS OF KAMOL KHUJANDI

Tajik orientalist and learned textualist Alokxon Afsakhzod made a great contribution to the study of the life and work of Kamoli Khujandi. His monographic study "Kamoli Khujandi - the master of ghazal" opened a new

page for the development of study of Kamol, as an independent direction in Tajik literary criticism. This work was a serious step in studying the poetics of Kamol's ghazal and his literature abilities.

Key words: *Tajik orientalist, textological, Kamoli Khujandi, ghazal, poetics, literature skills, Tajik literary criticism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Солиҳов Шамсиддин – мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Тел.: (+992) 987650043. E-mail: soleh59@mail.ru

Сведения об авторе: Салихов Шамсиддин - зав. кафедри теорії и історії літератури ТГПУ ім. С. Айні. Тел.: (+992) 987650043. E-mail: soleh59@mail.ru

About the author: Solihov Shamsiddin – the head of department of the theory and history of Tajik literature of TSPU named after S. Ayni. Tell: (+992) 987650043. E-mail: soleh59@mail.ru

УДК: 371.3 (575.3)

**РОБИТАИ АДАБИИ ДАРВЕШ НОСИРИ БУХОРОӢ ВА
ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ**

Исрофилниё Ш.Р.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ АМИТ

Дарвеш Носири Бухороӣ ва Шайх Камоли Хучандӣ, ду шоири орифи асри XIУ, дар ашъорашон аз якдигар ёд накардаанд, вале аз эҳтимол дур нест, ки ин ду шоири баландовоза бо ҳам вохӯрда бошанд. Камол бештари авқот муқими Табрез буд ва Носир, ки бештари умри худро дар сайру саёҳат гузаронида ва муддате дар ин шаҳр тарҳи иқомат густардааст, баид нест, ки ба суҳбати ин шоири ориф расида бошад.

Дар девони Носир беш аз даҳ ғазал ёфт намудем, ки бо бархе аз ғазалиёти Камол дар як вазну қофия буда ва то ҷое мазомини муштарак низ доранд. Масалан:

*Матлаи анвори ҳусн аст он руҳи чун моҳтоб,
Матлае гуфтам, бад-ин ҳубӣ кӣ мегӯяд ҷавоб? (3, 31).*

Носир се ғазал дар ин вазну қофия дорад бо матлаъҳои зайл:

*Дӯш медидам дили гумгаштаи худро ба хоб,
Аксараи хун буду ҷойи оташу ҷойи қабоб (2, 170).*

*Чашии ӯ маст асту дар мастӣ шуда маҳмури хоб,
Дида гар барҳам занад, бунёди ҷон гардад хароб (2, 170).*

*Гар қушӣ абри бурқаб, аз ҳаё гардад гул об
В-аз ҳаводорӣ фишонад бар гули рӯят гулоб (2, 170).*

Мураттиби девони Носири Бухороӣ Маҳдии Дурахшон ҳадс мезанад, ки «шояд Носир ин ғазалҳоро, ҳангоме ки дар Табрез буда, дар ҷавоби ғазали Камоли Хучандӣ, ки дар Табрез сокин ва муосири ӯ буд, суруда бошад» (2, 172 (ҳошия)). Бояд

зикр кард, ки ба ин вазну қофия ва ҳатто мазмун шоирони дигари ин аср низ ғазал сурудаанд. Масалан, ғазали Салмони Соваҷӣ:

*Чаи́маи чаи́ми ман аз сарви қада́т ёбад об,
Ри́штаи ҷони ман аз ша́мъи рухат дорад тоб* (5, 373).

Як ғазали мансуб ба Ҳофиз низ дар ҳамин вазну қофия суруда шудааст:

*Субҳи да́влат медамад, ку ҷоми ҳамчун офтоб,
Фурсате з-ин беҳ куҷо ёбам, бидеҳ ҷоми шароб* (7, 50).

Вале гумони ғолиб ин аст, ки ҳамаи ин шоирон ба қасидаи зери Анварӣ, ки хеле шуҳрат дорад, пайравӣ кардаанд:

*Ин ки мебинам, ба бедорист, ё Раб, ё ба хоб,
Ҳештано́ро анда́р ин неъмат пас аз ча́ндин азо́б?! (1, 25).*

Ин гуна ғазалҳо, ки дар як вазну қофия суруда шуда бошанд, дар девони шоирони асри XIV зиёд мушоҳида мешаванд. Аммо он чизе, ки аз робитаи адабии Носиру Камол шаҳодат медиҳад, шабоҳати бисёре аз таъбирот, тасвиrotи шоирона, лаҳни баён ва ҳатто мазомин байни ин ду шоири ориф аст. Аз ҷумла Камол мегӯяд:

*Мағӯ, к-арбоби дил рафтанду шаҳри ишқ шуд ҳолӣ,
Ҷаҳон пур Шамси Табрес аст, марде ку чу Мавлоно?* (3, 11).

Носир айнан ҳамин маъниро бо корбурди қиссаи Маҳмуду Аёз чунин баён доштааст:

*Як оишиқи покизаназар нест чу Маҳмуд
В-арна ҳама атрофи ҷаҳон пур зи Аёз аст* (2, 180).

Яке аз вижагиҳои девони Камол корбурди вожаи «саг» аст ва ба иттифоқи кулли камолшиносон, ҳеч як шоире ба андозаи Камол ин образро азиз надошта ва мавриди тасвир қарор

надодааст. Масалан, Эрачи Гулисурхӣ, яке аз мураттибони девони Камол, менависад: «Ин густардагиро, ки Камол дар шеъри худ ба мавзӯи бардагии вичдон додааст, назди дигар шоирони ҳамасри ӯ ва ҳатто баъди ӯ наметавонем биёбем» (4, 97). Мутаассифона, Эрачи Гулисурхӣ аз девони Носири Бухорӣ комилан беҳабар буда, ки ҳини зикри муосирони Камол аз ӯ ёд ҳам намекунад. Ҳол он ки тасвири сағ ба ҳамон маоние, ки дар девони Камол ба кор рафтааст, дар ашъори Носир ҳам ёфт мешавад. Беш аз бист ғазал ба назар расид, ки дар онҳо Носир вожаи сағро ба кор бурдааст ва аксар ба ҳамон маънист, ки Камол ба кор мебарад. Масалан, ҷое, ки Камол аз сағи кӯи маъшуқ ёрӣ металабад ва онро бартар аз худ мебинад:

*Камол, дар сағи кӯиаш улуви ҳиммат бин,
Ки ор оядаи аз ҳамдамои ёриш мо (3, 27).*

Носир ба ҳамин маънӣ мегӯяд:

*Зи Носир доман андар чид аз нахвот сағи кӯят,
Ки (ъ)оре бошад, оре, аз гадое подшоҳеро (2, 166).*

Камол аз сағи ёр чашми ёрӣ умед дорад ва онро мусовӣ бо орзуи шоҳӣ медонад:

*Маро ҳаст аз сағаш ҳам чашми ёрӣ,
Гадоро орзуи шаҳрёрест (3, 86).*

Носир низ бо сағи кӯи ёр ҳамнишин аст ва ин маснадро аз подшоҳӣ авлотар донистааст:

*Сағи кӯят, ки бар ӯ подшаҳон раиш баранд,
Бо ман аст он ҳама аз давлати бедориш шаб (2, 173).*

Камол аз сағи кӯи ёр барои нолаи худ, ки боиси дарди сари вай шудааст, узр мепурсад:

*Бирасонед зи ман бо сағи кӯиаш имшаб,
Афву фармон гарат аз нолаи мо дарди сар аст (3, 56).*

Саги кӯи ёр аз нолаи Носир низ мубталои дарди сар шудааст:

*Зориям дӯш ба гӯши саги кӯи ту расид,
Гуфт: Моро ҳама дарди сар аз ин бозорест (2, 206).*

*Имшаб аз нолаи дилсӯзи ману шуълаи оҳ,
Саги даргоҳи туро дарди саре хоҳад буд (2, 271)*

Ин мавзӯ доманаи васеъ дорад, ки мо бо чанд намуна иктифо намудем. Нигоранда дар мақолаи «Носири Бухорой ва Камоли Хучандӣ» дар ин масъала батафсил суҳан кардааст (8). Ҳамчунин ба дигар ғазалҳои ҳамвазну ҳамқофияи Носиру Камол, ки бо Салмону Ҳофиз низ муштараканд, дар монографияи «Мероси Носири Бухорой ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIY» (9) ёд кардаем.

Хулоса, далоили фавқуззикр аз он шаҳодат медиҳад, ки Носири Бухорой ва Камоли Хучандӣ ба дидори ҳамдигар расидаанд ва аз ашъори якдигар хуб оғаҳ будаанд. Вале ҳеҷ маълум нест, ки Камол ба Носир пайравӣ карда ва ё Носир ба Камол. Соли таваллуди ҳарду шоир дақиқ маълум нест, Носир дар байни солҳои 705-710 х. таваллуд ёфта, тақминан дар байни солҳои 782-785 х. вафот кардааст. Азизи Давлатободӣ-мураттиби дигари «Девон»-и Камол соли вафоти ӯро 803 х. медонад ва ҳаде мезанад, ки шоир бояд на камтар аз 80 сол умр дида бошад. Аз ин маълум мешавад, ки Носир беш аз 15-20 сол бузургтар аз Камол буда, 18-20 сол пеш аз ӯ фавтидааст ва имкон дорад, шуҳрати ашъораш пештар аз Камолу Ҳофиз сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, метавон ҳаде зад, ки бояд бештар Камол аз Носир пайравӣ карда бошад.

КИТОБНОМА

1. Девони Анварӣ. Бо эҳтимоми Муҳаммад Тақӣ Мударрисӣ Разавӣ. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1340.
2. Девони ашъори Носири Бухорой. Ба кӯшиши Маҳдии Дурахшон. – Техрон: 1353. – 498 с.

3. Девони Камоли Хучандӣ. Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ, бо муқаддимаи Алиасғари Шеърдӯст // Маҷмаи бузургдошти Шайх Камоли Хучандӣ. –Техрон, 1375. – 480 с.
4. Девони Шайх Камоли Хучандӣ. Бо эҳтимоми Эраҷи Гулисурхӣ. –Техрон: Сурӯш, 1374.
5. Девони Салмони Совачӣ. Ба кӯшиши Меҳрдоди Авасто. –Техрон, 1338. –558 с.
6. Девони Хоҷа Шамсуддин Ҳофизӣ Шерозӣ. Аз рӯи нусхаи хаттии Ғанӣ ва Қазвинӣ, бо пешгуфтори Муҳаммад Ҷаъфарӣ Махҷуб, –Техрон: Қомӣ, 1370.
7. Девони Хоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ. Бо кӯшиши Абдурахмони Халхолӣ. –Техрон, 1337.
8. Исрофилниё Ш.Р. Носири Бухорой ва Камоли Хучандӣ // Фарҳанг, 2007, №7-8. – С. 40-43.
9. Исрофилниё Ш.Р. Мероси Носири Бухорой ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV. –Душанбе: Сифат, 2012.
10. Исрофилниё Ш.Р. Носири Бухорой ва шуарои муосири ӯ//Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, №3, – С. 124-130.

РОБИТАИ АДАБИИ НОСИРИ БУХОРОӢ ВА КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Дар ин мақола перомунӣ равобити адабии ду шоири бузургӣ тоҷик Дарвеш Носири Бухорой ва Шайх Камоли Хучандӣ суҳан меравад. Муаллиф баъди баррасӣ, таҳлилу таҳқиқи баъзе ашъори ин ду шоири ориф бо далелҳои илмӣ собит мекунад, ки онҳо бо ҳамдигар равобити адабӣ доштаанд. Азбаски онҳо тахминан, дар як давраи муайяни таърихӣ зиндагӣ ва эҷод кардаанд, эҳтимолан бо ҳам вохӯрда, ҳамсуҳбат шуда бошанд.

Вожаҳои калидӣ: Носири Бухорой, Камоли Хучандӣ, девон, ғазал, ирфон, ориф, вазн, қофия, ҳунар.

ЛИТЕРАТУРНАЯ СВЯЗЬ ПОЭЗИИ НОСИРА БУХОРОИ И КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье речь идёт о литературных связях двух великих таджикских поэтов – Дарвеша Носира Бухарой и Шейха Камола Худжанди. В процессе рассмотрения их стихотворений автор посредством научных фактов доказывает, что эти два поэта – лирика имели литературные связи и, возможно, могли и встретятся.

Ключевые слова: Носири Бухара, Камоли Худжанди, девон, газель, ирфан, ариф, вес, рифма, искусство.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исрофилниё Ш.Р. – сарходими шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, тел.: + 992 93 367 09 99.

Сведения об авторе: Исрофилниё Ш.Р. – главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рӯдаки НАНРТ, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 93 367 09 99.

About the author: Isrofilniyo Sh.R. - Leading Specialist of the department of the History of Tajik Literature of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Tajik National Academy of Sciences, Doctor of Philological Sciences, Professor, Phone: + 992 93 367 09 99.

НОМАНИГОРӢ ДАР АҲДИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Мисбоҳиддини Нарзикул

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Номанигорӣ дар дарозии таърих назди кулли миллатҳои соҳибтамаддун, аз ҷумла эронинажодон, ҳамчун муҳимтарин руҳи маданият, фарҳанг ва тамаддун эътироф шудааст. Ақвоми ориёӣ аз ҷумлаи миллатҳои тамаддунофаре ба ҳисоб мераванд, ки дар таърихи фарҳанг ва тамаддуни онҳо ҳунари навиштан, баҳусус қолаби навишториҳои нома, собиқаи бисёр қадима дошта, дар навбати худ, унсурҳои ҷудогонаи фарҳанги эронӣ ба қадим ба масобаи заминаи муҳим барои инкишоф ва таҳаввули унсури ҳамгун дар миёни халқҳои дигар хидмат кардааст.

Собиқаи таърихӣ. Аз назари собиқаи таърихӣ номанигорӣ дар миёни ақвоми эронитабор шурӯъ аз давраи таҳаввули адабиёт ба забони паҳлавӣ роиҷ буда, бо намунаҳои номаҳои он рӯзгор аз рӯйи маълумоти манобеъ ва маохизи адабию таърихӣ, ишораҳои адабпажӯхон ва матни номаҳои мавҷуд шинос шудан мумкин аст. Дар давраи ҷоҳилияти аъроб намунаи номаҳоро суроғ надорем, нахустин номаҳои давраи исломи ба забони арабӣ нигошташуда ба қалами ҳазрати Муҳаммад (с) мутааллиқанд. Баъдан дар шаклигирии номаҳои арабӣ котибону нависандагони арабизабони эронитабор саҳм гузоштаанд. Онҳо дар заминаи таҷрибаи номанигории қаблазисломи паҳлавӣ сурати комили номаҳои арабиро ба миён оварданд. Нависандагони араби оғози аҳди исломӣ низ макотиби порсии қабл аз исломиро аз ҷумлаи муҳимтарин манобеи китобҳои худ ба шумор овардаанд [Нарзикул, 2014, С. 30-41].

Аз сайри таърихии номанигорӣ дар миёни эронинажодон бармеояд, ки пас аз давраи исломӣ мукотиботу муросилот ба забони арабӣ роиҷ мешавад. Ба забони форсӣ нигоштани муросилот ба кӯшиши умумӣ хонадони Саффорӣён, Дайламиён, Сомониён бастагӣ дошта, ба тадриҷ сурат гирифтааст. Аммо мавқеи нигоришот ба забони арабӣ билкул аз миён намеравад,

ба хоѝри муносибат бо маркази хилофат ва мулуки араб тахрир ба забони арабӣ ногузир буд. Аз ин ҷост, ки аз кулли дабирони машхур номаҳои арабӣ низ боқӣ монда ва аз хилоли номаҳои форсӣ ҳам бармеояд, ки таваҷҷуҳ ба луғоти араб зиёд будааст. Дар таҳқиқи илмии масъалаи шаклгирии сурати комили анвои гуногуни навиштаҳо дар баробари таъя ба манзараи умумии густариши хунари нависандагии форсӣ таваҷҷуҳ ба суннатҳои тоисломӣ, бахусус паҳнои густурдаи забони форсии миёна, адабиёти паҳлавӣ ва иртиботи кишварҳои ҳамҷивор бо фарҳанги эронинажодон шарт ва зарур аст. Чунончи, дар ин росто ба масъалаи таҳаввули сохтори нома – ба унвони нахустин пояи хунари нависандагӣ – таваҷҷуҳ бишавад, маълум мешавад, ки танзими сохтори он марҳала ба марҳала дар асоси тақмили назариёти мавҷуди қаблазисломӣ, давраи исломӣ ва афкори милали дигар ба амал омадааст. Таъсири мутақобилаи назариёти арабию аҷамӣ дар густариши назарияи номанигорӣ тавассути мардуми эронитабор сурат гирифтааст.

Пас аз шаклгирии сурати комили сохтори нома ба ду забон – арабӣ ва форсии тоҷикӣ дар таърихи номанигории форсӣ марҳалаи ҷадида оғоз мешавад, ки онро ба унвони шуъбае аз илми ҷудогона муаррифӣ менамояд. Дар шумори улуми адабӣ фанни иншои наср ё худ “фанни дабирӣ ва иншои расоили девонӣ” мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ба тадриҷ, дар натиҷаи маърифати илмии сохтори он ҷиҳати назарии нома тақмил меёбад ва дар ин хусус китобу рисолаҳо таълиф мешаванд. Раёиши дигари ба вучуд овардани асарҳо оид ба номанигорӣ дар асрҳои миёна ҷамъоварӣ ва тадвини намунаи номаҳои дабирони касбӣ ва адибони машхур мебошад, ки дар ҷараёни аз арабӣ ба форсӣ баргардонидани девони иншо шуруъ шуда, то кунун идома дорад.

Далели ба жанри нома таваҷҷуҳи зиёд зоҳир кардани аҳли калам аз он шаҳодат медиҳад, ки дар асрҳои миёна, бахусус дар замони ҳокимияти хонадони Салҷуқӣёну Хоразмшоҳиён, дар қиёс ба замонҳои пеш илми иншо таҳаввули ҷашмгир пайдо кардааст. Ва ин ҳолат бесабаб нест: илми иншо дар оғози шаклгирии адабиёти форсии тоҷикӣ ба забони порсии дарӣ дар

заминаи ёдгориҳои адабиёти паҳлавӣ, таҷрибаи ба ҳам омезиш додани дастовардҳои нависандагии давраи қабл аз исломию оғози аҳди исломӣ, дар шумори улуми адабии дигар, марҳалаи ташаккуло ба тай намуда, оғиаста-оғиаста рӯ ба таҳаввул ниҳодааст, балки метавон гуфт, аз лиҳози ҳунар ва кайфияти мавзӯ ва мундариҷа дар раъси соири улуми адабӣ қарор доштааст.

Гузориши масъала. Асрҳои XIII-XIV дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун “давраи воқеии тадвини улуми адабии форсӣ” [Сафо, 1373, С. 298] шинохта шудааст. Сабаби таҳаввули назарраси донишҳои адабиёро дар ин фосилаи замони Забехулло Сафо дар китоби “Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ” тавзеҳ додааст [Сафо, 1363, С. 1144] ва аз он ҷо маълум мешавад, ки “истиклоли забони порсӣ дар баробари забони арабӣ асари худро беш аз ҳама дар иншои расоилу таълифи кутуб дар масоили гуногун зоҳир кард, чунонки дар ин аҳд маҷмӯаҳои бузург аз расоилу муншаоти нависандагони форсигӯӣ фароҳам омад, ки нусахи мутааддад аз онҳо дар китобхонаҳои ҷаҳон мавҷуд аст ва низ таълифи кутуб дар масоили мухталифи илмию адабӣ ба забони порсӣ маъмул шуд ва дар бисёре аз матолиб, ки пеш аз он рӯзгор таълиф ба забони арабӣ сурат мегирифт, дар ин давра ба забони порсӣ анҷом шуд” [Сафо, 1363, С. 1144-1145].

Дар ин гуфтор ба марҳалаи муҳими таърихӣ ишора шудааст, ки дар он давра истиклоли расмии забону адаби порсӣ таъмин гардида, ба ин восита насри порсӣ мавқеи худро дар муқоиса ба насри арабӣ мустаҳкам кардааст. Имтидоди таърихӣ ҳамин таҳаввули муҳими таърихӣ ба замони зиндагии Камоли Хуҷандӣ ҳам рост меояд.

Ҷойгузини насри порсӣ бар арабиёро, пеш аз ҳама, дар муносиботи расмию ғайрирасмӣ (султониёну ихвониёт) ва мактуботи адибон мушоҳида кардан мумкин аст. Ташаккули муросилоти идорӣ ғайриидорӣ ба забони порсӣ, таснифи мактубот ба қалами адибони касбӣ, ба сурати рисолаю маҷмӯаҳои ҷудогона тадвин шудани намунаи муросилоти дабириёни касбия адибон ва таълифи рисолаҳои назарӣ оид ба назария ва амалияи насри номанигорӣ боиси ба авҷи тараққиёт

расидани фанни мустакили адабие гардидааст, ки дар шумори донишҳои адабии асримиёнагӣ (улуи адабӣ) таҳти унвони фанни иншо ёд мешавад. Номи дигари ин фан тарассул мебошад, ки ба маънии номанигорӣ аст. Дар замони ҳозира ин дониши адабӣ дар низоми байналмилалӣ шинохти улуи филологӣ яке аз шохаҳои муҳими адабиётро ташкил дода, бо номи “эпистолярная литература” ёд мешавад, ки онро дар қолаби “адабиёти ба сурати нома эҷодшуда” ё “адабиёти номанигорӣ” тарҷума кардан мумкин будагист.

Ҷустор. Аз нигоҳи даврабандии таърихӣ давраи таҳаввули сифатӣ ва ҳамчун жанри ҷудогона шинохта шудани нома ба асрҳои XIII-XIV рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра асарҳои ҳаҷман хурд ва бузургу комили назарӣ, ба мисли “Ҷалолия дар илми мукотиба”-и Муҳаммад ибни Алӣ ан-Номус ал-Хаворӣ [Маҷмӯа, 241], рисолаҳои “Ғунят-ул-котиб ва мунят-ут-толиб” ва “Русум-ур-расоил ва нучум-ул-фазоил”-и Ҳасан ибни Абдулмуъмин Хӯй [Хӯй, 1963], “Мафотех-ул-иншо”-и Муҳаммад ибни Ҳоҷӣ [Ибни Ҳоҷӣ, 194], «Эъҷози хусравӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ [Деҳлавӣ, 1872; Деҳлавӣ, 1876; Деҳлавӣ, 2013], “Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн” ва “Рисолаи иншо”-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ [Омулӣ, 624], “Дастур-ал-котиб фӣ таъйин-ал-маротиб”-и Муҳаммад ибни Фаҳриддин Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ маъруф ба Шамси Муншӣ [Наҳҷувонӣ 1964; Наҳҷувонӣ, 1971; Наҳҷувонӣ, 1976], “Ат-Тарассул ила-т-тавассул”-и Бадриддини Наҳшабии Румӣ [Нафисӣ, 1344, С. 151] ҳамчун дастури раҳнамои ҳунари дабири ва намунаи асримиёнагии шеваи нависандагӣ навишта шудаанд. Инчунин, намунаи номаҳои баъзе адибони асрҳои мазкур дар маҷмӯаҳо ва ҷунгҳо ҳам оварда шудаанд.

Маҷмӯаи “Ҷалолия дар илми мукотиба” асари Муҳаммад ибни Алӣ ан-Номус ал-Хаворӣ буда, асли он аз рӯи микрофилми нусхаи хаттии маҳфуз дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон (таҳти шумораи *حکمت* 2/194), ки бо унвони “Маҷмӯа” [Маҷмӯа, 241] фарогири се маҷмӯаи иншо мебошад, ба мо дастрас шуд. Нусха дар соли 656 ҳ./1258 м. тавассути Закариё ибни Авзи котиб дар Анкара китобат шудааст. Дар

каталоги Е. Блохер бо шумораи 1052 унвони китоб ба сурати “Қалолия дар илми мукотиба” ва исми муаллиф дар шакли Mohammed ibn Ali el-Nâmous el-Havari (яъне, ҷузъи охир ба ҷойи ал-Хаворӣ “ал-Ҳаворӣ” омадааст) муаррифӣ шудааст [Blochet, 1905, С 264]. Мушаххасоти нусха ба гунае тасвир шудааст, ки бо нусхаи дастраси мо ҳамгун аст.

Нусхае, ки мо мутолиа кардем, дастхатте иборат аз 74 varaқи 18×14 см буда, дар ҳар сафҳа 21 сатр ҷой дорад, саҳафоти 22-23 се бор ба такрор омадааст. Нусха бо хатти на он қадар хоно китобат шудааст. Матни маҷмӯа агарчи бо насре омехта ба лафзи тозӣ ва ашъори арабию форсӣ навишта шудааст, матолиби мундариҷ дар он аксар фаҳмову қобили истифода мебошад. Унвони қисму бобҳо низ дар қолаби арабӣ рехта шудаанд.

Сабаби “Қалолия дар илми мукотиба” ном гирифтани маҷмӯа дар охири нусха возеҳ таъкид шудааст: “Ин муҷаллад ба номи ҷунон бузурге, яъне маҳдум ва маҳдумзодаи аср Муҳаммад ибн ас-Соҳиб ал-аъзам Хоҷа Қалолиддин Абӯязид ибн ас-Соҳиб аш-шаҳид ваҷеҳ-ул-ҳақ...” сохта шудааст. Аз муқаддимаи асар маълум мешавад, ки Хаворӣ пеш аз ҷамъи маҷмӯаи мавриди назар дар тарассул “қалимае чанд” навиштаву ба ихтиёри ҷамоати мубтадиъ гузошта будааст [Маҷмӯа, 241, С. 2]. Зоҳиран, ин китоб сурати такмилшудаи ҳамон рисола будагист, чунки агар он тарассул асаре ҷудогона мебуд, оид ба муҳтавои он ишорате ба амал меомад.

Сухани нависанда оид ба унвон, сохт ва таркиби маҷмӯа ҷунин аст: “... ва ин маҷмӯа “Қалолия дар илми мукотиба” ном ниҳод ва бар ду қисм қисмат кард: аввал, мабоҳиси илмӣ ва дувум, дар расоили амалӣ” [Маҷмӯа, 241, С. 4]. Қисми муқаддимоти маҷмӯа бо ҳамду сано оғоз гардида, пас аз он ситоиши инсон ва шарафи нутқи ӯ меояд, ки аз рӯйи моҳият ҳамсони дигар китобҳои соҳа мебошад. Қисми аввали маҷмӯа дар мабоҳиси илмӣ буда, шомили ҷаҳор боб ва ба тартиби бобҳо фарогири мабоҳиси зайланд: моҳияти илми китобат, мавзӯи тарассул ва истифо, шарафи илми тарассул ва тафзили он бар илми истифо, тақсими мавзӯи тарассул ба тартиби илалӣ арбаъа. Иллатҳои ҷаҳоргуна, ки бо онҳо баъдтар шинос мешавем, “бо

лавозиму шароит ва он чи аз тавобеъу лавозими он бошад”, дар чаҳор фасли ҷудогона баён шудааст. Қисми дуҷуми маҷмӯа дар расоил ва шомили се боб аст: дар ихвониёт, дар амсалаю мабониёт, дар садри рисола. Дар ин қисм ба сабаби ба фасохату балоғат эҳтиёҷ надоштани “амсалаву маношире, ки вузарову акобири аср” менавиштаанд, ихвониёт бар султониёт муқаддам доништа шуда ва баҳси боби марбут ба он низ муфассалтар аст. Баҳси боби севум низ дар доираи “хитобу алқоби муносиби ҳар касе” мухтасар сурат гирифтааст.

Хаворӣ фанни нависандагиро ҳамчун “илми китобат” унвон ва таъриф карда, таҳти ин илм чанд синфи дигарро ҳам, ба сабаби пайванди онҳо бо ҳунари китобат, мундариҷ медонад: “Илми китобат, ки онро “иншо-ун-наср” гӯянд, як навъ аст аз дувоздаҳ навъи илми адаб ва дар таҳти ин навъ чанд синф мундариҷ, чун иншо ва санъати сиёқат ва ҳисобати амвол ва сиёқати ҳисоб ва арӯзу сукук ва мутаҷаллот” [Маҷмӯа, 241, С. 5].

Аз андешаҳои баъдии муаллиф маълум мешавад, ки дар каломи вай таркиби “илми китобат” ҳамчун мафҳуми кулӣ қорбаст гардидааст. Тобиши ҷузъии он илми иншо ва тарассул ё иншо-ун-наср мебошад, бинобар ин, дар таърифи мавзӯи илм чунин овардааст: “Мавзӯи илми иншо, яъне тарассул калом бошад аз он ваҷҳ, ки муҳаббир бошад аз маънӣ, ки ба давати қотиб қоим бошад ва он калом хоҳ арабӣ бошад ва хоҳ ғайри он. Бад-он далел, ки баҳси муншӣ аз аворизи муҷаҳҳази калом аст, аз балоғату фасохат ва итнобу эҷоз ва салосату ҷазолат” [Маҷмӯа, 241, С. 5].

Ин ҷо ба таърифи қиёсан ҷомеъи мавзӯи фанни китобат дучор мешавем, ки дар он моҳияти асосии китобат, яъне муҳаббири маъние будан ва нишонаҳои ороствагии калом таъкид шудааст, ки дар якҷоягӣ мабоҳиси кулливу ҷузъии ҳунари ниғориш ё худ нависандагиро ба ҳам меоваранд. Дар ин таъриф байни каломи арабӣ ва форсӣ тафовут гузошта нашудааст, ба ин маънӣ, ки назди муаллиф баҳси китобати порсию тозӣ якест. Балоғату фасохат, итнобу эҷоз, салосату ҷазолат зевароти муштараки каломанд, ки талабот барои риояти онҳо дар ҳар навъи ниғошта ҳамгун аст.

Хаворӣ дар масъалаи тақсими мавзӯи илми тарассул ҳам назарияи ҷадиде ироа кардааст. Бо мақсади намоёнидани дараҷаи асоснокии сухани муаллиф андешаи ӯро айнан меоварем: “...Ҳар чизро дар ваҷҳи худ ба ҷаҳор чиз муҳтоҷ аст, ки онро илалӣ арбаъа гӯянд..., ҳамчунин то нома нависанд..., бар ҷаҳор иллат ҳоҷат афтад: аввал, иллати фобилӣ, ки котиб аст, дувум, иллати моддӣ, ки калом аст, севум, иллати суварӣ, ки кайфияти таркиб ва тартиби нома бошад, ҷаҳорум, иллати ғоният аст, ки ғояти навиштани нома аст ва аз ахбори ғойибест, бад-он чи дар замири котиб бошад” [Маҷмӯа, 241, С. 7-8].

Аз қавли зерин, тибқи назари Хаворӣ, ба сохтори номаҳо ошно мешавем: “Бидон, ки тартиби таркиби номаҳо бар шаш асл мусаммо аст: аввал – исми Аллоҳ, дувум – хитоб, севум – алқоб, ҷаҳорум – дуъо, панҷум – ҳикоят, шашум – исми котиб” [Маҷмӯа, 241, С. 22]. Аммо ин назар намоёнгарии вазъи умумии сохтори номаҳои давр набуда, балки сохторшиносии таркиби номаҳо гувоҳ бар он аст, ки дар китобҳои дигар бо назарияҳои мухталиф дучор мешавем.

Рисолаҳои “Ғунят-ул-котиб ва мунят-ут-толиб” ва “Русум-ур-расоил ва нуҷум-ул-фазоил” ёдгории давраи Салҷуқиёни Туркия буда, ба қалами Ҳасан ибни Абдулмуъминини Хўйӣ дар фанни китобат навишта шудаанд. Ҳар ду рисолаҳо донишманди турк Содик Аднони Арзӣ аз рӯйи нусхаҳои ягонаи маҳфуз дар китобхонаҳои Туркия ба ҷоп омода кардааст [Хўйӣ, 1963]. Мувофиқи навиштаи ӯ, рисолаҳо дар охири асри XIII ва оғози қарни XIV, дар давраи инқирози давлати Салҷуқиён тасниф шудаанд. Дар матни рисолаи нахуст дар хусуси таърихи таълифи он ишорате ҷой надорад, аммо дар фасли “Хотимат-ул-китоб”-и рисолаи дуюм маълум мешавад, ки таърихи дақиқи итмоми он соли 690 ҳиҷрӣ зикр шудааст, ки ба 1291 солшумории милодӣ баробар аст [Хўйӣ, 1963, С. 45]. Муаллифи рисолаҳои мазкур дар фанни расоил маҷмӯаи дигаре ҳам доштааст, ки он “шомили абёти нодир ва ҷомеъи ғаройиби калимоти вофир” будааст [Хўйӣ, 1963, С. 1].

Рисолаи “Ғунят-ул-котиб ва мунят-ут-толиб” аз рӯйи нусхаи хаттӣ, ки дар Китобхонаи Фотеҳи Истанбул таҳти

шумораи 5406 ниғаҳдорӣ мешавад, ба чоп расидааст. Дар нусхаи мазбур ҳамроҳ бо ин рисола асарҳои дигаре ҳам будаанд ва дар он миён ин рисола аз varaқи 72a то 98b-ро ишғол кардааст. Аз назари сохтор ин рисола аз муқаддимаи мухтасар ва ду қисм иборат буда, дар навбати худ, ҳар ду қисм муқаддима ва хотимаи ҷудогона доранд. Аз муқаддимаи рисола маълум мешавад, ки дар рӯзгори муаллиф ба фанни китобат эътибори шоистаеро қойил будаанд, ба таври зайл: “Фанни китобат ашрафи саноъот аст ва таҳсили илми балоғат анфаъи бизоот ва ба василати ин фазилат шойистаи қурби ҳазрати акобири давлат ва масоҳими асрори аъзими мулку миллат тавон шуд. Ва ишорати каломи маҷид, ки “ن والقلم وما يسطرون” ба тасдиқи ин қазийя раҳнамун аст, чи агар санъати китобат то ин ғоят муваққар ва муаззам набудӣ, Ҳақ(қ) субҳонаҳу ва таъоло ба қалам қасам ёд нафармудӣ” [Хӯйӣ, 1963, С. 1]. Яъне, гузашта аз манзалати бузурги фанни китобат, ки дар асоси далели қуръонӣ таъкид шудааст, дар зимни аз худ намудани фанни нависандагӣ касби маоши мувофиқ ва мақоми иҷтимоии муносиб ҳам мавриди назар будааст. Аз ин ҷост, ки муаллиф асарро ба умеди тавфиқ дар шеваи мукотибот ба номи фарзанди азизаш Насруллоҳ навиштааст. Дар ин бора ва ҳаҷми рисола назари муаллиф чунин аст: “Иродати ботин бар он ҷумлат боис шуд, ки ба номи фарзанди азиз... мухтасаре дар боби вазъи муросилот ба услуби ғарибу тариқаи аҷиб дар ғояти ихтисор иншо карда шавад, то чун ба фазли Борӣ таъоло дархӯри мулозимати дабиристон гардад ва аз ҳазизи ҳифзи муфрадот ба зурваи фаҳми мураккабот расад, ба истиҳзори ин мухтасар дар шеваи мукотибот ва маърифати тартиби мухотабот ҳибрате комил ҳосил гардонад...” [Хӯйӣ, 1963, С. 2].

Нуктаи муҳими дигаре, ки аз иқтибоси мазкур бармеояд, он аст, ки рисолаи мавриди назар барои омӯзиши тариқи нигориш ва маърифати тартиби мухотабот махсус буда, фарогирии матолиби мундариҷ дар он ба зинаи дувуми нависандагӣ бастагӣ дорад. Дар зинаи нахуст мақсади асосӣ ҳифзи муфрадоти фанни нависандагӣ будааст, ки барои фарогирии он маърифати дурусти калимаҳо ва роҳҳои мухталифи корбасти онҳо муҳим аст.

Қисми аввали рисола “Дар муқаддимоти китобат” ва қисми дувуми он “Дар мукотиботи ихвон” номида шудааст. Равиши

баён дар ҳар ду қисм ҳамгун буда, бо таваҷҷуҳ ба мартабаи мухотабон алфози муносиби ҳар кадом эрод гардидааст. Тартиби мартабаи мухотабин чунин аст, ки муаллиф дар оғози сухан муътабарони халқро, ки “дархури хитоб бошанд”, ба ду тоифа қисмат намуда, аввалро “аркони давлат” ва дуюмро “аъёни дин” номидааст. Ба тоифаи нахуст салотин, мулук, вузаро, умаро, асҳоби қалам ва ба тоифаи сонӣ маволӣ, содот, машоих, зуҳҳод, аймма дохил мешаванд, ки ҳар кадом, дар навбати худ, мутанаввеъанд. Матолиби рисола ба тартиби мазкур ва бо таваҷҷуҳ ба ихтилофи мартабаи мухотабон ба ҳар хитоб, ки махсус бошанд, мувофиқи алфозу истилоҳоти марсум дар фанни китобат ва эътирофгардида мурағаб гардидаанд. Масалан, дар фасли мухотаботи ақориб нахуст хитоби падар омада, ки таъйини маротиби наздик ба он чунин мушаххас шудааст: “Падар ва он ки масобати падар дорад, чун устод ва маҳдум ва бародари бузург дар ин боб як мартаба доранд. **Хитоби падар:** Рӯзгори ҳумоюни худовандгори мушфиқ, волиди бузургвор дар таҳсили ағрози дучаҳонӣ масруф бод ва арсаи суддаи оӣ ба авотифи раббонӣ маҳфуз, биманниҳи” [Хӯйӣ, 1963, С. 14].

Рисолаи “Русум-ур-расоил ва нучум-ул-фазоил” аз рӯйи нусхаи хаттии маҳфуз дар қисми Нурбонуи Китобхонаи Салимоғо ба чоп расидааст. Ин рисола низ дар дохили маҷмӯае бо рақами 122, дар васати варақҳои 26 то 36а ёфт мешавад. Аммо матолиби он дар қиёс ба рисолаи нахустин муфасссалтар аст. Чунонки дар муқаддимаи асар зикр шудааст, он бо хоҳиши дӯстони муаллиф бо мақсади ба миён овардани дастуре барои мубтадиён ихтироъ гардидааст. Рисола аз назари сохтор дар чаҳор қисм муфасссал ғаштааст: Қисми аввал “Дар муқаддимоти фанни муросилот ва он муштамил аст бар даҳ асл”, қисми дувум “Дар мукотиботи ихвон, муҳит аст бар даҳ нома ва ҷавоби он”, қисми сеюм “Дар тақриротӣ девонӣ ба муносиби мухталиф”, қисми чаҳорум “Дар тақриротӣ шаръӣ ва як-ду маҳзар ва озодномаву аҳднома”. Дар чопи Аднон Содиқи Арзӣ қисми дуюми рисола наёмадааст ва сабабаш ҳам ба мо равшан нест. Аз се қисми боқимонда нахустин муфасссалтар буда, бо матолиби *тартиби алқоб, даъавоти порсӣ, даъавоти тозӣ, арзи хадамот,*

шарҳи иштиёқ, таманнои мулоқот, унвонои мақомеъ, таърих ва калимоти мутафарриқ хосияти назарӣ дорад, дуи дигар шомили намунаи нигоштаҳо ва мухтасаранд.

Асли аввали қисми нахусти рисола, ки “дар маърифати тартиби алқоби асҳоби муносиб” аст, агарчи аз лиҳози сохтор ва тартиби баён мухтасари рисолаи “Ғунят-ул-қотиб...”-ро ба хотир меорад, аз нигоҳи алфози мухотабот ва тариқи гуфтор мутафовит мебошад. Чунончи, дар боло ба хитоби падар ва таъйини маротиби наздик ба он шинос шуда будем, ҳоло барои муқоиса бахши ҳамгуни онро дар рисолаи мавриди назар меоварем, ки ба тавзеҳи зиёдатӣ ниёз намонад: **“Мухотаботи ақориб**. Дар ин боб падар ва устоду маҳдум ва бародари бузург дар як силк муттафיקанд, дар алқоби ин тоифа итноб ҷоиш нест, аммо аз ин қадар ба расми дуъо ногузир бошад. **Падар ва он ки масобати падар дорад**: Айёми ҳумоюни худовандгори волиди бузургвор ба муродоти дуҷаҳонӣ макрун бод ва зоти шариф аз навоиби замон маҳрусу масун” [Хўйӣ, 1963, С. 13].

Аз матолиби мундариҷ дар аслҳои баъдии рисола ва равиши эроди суҳан маълум мешавад, ки дар замони зиндагии Ҳасан ибни Абдулмуъмини Хўйӣ расми китобат агарчи бо услубе омехта ба алфози арабиву форсӣ сурат мегирифтааст, таваҷҷуҳи муаллиф ба нигоҳи порсии бидуни омезиш бармало намудор мегардад. Далели ин иддао асли дуҷуми рисола мебошад, ки дар фасли ҷудогона даъавоти порсӣ, ки дар оғози расоил навишта мешуда, таҳрир шудаанд.

Қисмҳои севуму чаҳоруми рисола, чунонки зикр шуд, шомили намунаи нигоштаҳо мебошанд дар қолабҳои зайл: намунаҳои тақрироту мухталиф (10 адад), тақрирот ба маносиби шарӣ (6 адад), ду маҳзар ба расми шукр ва шикоят, сурати озоднома, сурати аҳднома.

“Мафотех-ул-иншо”-и Муҳаммад ибни Ҳоҷӣ рисолаи ҳаҷман мухтасаре буда, ҳамагӣ аз даҳ varaқ иборат аст. Ин рисола дар оғози нусхаи хаттии рақами 194-и Китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон маҳфуз мебошад [Ибни Ҳоҷӣ, 194]. Мусанниф дар муқаддима худро Ҳоҷӣ Муҳаммад ибни Ҳоҷӣ муаррифӣ намуда, таъкид кардааст, ки қисми аввали ин китоб бо хоҳиши дӯстонаш дар соли 717 ҳ./1318 м., дар чаҳор мартаба

ибдоъ гардонида шудааст: мартабаи аввал аз они мулук, сонӣ аз они вузаро, солис аз они воъизон, мухтасибон, хутабо, удабо, утаббо, муначчимон, шуаро ва аъён, робеъ аз они дӯстон ва авомуннос. Ҳар кадом аз мартабаҳои мазкур боби ҷудогонаро ташкил дода ва ба маънои мазбур дар қолаби арабӣ унвонгузорӣ шудаанд. Дар навбати худ, ҳар боб ба фаслҳои хурдтаре тақсим ва “мад” номида шудаанд, ки ба тартиб шомили алфозу алқоби аҷзои зерини номаҳо мебошанд: ибтидо, алқоб, дуо, васфи мактуб, зикри котиб, кайфияти мактуб, таъзим, абёти лойиқа, шукр, таҳийят, иштиёқ, таманно, ихтиом. Дар ҳар мартаба ба ҳамин тартиб истилоҳоти муносиби он зикр мешаванд.

Қисми дуюми “Мафотех-ул-иншо” “аз алфози мухталиф ва маонии мутаҳамиди муҳим ба табдилу тақаддumu таъхир” муштамил бар бисту як ғоида мебошад. Ҳамаи ғоидаҳо ба таври мухтасар номбар мешаванд.

“Мафотех-ул-иншо” бо насри омехта ба назм тасниф шуда ва аз тавзеҳи услуби нигориши он, ки аз ҷониби ҳуди нависанда сурат гирифтааст, маълум мешавад, ки дар тариқи нигориш таъя ба тақаллуф ва иборапардозӣҳо дорад: “Назми ин наср иқди Сурайёро чун Банотуннаъш парешон кунад ва тилолату равонии алфозаш ҳок дар ҷашмаи об” [Ибни Ҳоҷӣ, 194, С. 2].

Аз сохторшиносӣ ва муҳтавои “Мафотех-ул-иншо” бармеояд, ки он дастури мухтасаре дар фанни нависандагӣ буда, барои омӯхтани ибороту таркиботи ҳоси дабири ва шинохтани мавқеи қорбасти онҳо дар аҷзои мухталифи номаҳо ба масобаи мифтоҳе барои мубтадиъии тариқи нависандагӣ кӯмак мерасонад.

Муҳимтарин асари назарие, ки дар давраи мавриди назари мо таълиф шудааст, “Расоил-ул-эъҷоз”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ мебошад, ки бо номи “Эъҷози хусравӣ” маъруф аст. Агар бо таваҷҷуҳ ба таҳаввули ҷанбаи ҳунарии касби нависандагӣ ба осори мавҷуд ва дастраси соҳа муроҷиат шавад, маълум мешавад, ки на қабл аз “Расоил-ул-эъҷоз»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва на баъд аз он ба китобе дучор намешавем, ки аз лиҳози ҳунари ва татбиқи назарияти ироанамудаи ҳуди муаллиф дар қолаби нома дар поя ва ё наздик ба он ба миён омада бошад. Амир Хусрав ба чунин муваффақият аз роҳи омӯзиши интиқодии

шевахони мавҷуди нависандагӣ ва даъвии росихи эроди сабки баёни хосси худ ноил гардидааст.

Китоби “Расоил-ул-эъҷоз” аз назари сохтор ва таркиб дар киёс ба дигар осори ҳамнавъи худ тафовут дорад. Он аз муқаддима, ки фарогири ҳамду наът мебошад, дебоча ва панҷ рисолаву хотима, ки банду бастаи хос доранд, иборат аст. Дар маҷмӯъ, ҳар панҷ рисола аз сию се боб, ки “хат” номида шудаанд ва як саду сию нух фасл, ки “ҳарф” номида шудаанд, таркиб ёфтааст. Масъалаҳои сохту таркиб, тарассулу иншо ва равишҳои нависандагӣ дар ин асар ба таври фарогиру муфассал дар рисолаи инҷониб таҳти унвони “Калиди эъҷоз” [Нарзиқул, 2014] таҳқиқ шудааст. Бинобар ин, бо мақсади муаррифии муҳтавои асар танҳо ба мавзӯҳои асосӣ ишора мекунем.

Бахши муқаддимавии китоб бо ҳамду сано ва наът оғоз мешавад, ки он ҳарфи аввали китоб буда, ба қалам нисбат ёфтааст. Баъд аз он наъти Расул (с) меояд, ки нисбат ба китобат дорад. Яъне, ин бахш ба қаламу китобат бастагӣ дошта, намудори ғарази аслии расоили панҷгона мебошад. Ин мартабаи аввал аст. Дар мартабаи дувум аз ҷаҳорён – Абӯбакру Умару Усмону Ҳайдар, саҳобаи дигар, азвочӣ маъсуми Расули акрам (с) ва олу атбоъи ӯ бо эҳтиром ва зикри сифоти хайр ёд мешавад. Дар мартабаи сеум ситоиши Шайхи шуюхулолаи Низомулҳақ ваттаҳқиқи ваҳшаръи ваддин, ки пири Амир Хусрав аст, мадҳи подшоҳ Абулмузаффарӣ Муҳаммадшоҳ ва тоҷдори аҳд Абулмузаффарӣ Муборакшоҳ меояд. Дар миёни бахшҳои мазкур аз ҳама тӯлонитар мадҳи подшоҳ буда, то ба ин ҷо қисмати муқаддимотӣ ба охир мерасад ва дебочаи китоб оғоз мешавад.

Дебочаи “Эъҷози хусравӣ” бо нисбати таламмуз оғоз мешавад ва дар хусуси масъалаҳои мурод аз офариниши инсонӣ кабир, девони иншо, назму наср, китобату қалам, сабаби дар қолаби наср ва нисбатҳои гуногун иншо гардидани асар суҳан меравад.

Оғози китоб ба иншо ва тасниф нисбат ёфтани фарогири масоили зайл мебошад: оғози тартиби тарассул, ҷовидонии каломи мусанниф, нух тариқи ибороти порсӣ, ё худ феҳристи ибороти порсӣ, ки миёни аксари халоиқ мусталаҳ аст, муштамил бар нух тариқ – тариқи аввал сулуки машоих, тариқи дувум

уламои муҳаққиқ, тариқи севум мутарассилон, тариқи чаҳорум ҳукамои ҳозик, тариқи панҷум музаккирон, тариқи шашум боҳафсон, тариқи ҳафтум авом, тариқи ҳаштум асҳоби амал ва шуғлу ҳирфат, тариқи нухум асҳоби музоҳик ва тариқи даҳум, ки хосси ҳуди Амир Хусрав аст, баёни мухтассоти ҳар як тариқи нухгона ва тартиби китоб ба рисола, хат, ҳарф ва феҳристи онҳо.

Баъд аз ин рисолаҳои панҷгонаи таркиби асар меоянд. Рисолаи аввал “Дар муфрадот ва муракабот” унвон дошта, аз даҳ хат фароҳам омадааст ва ҳар хат, дар навбати худ, ба ҳарфҳо ҷудо шудаанд. Чунонки қаблан ишора шуд, манзур аз мафҳуми “хат” “боб” ва ҳадаф аз “ҳарф” “фасл” буда, чунин тартиб дар ҳар панҷ рисола риоя мешавад. Дар як маврид – дар хатти аввали рисолаи чаҳорум ҳуруфи тафсил наомадааст, барои он ки ин хат барои ҳамин рисола хусусияти муқаддимотӣ дошта, ҳамчун дебоча омадааст. Рисолаи дуюм “Дар мураттабот аз мактубот” унвон дошта, низ аз даҳ хат фароҳам омадааст. Рисолаи сеюм “Дар латифаҳои аз маснуот” нои дошта, аз ду хат иборат аст. Унвони рисолаи чаҳорум “Дар бадоеъ аз маънавиёт” буда, муштамил бар панҷ хат аст. Рисолаи панҷум “Дар пешин аз иншоҳо” унвон дошта, аз шаш хат фароҳам омадааст. Хотимаи китоб бо унвони “Зикри итмом ба панҷ рисола” масъалаҳои шинохти равиши котиб ва маърифати саҳеҳи асарро шомил мебошад.

Ҳар панҷ рисолаи таркиби асар байни ҳам пайванди мантиқӣ доранд: рисолаи аввал, агарчи дебочаи муфассале дорад, бахшҳои асосии он муқаддимае барои се рисолаи баъдӣ мебошанд; рисолаи севумро метавон муқаддимае барои рисолаи чаҳорум донист. Ба ин маънӣ, ки асоси назарии тариқи хосси Хусрав дар рисолаи аввал матраҳ гардида, дар се рисолаи баъдӣ қорбасти амалии онҳо бо зикри намунаҳои мушаххас ироа мегардад. Дар рисолаи сеюм санъатҳои бадеие ба доираи тадқиқ қашида шудаанд, ки қорбасти амалии онҳоро дар рисолаи чаҳорум дучор мешавем; рисолаи панҷум бахши алоҳида, вале узван алоқаманд ба рисолаҳои пешина мебошад, чунки дар ин рисола агарчи муншаоти собиқӣ муаллиф ба ҳам омадаанд, аз нигоҳи тарзи таълиф ва тариқи суҳан ҳамгун ба равиши умумӣ ва аз нигоҳи моҳият ягона мебошанд.

Амир Хусрав мафҳуми “дебоча”-ро ба маънии оғоз ё худ муқаддимаи китоб, сарсухани матлабе ҷадид истифода бурдааст, ки дар навбати аввал, фаҳмиши маъмулии муқаддимаи гуфтор ва дар навбати сонӣ, хусусияти тавзеҳӣ дорад. Матлабе ҷадид, ба хотири дарки хонанда ва маърифати дурусти он, қабл аз баён тавзеҳ дода мешавад.

Кулли рисолаҳои таркиби “Эъҷози хусравӣ” бо дебоча оғоз мешаванд ва ҳар кадом хусусиятҳои хосеро моликанд: дебочаҳои оғози рисолаҳо ҳамчун муқаддима ба моҳияти рисолаҳо ва муҳтавои онҳо ишора мекунанд; дебочаи рисолаи аввал тӯлонитар буда, моҳиятан ба манзалаи мифтоҳи асосӣ ба дарҳои сершумори маоние мебошад, ки дар ҷаҳор рисолаи баъдӣ матраҳ шудаанд; дебочаи рисолаи дуюм гувоҳ бар он аст, ки ин рисола идомаи рисолаи нахустин буда, андешаҳои назарие, ки дар ҳилоли хату ҳарфҳои рисолаи якум ироа гардидаанд, дар мисоли намунаи амсала, парвона, мактубот, рукаот ва китобатҳои мухталифи рисолаи дуюм ҷомаи амалӣ ба бар кардаанд; рисолаи сеум як дебочаи умумӣ дошта, дар навбати худ, ҳамаи фаслҳои он бо дебочаи ҷудогона оғоз мегарданд, ки фарогири нукоти тавзеҳиву ташреҳианд; дебочаи рисолаи ҷаҳорум аз нигоҳи ҳаҷм ва доираи баррасии мавзӯот фарқ дошта, муқаддимаи муфассалеро менамояд. Амир Хусрав дар оғози ин рисола ба ҳилофи одат роҳ дода, хатти аввали онро дар дебочаи ин қисм ниҳода ва онро тавзеҳ ҳам додааст; дебочаи рисолаи панҷум моҳиятан ба дебочаҳои се рисолаи аввал монандӣ дорад. Дар дебочаҳои таркиби фаслҳои ҷудогонаи “Эъҷози хусравӣ” маъмулан нукоти тавзеҳӣ, тарзи баён ва равиши нигоришу дастурҳои таълими нависандагӣ матраҳ гардидаанд.

Каломи Амир Хусрав дар “Эъҷози хусравӣ” бар пояи мантиқ ва таҳайюли бадеӣ асос ёфтааст. Агар дар қолабҳои амалии каломи Амир Хусрав асосҳои мазкур ба эътибор гирифта нашаванд, дарёфти ғарази аслии нигоранда ва лаззати маънавӣ номумкин хоҳад буд. Ба ибораи дигар, кулли ибдоъоти ихтирооти Амир Хусрав дар асоси қувваи муҳайяла халқ шудаанд ва маҳз ҳамин қувва аст, ки ҷумлагии мумкиноту мумтаниёт дар вай мусаввар аст.

Пас аз таълиф ва интишори китоби “Эъҷози хусравӣ”-и Амир Хусрави Дехлавӣ таълифи китобҳо оид ба иншонависии форсӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба таври ҳайратовар вусъат меёбад. Дар пайравӣ ба он дар ин сарзамини куҳантаърих осори қобили таваҷҷуҳе ба миён омадаанд, ки бо номгӯй ва мушаххасоти пайравии онҳо дар мақолаҳои роқими сутур таҳти унвонҳои “Таъсири “Эъҷози хусравӣ” дар сохтор ва услуби насри форсии шибҳи қораи Ҳинд” [Нарзиқул, 2013, С. 1019-1031] ва “Эъҷози хусравӣ” ва густариши назарияи номанигорӣ дар шибҳи қораи Ҳинд” [Нарзиқул, 1390, С. 155-173] шинос шудан мумкин аст. Муаллифони китобу рисолаҳои иншо қори Амир Хусравро, қабл аз ҳама, аз нигоҳи сохтор ва созмони дохилӣ пайравӣ намуда, аз ин роҳ китоб ва маҷмӯаҳои мондагоре офаридаанд. Соҳибони китоб ва маҷмӯаҳои мавриди назар дар аксар маворид қўшидаанд, ки қори хешро бо мақсади ба миён овардани дастуроти нависандагӣ анҷом бидиҳанд.

Дар рӯзгори Амир Хусрави Дехлавӣ дар шибҳи қораи Ҳинд муншиёни дигаре ҳам будаанд, ки аз эшон таълифоте дар заминаи номанигорӣ боқӣ мондааст. Аз ҷумлаи чунин нафарон яке Айни Моҳрӯ мебошад, ки асли тоҷикӣ дошта, ба тоҷик буданаш худ дар муншаоташ ишора дорад [Сафо, 1373, С. 1308]. Аз ин давлатмард ва муншии маъруфи тоҷиктабори Ҳинд дар асри XIV маҷмӯае аз номаҳояш то рӯзгори мо расидааст, ки таҳти унвони “Иншои Моҳрӯ” дар Лоҳур ҷоп шудааст [Айни Моҳрӯ, 1965]. Китоби “Иншои Моҳрӯ” аз назари сохтор ва муҳтаво дар рисолаи “Қалиди эъҷоз” баррасӣ шудааст [Нарзиқул, 2014, С. 51-53].

Китоби “Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн”-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ, ки дар миёнаи солҳои 1336-1342 таълиф шудааст, асари ҷомеъ – доиратулмаорифи асримиёнагӣ буда, дар хусуси маҷмӯаи илмҳои иттилоъ медиҳад, ки онҳоро муаллиф ба ду бахш: улуми авоил ва улуми авохир тақсим кардааст. Меъёри тақсими Омулӣ таърихи пайдоиши илмҳо дар ду давраи таърихӣ мебошад. Таҳти мафҳуми улуми авоил муаллиф илмҳои дар назар дорад, ки натиҷаи таълимоти юнониҳо, эронӣҳо ва ҳиндуҳо буда, қабл аз ислом вуҷуд доштаанд. Илмҳои

авохир донишхое мебошанд, ки дар замони пайдоиши дини мубини ислом ва баъд аз ривочи он пайдо шудаанд. Улуми адабӣ шомили ҳамин қисманд, ки теъдодашон дар ин асар ба понздаҳ мерасад. Аз ҷумла, яке аз улуми авохири он илми иншо мебошад. Баҳси Омулӣ дар ин асар дар куллии улум буда, “дар дидаи ӯ моҳияти масъала эътибор дорад, на биниши ҳисси ва завқӣ” [Шарифов, 2004, С. 12]. Ба моҳияти масъалаҳо таваҷҷуҳ кардани муаллиф бо мақсади ифодаи мухтасари муҳтавои донишҳои роиҷ дар асри нависанда сурат гирифтааст, ки чунин ҳосият вижагии китобҳои ҷомеи асримиёнагӣ мебошад.

Фасли иншои китоби “Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн” мухтасари “Рисолаи иншо”-и ҳуди муаллиф мебошад. Асли “Рисолаи иншо” то ба мо нарасидааст. Ҳини баёни муҳтавои илми иншо дар китоби “Нафоис-ул-фунун...” Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ аз мавҷудияти “Рисолаи иншо” хабар дода, хулосаи онро дар муқаддима, ҷаҳор фасл ва хулоса баён кардааст. Сухани Омулӣ дар ин бора чунин аст: “Ва ин заиф дар ин қисм (илми иншо – М. Н.) рисола ба ҳасби илтимоси дӯстон тартиб додааст ва дар ин ҷо хулосаи он дар муқаддима ва ҷаҳор фаслу хотима эрод кунад” [Омулӣ, 624, С. 76].

Муқаддимаи рисола “Дар баёни умуре, ки бар муншӣ риояти он аз лавозим аст” унвон дошта, дар он ба миқдори муайян шартҳои зикр шудаанд, ки риоятшон барои муншӣ лозим будааст. Чунин масъалагузорӣ ва баршуморидани шартҳо дар рисолаю китобҳои қабл аз Омулӣ таълифшуда собика надорад. Дар фаслҳои ҷаҳоргонаи рисола матолиби зарурӣ ба таври хеле мухтасар баён шудаанд, ки хусусияти дастурию таълимӣ доранд.

“Дастур-ал-котиб фӣ таъйин-ал-маротиб”-и Муҳаммад ибни Фаҳриддин Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ маъруф ба Шамси Муншӣ китоби ҳаҷман бузурге мебошад, ки миёнаи солҳои 1365-1366 навишта шудааст. Чопи матни интиқодии он аз ҷониби Абдулқарим Алӣ ўғлӣ Ализода омода шуда, дар Маскав чоп шудааст [Наҳҷувонӣ, 1964; Наҳҷувонӣ, 1971; Наҳҷувонӣ, 1976]. Ин китоб дар рисолаи доктории Худой Шарифов вобаста ба тақозои мавзӯ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта

[Шарифов, 1987], муҳаккиқони соҳаи насри классикӣ онро ҳамчун сарчашмаи асосии таҳқиқ истифода кардаанд.

Мавзӯи китоби Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, чунонки аз таҳқиқи қаблан суратгирифта маълум шудааст, баҳс перомуни тарассулу иншо, қоидаю қонунҳои дабири ва намунаи номаҳоест, ки бар ҳасби маротиби ашхоси гуногун иншо шудаанд. Аз ин ҷиҳат, ин асар як навъ дастури раҳнамо дар ҳунари дабири ва намунаи мумтоз дар ҳунари нависандагӣ мебошад [Нарзикул, 1998, С. 35].

Китоби “Дастур-ал-котиб...” ба сабки нигориши махсуси муаллифи асар, ки худ онро “саҳли мумтанеъ” номидааст, бо истеъмоли истилоҳоти фаровони иҷтимоию сиёсӣ, касбӣ, иқтисодӣ ва таваҷҷуҳи зиёд ба калима, ибора ва таркиботи арабӣ таълиф гардида, аз муқаддима, ду қисм ва хотима иборат аст. Дар муқаддима перомуни мабохиси мавзӯи илми иншо, фазилати котиб ва мақому шарафи ӯ, русуму одоби дабири ва монанди инҳо баҳс рафтааст. Ҳар ду қисмати китоб фарогири номаҳое ҳастанд, ки муаллиф онҳоро чун намунаи нигоришоти адабӣ дар масъалаҳои гуногуни девонию дафтардорӣ, ҷигунагии тарзи нигоштани мукотиботу аҳком навиштааст. Дар маҷмӯъ, тақрибан намунаи ҳаштсад навъи нома дар асар мураттаб шудааст. Муҳимтарин хусусияти номаҳои ба ашхоси гуногун навиштаи Наҳҷувонӣ аз он иборат аст, ки онҳо барои навомӯзони тариқи китобат дастуруламали ҳунари нависандагӣ буда, аз ин назар аҳамияти таълимиро низ моликанд.

Ба иловаи китобҳое, ки то ин ҷо дар бораи сухан рафт, намунаи номаҳои баъзе мутарассилону адибони асрҳои XIII-XIV дар маҷмӯаҳои алоҳида ва ҷунгҳо фароҳам оварда шудаанд. Чунин намунаҳо аз Шамсиддини Соҳибдевори Ҷувайнӣ ва бародараш Атомалики Ҷувайнӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Хоҷа Рашидаддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ, Айнулмулк Айниддин Абдуллоҳ Моҳрӯи Мултонӣ маъруф ба Айни Моҳрӯ [Сафо, 1363, С. 1154] ба воситаи сарчашмаҳои мазкур то замони мо боқӣ мондаанд.

Чунонки дар мисоли ду асари Ҳасан ибни Абдулмуъмини Хӯйӣ дар боло намоёнида шуд, номанигорӣ дар асрҳои XIII-XIV

дар қаламрави Салҷуқиёни Рум ҳам маъмул будааст. Забехулло Сафо китобҳои “Нузхат-ул-кутуб” ва “Қавоид-ур-расоил”-ро, ки ҳар ду дар бораи иншоиянд, низ дар шумори асарҳои Хӯӣ нақл мекунад, вале онҳо ба мо дастрас нестанд. Инчунин, аз таҳқиқи Саид Нафисӣ бармеояд, ки Бадриддин Нахшабии Румӣ ҳам “аз дабирони дарбори Салҷуқиёни Рум дар Қуния буда ва муаллифи китоби бисёр хубест дар санъати иншо ба исми “Ат-Тарассул ила-т-тавассул”, ки дар аввали зихҷаи 684 (1284-1285 м. – М.Н.) тадвин кардааст” [Нафисӣ, 1344, С. 151]. Ин китоб ба мо дастрас нашуд. Унвони “ат-Тарассул ила-т-тавассул” маҷмӯаи муншаоти муншии дарбори Хоразмшоҳиён Баҳоуддин Муҳаммад ибни Муайяди Бағдодӣ “ат-Тавассул ила-т-тарассул” [Бағдодӣ 1385]-ро ба хотир меорад, вале набояд ин ду исро яке донист. Дар бораи асари Бағдодӣ, ки намунае аз фанни номанигорӣ дар асри XII мебошад, дар китоби “Нома ва номанигорӣ” маълумот ироа шудааст [Нарзиқул, 2013, С. 83-87].

Натиҷагирӣ. Яке аз бахшҳои муҳими афкори адабии асри миёнагии форсу тоҷикро таълимот дар бораи ҳунари тарассул – номанигорӣ (нависандагӣ) ташкил медиҳад. Дар ҳақиқат, омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи чунин асарҳо “барои дарки масоили назарияю амалии насри классикӣ ва ҳам шинохтану мавриди баррасӣ қарор додани умдатарин масоили насри бадеии имрӯза кӯмак расонида метавонад” [Нарзиқул, 1998, С. 33]. Дабирони касбӣ ва адибону донишмандон дар асрҳои миёна, аз ҷумла дар аҳди Камоли Хуҷандӣ, перомуни масъалаҳои насри номанигорӣ бахшҳои зиёд карда, оид ба назария ва амалияи фанни тарассул ё худ нависандагӣ рисолаю китобҳои зиёд таълиф кардаанд. Мабоҳиси аслию фаръии фанни тарассул (нависандагӣ) дар китобҳои назарии асрҳои мавриди назар ба пуррагӣ такмил шуда, қорбурди амалии назарияҳои аз ҷониби назариядонон матраҳгардида дар қолаби номаҳои пешниҳодию қарордодӣ ва навиштани мукотиботи расмӣю ғайрирасмӣ таъйид шудааст.

КИТОБНОМА

1. Дехлавӣ, Амир Хусрав. Расоил-ул-эъҷоз / Эъҷози хусравӣ. Матни илмӣ-интиқодӣ / Амир Хусрави Дехлавӣ ; таҳияи матн бо муқаддима,

- тасхех, тавзеҳот, таълиқот (шарҳи луғоту таркибот, ибора, таркиб ва ҷумлаҳои арабӣ) ба кӯшиши Мисбоҳиддини Нарзикул. – Душанбе: Дониш, 2013. – 470 сах.
2. Нарзикул, М. Трактат Амир Хусрава Дихлави “Эъджази Хусрави” (“Чудо Хусрава”) и традиции эпистолярного жанра в истории персидско-таджикской литературы (X-XIV вв.) / М. Нарзикул. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 308 с.
3. Нарзикул, М. “Эъҷози хусравӣ” ва густариши назарияи номанигорӣ дар шибҳи қораи Ҳинд / М. Нарзикул // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ. – Душанбе, 2013. – № 2. – С. 155-173.
4. Нарзикул, М. Адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV / М. Нарзикул. – Душанбе: Адиб, 1998. – 112 сах.
5. Нарзикул, М. Калиди эҷоз: «Эъҷози Хусравӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва масъалаи равишҳои нависандагӣ (рисолаи илмию таҳқиқотӣ) / М. Нарзикул. – Душанбе: Адиб, 2013. – 240 сах.
6. Нарзикул, М. Нома ва номанигорӣ / М. Нарзикул. – Душанбе: Сино, 2013. – 278 сах.
7. Нарзикул, М. Таъсири “Эъҷози хусравӣ” дар сохтор ва услуби настри форсии шибҳи қораи Ҳинд / М. Нарзикул // Гулбонги ошноӣ: маҷмӯаи мақолати ҳафтумин маҷмаъи байналмилалӣи устодони забон ва адабиёти форсӣ; ба кӯшиши дуктур Аббосалии Вафой. – Техрон, 1390. – 1258 сах. – С. 1019-1031.
8. Шарифов, Х. Назарияи наср дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 сах.
9. Шарифов, Х. Теоретические вопросы прозы в таджикско-персидских памятниках классического периода / Х. Шарифов ; дис... д.ф.н. – Душанбе, 1987. – 454 сах.
10. ابن حاجی، محمد. مفاتيح الانشا / محمد ابن حاجی // نسخه خطی کتاب خانه مرکزی دانشگاه تهران ؛ شماره 194.
11. آملی، محمد بن محمود. نفائس الفنون فی عرائس العیون / محمد ابن محمود آملی ؛ قسم او؛ چاپ سنگی. – تهران، بدون تا. طبع. – 624 ص.
12. بغدادی، بهاءالدین محمد بن مؤید. التوسّل الی الترسل / بهاءالدین محمد بن مؤید بغدادی ؛ مقابله و تصحیح استاد احمد بهمنیار. – تهران، 1385. – 389 ص.

13. خویی، حسن بن عبدالمؤمن الخویی. غنیة الکاتب و منیة الطالب، رسوم الرسائل و نجوم الفضائل، به تصحیح و اهتمام عدنان صادق ارزی، انتشارات دانشکده الهیات – دانشگاه آنقره، آنقره، 1963.
14. دهلوی، امیر خسرو. اعجاز خسروی / امیر خسرو دهلوی؛ جلد پنج // در مجموعه فراگر جلد‌های سه، چهار و پنج، مقام لکهنو، 1876. – 631 ص.
15. دهلوی، امیر خسرو. اعجاز خسروی / امیر خسرو دهلوی؛ جلد چهار // در مجموعه فراگر جلد‌های سه، چهار و پنج، مقام لکهنو. – 1876، 631 ص.
16. دهلوی، امیر خسرو. اعجاز خسروی / امیر خسرو دهلوی؛ جلد دو // در مجموعه فراگر جلد‌های یک و دو. – مقام لکهنو، 1872. – 558 ص.
17. دهلوی، امیر خسرو، اعجاز خسروی / امیر خسرو دهلوی؛ جلد سه // در مجموعه فراگر جلد‌های سه، چهار و پنج، مقام لکهنو، 1876. – 631 ص.
18. دهلوی، امیر خسرو. اعجاز خسروی / امیر خسرو دهلوی؛ جلد یک // در مجموعه فراگر جلد‌های یک و دو. – مقام لکهنو، 1872. – 558 ص.
19. صفا، ذبیح الله. تاریخ ادبیات در ایران و در قلمرو زبان پارسی از اوایل قرن هفتم تا پایان قرن هشتم هجری / ذبیح الله صفا؛ جلد سوم – بخش اول. – تهران: فردوس، 1373. – 704 ص.
20. صفا، ذبیح الله. تاریخ ادبیات در ایران و در قلمرو زبان پارسی از اوایل قرن هفتم تا پایان قرن هشتم هجری / ذبیح الله صفا؛ جلد سوم – بخش دوم. – تهران: فردوس، 1363. – از 705 تا 1461 ص.
21. عین ماهرو، عین الدین عین الملک عبدالله بن ماهرو. انشار ماهرو / عین الدین عین الملک عبدالله بن عین ماهرو : با تصحیح و مقدمه پرفسور شیخ عبدالرشید و به نظر ثانی و اهتمام دکتر محمد بشیر حسین. – لاهور: اداره تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب، 1965. – 54+266 ص.
22. میکروفلم شماره 2/194 کتاب خانه مرکزی دانشگاه تهران.
23. نخجوانی، محمد بن هندوشاه. دستور الکاتب فی تعیین المراتب / محمد ابن هندوشاه نخجوانی؛ جزو اول از جلد یکم : متن علمی و انتقادی با مقدمه و فهرست ها به سعی و اهتمام و تصحیح عبدالکریم علی اوغلی علی زاده. – مسکو، 1964. – 586 ص.
24. نخجوانی، محمد بن هندوشاه. دستور الکاتب فی تعیین المراتب / محمد ابن هندوشاه نخجوانی؛ جزو دوم از جلد یکم : متن علمی و انتقادی با مقدمه و فهرست ها به سعی و اهتمام و تصحیح عبدالکریم علی اوغلی علی زاده، مسکو. – 1971. – 587 ص.
25. نخجوانی، محمد بن هندوشاه. دستور الکاتب فی تعیین المراتب / محمد ابن هندوشاه نخجوانی؛ جلد دوم : متن علمی و انتقادی با مقدمه و فهرست ها به سعی و اهتمام و تصحیح عبدالکریم علی اوغلی علی زاده. – مسکو، 1976. – 587 ص.
26. نفیسی، سعید. تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری / سعید نفیسی؛ جلد یکم. – تهران: فروغی، 1344. – 664 ص.
27. Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque nationale. T. II. Nos 721-1160. – Paris, 1912 / par E. Blochet.

НОМАНИГОРӢ ДАР АҲДИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Дар мақола вазъи номанигорӣ дар аҳди Камоли Хуҷандӣ таҳқиқ шудааст, ки аз назари даврабандии таърихӣ ба марҳалаи муайян – асрҳои XIII-XIV рост меояд. Ин марҳала бо фарогирӣ ду асри тамоми дар таърихи номанигорӣ форсу тоҷик ҳамчун давраи муҳим шинохта мешавад, зеро дар он давра истиқлоли расмии забону адаби порсӣ таъмин гардида, ба ин восита насри порсӣ мавқеи худро дар муқоиса ба насри арабӣ мустаҳкам кардааст. Ҷойгузинии насри порсӣ бар арабиро, пеш аз ҳама, дар муносиботи расмӣ гайрирасмӣ (султониёну ихвониёт) ва мактуботи адибон мушоҳида кардан мумкин аст. Ташиқули муросилоти идорӣ гайриидорӣ ба забони порсӣ, таснифи мактубот ба қалами адибони касбӣ, ба сурати рисолаю маҷмӯаҳои ҷудогона тадвин шудани намунаи муросилоти дабирони касбӣ адибон ва таълифи рисолаҳои назарӣ оид ба назария ва амалияи насри номанигорӣ боиси ба авҷи тараққиёт расидани фанни мустақили адабие гардидааст, ки дар шумори донишҳои адабии асримиёнагӣ (улуми адабӣ) таҳти унвони фанни илмӣ ёд мешавад.

Дар мақола таъкид шудааст, ки аз нигоҳи даврабандии таърихӣ давраи таҳаввули сифатӣ ва ҳамчун жанри ҷудогона шинохта шудани нома ба асрҳои XIII-XIV рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра асарҳои ҳаҷман хурд ва бузургӯ комили назарӣ, ба мисли “Ҷалолия дар илми муқотиба”-и Муҳаммад ибни Алӣ ан-Номус ал-Хаворӣ, рисолаҳои “Ғунят-ул-котиб ва муният-ул-толиб” ва “Русум-ур-расоил ва нуҷум-ул-фазоил”-и Ҳасан ибни Абдулмуъмин Хуӣ, “Мафотех-ул-илм”-и Муҳаммад ибни Ҳоҷӣ, «Эъҷозӣ хусравӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ, “Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн” ва “Рисолаи илм”-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омӯӣ, “Дастур-ал-котиб фӣ таъйин-ал-маротиб”-и Муҳаммад ибни Фаҳриддин Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ маъруф ба Шамси Муний “Ат-Тарассул ила-т-тавассул”-и Бадриддини Наҳшабии Румӣ ҳамчун дастури раҳнамои ҳунари дабирӣ ва намунаи асримиёнагии шеваи нависандагӣ навишта шудаанд. Инчунин, намунаи номаҳои баъзе адибони асрҳои мазкур дар маҷмӯаҳо ва ҷунгҳо ҳам фароҳам оварда шудаанд. Номанигорӣ дар асрҳои XIII-XIV дар қаламрави Салҷуқиёни Рум ҳам маъмул будааст.

Вожаҳои калидӣ: Адабиёти форсу тоҷик, номанигорӣ, даврабандии таърихӣ, асрҳои XIII-XIV, аҳди Камоли Хуҷандӣ, жанри нома, рисола, маҷмӯа, ҷунг.

ЭПИСТОЛОГРАФИЯ В ЭПОХЕ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье рассматривается проблема эпистолографии в эпохе Камола Худжанди согласно с исторической периодизации данной темы (XIII-XIV веков). Данный период с привлечением материалов двух веков в истории персидско-таджикской эпистолографии определяется как весьма важная эпоха, ибо в данный период официально завершается формирование персидско-таджикского литературного письменного языка и тем самым персидская проза по сравнению с арабской прозой утверждает свою позицию. Самостоятельное развитие персидско-таджикской прозы, прежде всего, можно проследживать в официальном жанре эпистолографии – султоният, неофициальном жанре эпистолографии – ихвоният, а также в письмах отдельно взятых писателей. Формирование и развитие официального и неофициального жанров эпистолографии на языке фарси, классификацию писем у профессиональных литераторов, составление писем писцов и писателей в виде отдельных трактатов и сборников писем и создание теоретических трактатов по теории и практики эпистолярной прозы в целом способствовали формированию отдельной науки в системе классической филологической науки под названием “фанни иншо”, то есть наука о сочинении.

В статье подчеркивается, что с точки зрения исторической периодизации именно в XIII-XIV веках наука о письме развивается и письмо выделяется как самостоятельный жанр. В данной эпохе создаются отдельные классические трактаты по данной науке, такие как сборник Мухаммада ибн Али ан-Номуса ал-Хавори “Отблески в науке о переписке” (“Джалолия дар илми мукоотиба”), трактаты Хасан ибн Абдулмуъмина Хуи “Богатство писца и желание ученика” (“Гунят ул-котиб ва мунят ут-толиб”) и “Обычаи посланий и значение астрологии” (“Русум-ур-расоил ва нуджум-ул-фазоил”), “Ключи к письмам” (“Мафотех-ул-иншо”) Мухаммада ибн Хаджи, “Чудо Хусрава” (“Эъджази Хусрави”) Амира Хусрава Дихлави, “Изящество наук в украшениях видений” (“Нафоис-ал-фунун фи ароис-ил-уюн”) и “Трактат по письмоводству” (“Рисолаи иншо”) Мухаммада ибн Махмуда Омули, “Руководство писцу в определение рангов” (“Дастур-ал-котиб фи таъйин-ал-маротиб”) Мухаммада ибн Фахриддина Хиндушаха Нахджувани, известного как Шамси Муниши, “Помощь в составлении писем” (“Ат-Тарассул ила-т-таваассул”) Бадриддина Нахшаби Руми. А также некоторые образцы писем отдельных литераторов данной эпохи помещены в сборниках и хрестоматиях.

Эпистолография в XIII-XIV веках распространяется и во владениях Селджукидов в Малой Азии.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, эпистолография, историческая периодизация, XIII-XIV века, эпоха Камола Худжанди, эпистолярный жанр, трактат, сборник писем, джунг.

EPISTOLOGY IN THE EPOCH OF KAMOLI KHUJANDI

This article discusses the problem of epistolography in the era of Kamoli Khujandi according to the historical periodization of this topic (around XIII-XIV centuries). This period, using the data of two centuries in the history of Persian-Tajik epistolography, is defined as a very important era, because during this period the formation of the Persian-Tajik literary written language officially ends, and thereby Persian prose, in comparison with Arabic prose, confirms its position. The self-sustained development of Persian-Tajik prose, first of all, can be traced in the official genre of epistolography – sultoniyyat, the unofficial genre of epistolography – ichvoniyyat, as well as in letters of individual writers. The formation and development of the official and unofficial genres of epistolography in Farsi, the classification of letters from professional writers, the compilation of letters from scribes and writers in the form of separate treatises and collections of letters, and the creation of theoretical treatises on the theory and practice of epistolary prose as a whole contributed to the formation of a separate science in the system of classical philological sciences under the name of “fann-i insho”, that is, the science of composition.

The article emphasizes that from the point of view of historical periodization, it is precisely in the XIII-XIV centuries that the science of writing develops and writing stands out as an independent genre. In this era, separate classical treatises on this science are being created, such as the collection “Gleams in the science of correspondence” (“Jalolia dar ilmi mukotiba”) by Muhammad ibn Ali en-Nomus al-Khawori, and the tracts of the Hassan ibn Abdumumin Huyi “The wealth of the scribe and the desire of the student” (“Gun-y ul-kotib wa mun-y ut-tolib”) and “Customs of messages and the meaning of astrology” (“Rusum ur-rasoil wa nujum ul-phaseoil”), “Keys to letters” (“Mafo-teh ul-insho”) Muhammad ibn Haji, “The Miracle of Khusrav” (“Ejazi Khusravi”) Amir Khusrav Dichlavi, “The grace of sciences in the decorations of visions” (“Nafois al-funun fi arois il-uyun”) and “A treatise on writing” (“Risolai insho”) Muhammad ibn Mahmud Omuli, “Guide to the scribe in determining the ranks” (“Dastur al-kotib fi tayyin al-marotib”) Muhammad ibn Fakhriddin Hindushah Nahjuvani, known as Shamsi Munshi, “Help in writing letters” (“at-Tarassul ila-t-tawassul”) Badriddin Nakhshabi Rumi. And also, some samples of letters of individual

writers of this era are placed in collections and anthologies. *Epistolography in XIII-XIV extends to the Seljukids in Asia Minor.*

Keywords: *Persian-Tajik literature, epistolography, historical periodization, XIII-XIV centuries, Kamol Khujandi era, epistolary genre, treatise, collection of letters, jung.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мисбоҳиддини Нарзикул – д.и.ф., профессор, мудири кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел.: 936001229, e-mail: hasti70@mail.ru.

Сведения об авторе: Мисбоҳиддин Нарзикул – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой истории таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета, тел.: 936001229, e-mail: hasti70@mail.ru.

About the author: Misbohidin Narziqul – Doctor of Philological Sciences, professor, the head of the department of History of Tajik literature of Tajik National University. phone: 936001229, e-mail: hasti70@mail.ru.

ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ АЗ НАЗАРИ

САДРИДДИН АЙНӢ

Набавӣ Абдуҳолиқ

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ

Шайх Камолиддини Хучандӣ аз бузургтарин шоирони ғазалсаро ва ғиноинависони нозукхаёлу борикбаёни адабиёти тоҷик ва мардуми форсизабон ба шумор меравад. Ӯ аз ҷумлаи соҳибқареҳагоне мебошад, ки афкори адабии халқи ҳудро тавассути ибтикороти хунарии хеш ғанӣ сохта, ба ривочи баъдинаи он мусоидат кардааст. Бинобар ин, пасомадагон барои дарёфти асрори эҷоди сухани эшон талошҳо кардаанд ва аз хунари онҳо мафтун гашта, бузургдошташонро аз қарзҳои инсонӣ ва таърихӣ худ донистаанд. Яке аз ҳамин гуна қадршиносҳо нисбат ба Камоли Хучандӣ аз ҷониби фарзанди тавонои халқи тоҷик устод Садриддин Айнӣ зоҳир гаштааст.

1

Бояд гуфт, ки шеърӣ Камол дар зиндагии Садриддин Айнӣ аз даврони ҷавонӣ мақоми хоссае доштааст. Ин ҳам бо як тасодуфи аҷиб иттифоқ меафтад. Устод дар канори адибу олими баном будан, ба хунари муҳаббати зиёд дошт, хосса мусиқии классикиро хеле дӯст медошт. Ба қавли ҳудаш, дар базмҳои суруду хунёғарӣҳои Бухоро иштирок меварзид ва аксари мусиқорону овозхонони машҳури замони ҳудро мешинохт, балки бо онҳо дӯстӣ дошт. Аз ҳамин ҷост, ки ба хунёғарони тоҷики Осиёи Миёна низ тавачҷуҳи хосса зоҳир менамуд. Ҳочӣ Абдулазизи Самарқандӣ дар он даврон аз ҳофизони пуровоза ба шумор мерафт ва дар Бухоро низ мухлисонаш кам набудаанд. Айнӣ низ иштиёқманди шунидани хунари овозхонии вай буд. Иттифоқан Ҳочӣ Абдулазиз ба Бухоро меояд ва Айниву дӯстонаш бо кӯшиши зиёд ӯро ба суҳбати хоссаву ҳоксоронаи ҳуд даъват мекунанд. Ҳочӣ, ки инсонӣ шариф ва ҳоксоре будааст, ин даъватро қабул мекунад ва бо эшон аз сари шаб то қариби субҳ базме ҷамшедӣ меорад. Дар ҳамин базм Ҳочӣ Абдулазиз суруде бо матни ғазали Камоли Хучандӣ иҷро намуда буд, ки мақтааш ҷунин аст:

*Гар тег кашад душману в-ар таъна занад дӯст,
Қатъ аз туву савдои ту қатъо натавон кард [10, 515].*

Ин суруд бо матни мазкур на танҳо шиносномаи ду марди бузурги фарҳангии тоҷик гардид ва ин амал тавассути шеърӣ Камол ба вучуд омад, балки ҳуд баёнгари он аст, ки шеърӣ ин шоири эҷозофар

дар манотиқи гуногуни Осиёи Марказӣ, аз ҷумла марказҳои бузургу суннатии тоҷикон амсоли Самарқанду Бухоро, шуҳрати тамои дошта, ба матии сурудҳои «Шашмақом» ва ҳофизони ҳирфавии баландзавқ ворид омада будааст. Зиёда аз он, ин шеър ин оҳанг бо назокату пурмаъноии худ ба тарҷумони дил ва баёнғари ҳолати устод Айни табдил ёфта будааст. Хосса, замоне ки ӯ, баъди аз тарафи амир хӯрдани 75 ҷӯб ба Самарқанд ҳичрат кард ва дар вазъи саҳту сангини ғурбат ва азияти беморӣ гирифта буд, моҳи июни соли 1917 иштирок ба базми суруди Ҳоҷӣ Абдулазиз барояш муяссар гардид. Айни менависад, ки Ҳоҷӣ ӯро шинохт ва бо ишораи сар арзи эҳтиром ва хушбошӣ кард ва баъди анҷоми суруд ба иҷрои ҳамон оҳанге пардохт, ки матнаш аз Камол буд. Устодро дар он замон ҳолати аҷиб рух медиҳад ва таассуроташро ба ин шакл рӯйи саҳфа меорад:

«...ман аз шунидани ғазали «натавон кард»-и Камоли Хучандӣ бо нағмаи дутори Ҳоҷӣ Абдулазизи самарқандӣ бағоят дар ҷӯшу хуруш меоям. Зеро байтҳои ин ғазал шарҳи ҳоли ман аст, ки аз ғайри қасди ман ва хоҳиши ӯ ба ғӯши нози ӯ мерасад. Хусусан вақте ки мусикинавози мумтоз ин байтро месарояд, ки Камол гуфтааст:

*«Ғар тег кашад душману в-ар таъна занад дӯст,
Қатъ аз тӯву савдои ту қатъо натавон кард» -*

умедвории ман якҷанд меафзояд. Зеро модом донист, ки гирифтории ман ба дараҷаест, ки теги душман ва таънаи дӯст маро аз савдои ӯ бурида наметавонад, собитқадамӣ ва устувории маро дар роҳи дӯстӣ ва муҳаббати худ пай бурда, ғӯшаи чашми илтифоте ба сӯйи ман хоҳад андохт. Махсусан, вақте ки ин байт суруда мешавад:

*«Дар давлати хубӣ ба гадоёни дари хеш
Лутфе бикун имрӯз, ки фардо натавон кард» -*

дилаи масти шароби умедворӣ мегардад, зеро гумон мекунам, ки ҳарчанд саҳтдил ва номехрубон аст, боз ҳам дар ин аҳди ду-серӯзаи гузарон аз сари навозиши дилбохтаи худ нахоҳад гузашт ва сари ба хоки хорӣ афтадаи маро бо дасти лутфу марҳамат хоҳад бардошт. Чун навбати суруд ба ин мерасад, ки Камол дар охири ин ғазали худ гуфтааст:

*«Дарде зи ту бар ҷони Камол аст, ки онро
Илло ба висоли ту мудово натавон кард» -*

ҳолате ба ман рӯй медиҳад, ки худро аз ҳамаи бемориҳо ва андӯхҳо ворафта мепиндорам. Зеро Камол гӯё аз забони ҳоли ман ба ӯ мегӯяд, ки «дарди ман бе давои висоли ту беҳ намешавад», дар ин сурат кадом табиби сангдил аст, ки бо вучуди давои мучарраб дар даст доштан бемори бекасу кӯеро, ки аз ҷойи дигар даво ба даст дароварданаши мумкин нест, ба мурдан вогузорад...

Ин аст, ки ман мусиқиро дӯст медорам, хусусан нағмаи дутор ва танбӯри ларзишдорро, махсусан вақте ки ин нағма бо садои ин ғазали Камоли Хучандӣ ҳамовоз шавад, билхосса ҳангоме ки ин ғазали Камоли Хучандӣ бо нағмаи дутори Ҳоҷӣ Абдулазизи самарқандӣ суруда ояд. *Охирҳои моҳи шони соли 1917, Самарқанд*» [3, 389-401; 4, 300-301].

Иродатмандии устод Айний ба шеърӣ Камол аз он ҷо низ маълум аст, ки ӯ дар қанори шоирони бузурге, чун Ҳофиз, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Соиб, Бедил, Қоонӣ, ба ғазали вай мухаммас бастааст. Инак, банди мақтаи мухаммаси мазкур:

*Айний шуда дар анҷумани шиқ ғазалхон,
Хурсанд нишинад, чи ба васлу чи ба ҳиҷрон,
Онҳо, ки надонанд сурури ғами ҷонон,
«Гӯянд: Камол, аз пайи ӯ чанд қанӣ ҷон?
То ҳаст зи ҷонам рамақе, қори ман ин аст!»* [5, 189].

2

Шояд ба ҳамин сабаб аст, ки баъдҳо, вобаста ба имконе, ки даст дод, аҳволу осори Камолиддини Хучандӣ мавриди таваҷҷуҳи Садриддин Айний қарор гирифтааст. Аввалин маврид дар ин мавзӯ ҳангоми таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» [2] иттифоқ меафтад. Метавон гуфт, ки зиндагинома ва мухтассоти эҷодии Камоли Хучандӣ бори нахуст аз ҷониби устод Айний дар ин асар ба баррасии илмӣ кашида мешавад. Вобаста ба нияти устод ва имконоти сохтори «Намунаи адабиёти тоҷик» дар он як мақолаи алоҳида бо унвони «Шайх Камоли Хучандӣ» ҷой дода шуда, минбаъд дар мавридҳои зарурӣ бахсҳо дар хусуси осори ӯ идома ёфтааст. Ба таври кулӣ устод Айний ба ному таълифоти Камоли Хучандӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» [2] ҳафт маротиба мурочиат мекунад, ки ин шараф на ба ҳар адибе насиб гардидааст. Таваҷҷуҳи Айний ба Камоли Хучандӣ баробари таваҷҷуҳест, ки вай нисбат ба устод Рӯдакӣ, Абӯалӣ Сино, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Мушфиқӣ, Саййиди Насафӣ, Аҳмади Дониш, Шамсуддини Шохин, Абдуллоҳи Фитрат ва Абӯлқосими Лоҳутӣ барин чанд нафар чехраҳои дурахшони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ Мовароуннаҳр зоҳир кардааст. Дар силсилаи

симоҳои равшан ва нобиғаҳои эҷодӣ дидан ва, умуман, дар заминаи намунаи адабиёти тоҷикии Мовароуннаҳр ва Хуросон баррасӣ шудани аҳволу осори Камоли Хучандӣ, ба фикри банда, ду ҳадаф доштааст:

Аввалан, устод Айнӣ ба туфайли Камолиддин аз Хучанд собит кардан меҳост, ки зистбуми миллати тоҷик на танҳо маҳди огози забону адабиёти оламгири форсӣ ба шумор меояд, балки ҳар яке аз ғушаву канори ин сарзамин ҳамеша марзи адабпарвару шоирхезе будааст.

Сониян, зуҳури шоири тавоно мисли Камоли Хучандӣ, ки аз Ҳофизи Шерозӣ – ин нобиғаи адабиёти форсӣ, тавсифи «олимашрабӣ» ва «покизасуханӣ»-ро гирифтааст, далели қотеъи ҳамеша зинда будани суннатҳои адабӣ дар сарзамини Мовароуннаҳр ва соҳибистеъдодии форсизабонони ин кишвар, яъне мардуми тоҷик ба шумор мерафт.

Ин ҳамаро агар дар иртибот ба замони таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик», ки аз марҳалаи хеле ҳассоси таърихӣ ва сиёсӣ дар ҳаёти миллати тоҷик буд, ба ҳисоб гирем, мазмуну моҳияти тозаеро касб менамояд, зеро дар арафаи марзбандиҳои ноодилонаи миллии соли 1924 ва баъди он душманони худӣ ва аҷнабӣ мавҷудияти қавмеро ба номи «тоҷик» дар сарзамини муқимнаш ба кулӣ инкор карданд. Қазияи «тоҷикон – туркҳои форшуда» чунин ҳадаф дошт, ки решаҳои таърихӣ, наҷодӣ ва фарҳангии ориёӣ доштани мардуми тоҷик инкор ва бо ҳамин барои тасарруфи сарзамини таърихӣ ва фарҳанги ғании форсии тоҷикӣ замина ба вучуд оварда шавад. Шахсияти афроде чун Камоли Хучандӣ дар дасти Айнӣ дар ин набарди сиёсӣ санади ҷиддӣ ва раднашавандае буд.

Албатта, ин ҳама ба масоили кулӣ – собит кардани ҳастии қавми тоҷик, фарҳангу адаби форсизабонони Мовароуннаҳр (Осиёи Марказӣ) ва худшиносии миллии мардуми тоҷик оид буд, ки аз ҳадафҳои муҳимми устод Айнӣ ба шумор мерафт ва дар ин нияти ӯ аҳволу осори соҳибистеъдоди бузурге мисли Камоли Хучандӣ ёрии ҷиддӣ мерасонид. Аммо мукаммал ба назар овардани муносибати устод Айнӣ ба Камоли Хучандӣ бе дарки ин масоил имкон надорад, балки бидуни фарогирии онҳо мақоми таърихии Камолро ҳамачониба тасаввур кардан муҳол аст.

Акнун гузарем ба мушаххасоти илмӣ ва адабии «Намунаи адабиёти тоҷик», ки дар он бори нахуст тасаввури бонизоме оид ба Камоли Хучандӣ пешкаши аҳли илму адаб шудааст.

Мулоҳизаҳои устод Айнӣ дар заминаи маълумоти «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ (асри XV), «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар (асри XVII), «Радиф-ул-ашъор»-и Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам (1920) баён шуда, бо баррасии воқеъбинонаи шахсии ӯ ғанӣ гардиданд.

Дар мавриди рӯзгори Камоли Хучандӣ устод Айни бештар ба сабабҳои дар Табрез муқимӣ шудани ӯ ва сафари иҷборӣ ба Сарой (Дашти Қипчоқ) пас аз тасарруфи Табрез аз ҷониби Тӯхтамишхон, муддате чанд дар қалъаи Санг маҳбус мондан, мукотиба ва таваҷҷуҳи дучониба бо шоири ҳамасраш Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ, ниҳоят, санаи вафоти вай – соли 796 ҳиҷрӣ диққат ҷалб кардааст. Санадҳое, ки қайд шуданд, аксар то имрӯз дар истифодаи аҳли илм қарор доранд, ба ҷуз аз санаи вафоти Камол, ки дақиқан соли 803 ҳиҷрӣ (1401 мелодӣ) муайян шудааст.

Аз ин гуна масъалаҳое, ки устод Айни ба диққати аҳли адаб пешниҳод кард, яке аз ҷониби Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ эътироф шудани соҳибистеъдодии Камоли Хучандист. Устод Айни менависад, ки Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ дар сари байти «*Гуфт: - Агар сар дар биёбони ғамам хоҳӣ ниҳод / Ташинагонро муждае аз мо бибар! Гуфтам: - Ба чашм*» «бисёр диққат» кардааст [2, 77].

Аҳли тадқиқ баъдҳо ба ин масъала таваҷҷуҳ карда, аз иртиботи эҷодӣ ва аҳди дӯстии ин ду шоири бузург суҳан ба миён овардаанд, ки заминаи воқеъ дорад. Аммо, ба фикри мо, ин иртибот аз он чи гуфта шудааст, мураккабу пурмаънитар мебошад. Яъне, эшон байни ҳам на танҳо мукотибаи хайрхоҳонаи эҷодӣ, балки мусобиқа ва мунозираи ҳунари низ доштаанд. Таърихи адабиёт гувоҳ аст, ки танҳо ҳунармандони ҳампоя, баҳусус агар эшон ҳамаср бошанд, метавонанд байни ҳам баҳси эҷодӣ кушода, на танҳо ҳурмату истеъдоди якдигарро қоиш шаванд, балки ҳамдигарро қабул надошта ҳам бошанд. Ба ин маънӣ, дар зимни амале чун муҳаббат ва рақобати нобиғаҳои адабӣ ҳамоно қудрат ва тавонмандии ҳунари ва нотақрории истеъдоду сабки ҳоси адабии онҳо нухуфтааст. Байти зерини Камол низ ба ин маънӣ далолат мекунад:

*Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол,
Бовар намекунам, ки гӯям Хучандиям.*

Бинобар ин, дар баррасии қазияи Ҳофиз ва Камол аз ҳампоя будани эшон бояд суҳан ба миён овард. Вале дар рӯзҳои ҷашни 675-умин солгарди Камоли Хучандӣ дар нашрияҳо қазияе иброз шуда буд, ки бартарии Ҳофизро нисбат ба Камол қоиш аст ва гӯё ҳамасрии Камол бо Ҳофиз сабаб шуда, ки дар «талолуи хиракунандаи Хоҷаи Шероз гавҳари каломи ӯ (Камоли Хучандӣ – А. Н.) натавонад он чунон ки шоиставу боиста аст, арзиши худро ба тамошо ниҳад» [6, 6].

Ба фикри банда, сари забони умум набудани шеъри Камол (ҳарчанд ин қазия низ баҳснок аст) на вобаста ба таҷаллии нури истеъдоди Ҳофиз будааст ва на нишонаи ба появу мояи Ҳофиз

нарасидани ӯ. Мӯчиби ин баҳс шояд тафрикаи биниши хоси бадеӣ, яъне сабки хоси нигориши ин ду шоир ва ҳадафи ҳунарии эшон бошад, зеро, шеваи баёни Ҳофизи лисонулғайб бо ҳамаи шевоию содагӣ ва эъҷозбаёнӣ фарогири фаҳми хосу ом аст, аммо сабки Камол майл ба латифғуфторӣ ва ҳаёлангезӣ дорад, суханаш ғайримунтазира ва ғайримаъмулӣ буда [7, 125-126], бештар дархӯри хосон (орифон, шуаро ва аҳли фазл) мебошад. Бинобар ин, дар мавриди мазбур диққати аҳли таҳқиқ бояд ба чилваҳои зоҳирии ҳунармандон маҳдуд нашуда, балки ба таври ҷиддӣ ва одилона ба моҳият, ҷавҳар ва шеваи хоси бузургмардони адаб равон гардад.

Дар ҳамин маврид бояд гуфт, ки то ба ҳол аҳли тадқиқи мо бештар мутаваҷҷеҳи ҷихатҳои умумӣ ва гоҳо зоҳирӣ, масалан дақиқ кардани зиндагинома, баршумурдани миқдори абёту арзёбии муҳтавои шеъри ӯ, дарёфти санъати ҷинос дар ғазалҳои ӯ, гаравишаш ба мавзӯҳои зиндагии заминӣ ва масъалаҳои маърифати ирфонӣ, дунёи маънавии муфради ғиноии вай шудаанд, ки, албатта, ҷолиби таваҷҷуҳанд. Аммо аз диди хоси Камол, аз он ки дугона дидани ӯ оё аслан санъат асту бас ё хосияти назари вай ба ҳаводиси ҳастист ва агар чунин аст, пас асли ин биниш ба чӣ донишхое иртибот мегирад ва он бо худ чӣ поэтикаи хосеро ҳамроҳ дорад, ки, албатта, бояд амиқтар аз ҷинос (думаъной) ва дидани маъниҳои дуру наздик (ихом) бошад ва ба ҳам пайванд додани замону маконҳо – ишора ба ҳаводису ашхоси таърихӣ, асотирӣ (талмех) бошад, камтар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Ба андешаи банда, агар аз ин назар ба таҳқиқ пардозем, он гоҳ пай бурдан мумкин аст, ки Камол ба дугонабинӣ таваҷҷуҳи хосе дорад, ки аз фикри рефлексивии (андешаву таҳлилгар) ӯ гувоҳ аст. Маҳз рефлексия имкон медиҳад, ки танҳо ба асли чиз маҳдуд намонда, дарзамон ҳамсон ва ҳаммаъноӣ он дар зехн пайдо шавад. Ва ин дугонагӣ фосилае ба вучуд меоварад, ки миёни он тахайюли рангин амал намояд ва сабаби ба вучуд омадани маъниҳои тоза ва хосу латиф шавад (дар омади сухан, ин иртибот, масалан, дар шеъри «Ғарибӣ» вусъат пайдо намуда, аз фироқи ёру диёр то ҷудой аз асли худро фаро мегирад, ки бар асоси он ангезаи ғурбат нухуфтааст). Маҳз аз ҳамин диди хоси Камол аст, ки саноее чун таҷнис, ихом ва талмех, ҳарчанд серистифодаанд, ба қавли устод Айнӣ, аз ҷазолат берун намераванд, балки онҳо воситае барои равшан ифода гардидани ҳаёли хоси ӯ мебошанд.

Устод Айнӣ низ, ба гумони банда, аз ҳамин меъёр шеъри Камолро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Вай бори аввал теъдоди зиёди ашъори Камолро (қариб 40 байт) мавриди арзёбӣ қарор дода, дар баррасии худ бештар ба шеваи хос ва сабки таълифоти Камол

таваҷҷуҳ кардааст. Аз ҷумла, дар ин миён ғазали машхуре бо матлаи «*Чоно, ба ҷуз лабони ту оби ҳаёт нест / Ширинтар аз лаби ту ба олам набот нест*» ҷой дорад, ки ба баъзе аз «Девон»-ҳои Камол дохил нашудааст. Дар мавриди ғазали мазбур ва, умуман, «тарзи хос»-и сухани Камоли Хучандӣ устод Айнӣ чунин иброз доштааст: «Дар суханҳои Шайх Камол тарзи хосест, ки дигаронро кам иттифок меафтад. Камол дар ашъори худ лафзҳои думаънидор ва ҷиносро бисёр ба кор мебарад. Ва ба ҳар ду маънӣ ҳам шеъраш аз ҷазолат намебарояд. Чунончи:

Гуфтам: – Давои дарди диламро хате навис.

Гуфто: – Давот чун бинависам, давот нест. –

«давот»-и дувумро, ҳамчунон ки ба маънои «давои ту» гирифта мумкин аст, инчунин ба маънии сиёҳидон ҳам ба кор бурдан раво аст [2, 78].

Дигар аз маҳосини ашъори Камол ҳамоно баёни нозуки маъниҳои латиф ба шумор омадааст. Устод Айнӣ худро фармонбари ин байт медонад, ки дар ҳаққи шеъри Камол гуфта шудааст:

Зи ҳар лафзааш давон мағзар ҷу хома,

Ба ҳар ҳарфааш фурӯ рав чун сиёҳӣ!

Ва, билохира, устод Айнӣ қаноатпешаву рафта аз тамаҷкорӣ будани Камолро махсусан таъкид мекунад: «Яке аз хусусиёти Камол он аст, ки ҳеҷ яке арбоби дувалро мадҳ нагуфтааст. Ин давлат ба бисёртарин шуаро мутақаддим муяссар нашудааст» [2, 80].

Таъкид намудан лозим аст, ки мулоҳизаҳои Айнӣ дар бораи шеъри Камол сирф тавсифӣ набуда, бар таҳлилу арзишдиҳии шахсӣ бунёд ёфтаанд ва ӯ дар ин маврид аз баёни фикри интиқодӣ низ рӯ нагардонидааст. Аз ҷумла, ӯ ба мисраи «Як хона ду меҳмон нагунҷад» нукта гирифта, шакли «Як мулк ду ҳукмрон нагунҷад» ё «Як шаҳр ду ҳукмрон нагунҷад»-ро ба ҳақиқат мувофиқтар меҳисобад (Имрӯз маълум шуда, ки ин тарзи ифода ҳатто хаттот будааст).

Аммо дар мавриди дигар, аз ҷумла дар моддаи Бисотии Самарқандӣ Камолро аз хӯрдагирии бечои ин шоир ҳимоя мекунад. Аз қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ Бисотӣ худро дар ҳунари шеърӣ аз Камоли Хучандӣ болодаст донистааст, масалан, дар ин мақола:

Ғазалҳои Бисотиро, Камол, аз худ мадон камтар,

Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш.

Устод Айни дар ин маврид изҳор доштааст, ки «фарқи миёни Хоҷа Камол ва Бисотиро ҳар кас медонад. Бисотӣ фақат бо як матлаъ шӯҳрат ёфт...» [2, 88].

Аз ин гуфтаи Айни мантиқан чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки дар муқобили адади ночизу миёнаҳои абёти Бисотӣ Камол бо девони ашъори рангину латифаш шӯҳрати тамоми дошт.

Устод Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» шӯҳрати Камолро дар ҳар маврид ёдрас мекунад. Балки ин меросбарӣ то ибтидои асри бист давом кардааст (албатта, дараҷаи ин иродатмандӣ ба Камол хеле боло буда, ба шахси Абдурраҳмони Ҷомӣ барин як шоири бузург рафта мерасад, вале чун мавриди гуфтугӯи мо мушаххас аст, ба мисолҳои дар «Намуна...» буда иктифо менамоем).

Шоири асри XVIII Субҳонқулиҳон дар ҷавоби «тарзи хос»-и сухани Камол ин мисраъҳоро гуфтааст:

*Қаддам зи ғами ҳаҷри ту чун чанг шуд, аммо
Торе зи висоли ту ба чангам нарасида.
Дар дида ғитад кош нишоти гули рӯят,
Афтодани гул гарчи зиён аст ба дида* [2, 156].

Гумон меравад, ки ҷавоби шоир ба Камол ҳамоно дар риояи санъати таҷнис сурат гирифтааст, ки хоси сабки ўст. Аз қайдҳои устод Айни дар мавриди шоир Бисотӣ ва ҳам рубоии болоии Субҳониқулиҳон ба натиҷае расидан мумкин аст, ки байни шуарои Мовароуннаҳр ҳунари Камол дар шакли баёни ҷиноси маъноҳо мавриди истиқбол қарор гирифта будааст.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» чанд истиқболия ва назира ба ғазалиёти Камоли Хучандӣ ҷой дода шуда ва ин амал махсус таъкид гардидааст.

Мирзоҳаит Тўқсабой Саҳбой Вобкандӣ, ки соли 1918 шаҳид шудааст, ғазале дорад ба ин матлаъ:

Гуфтам: – Ҳама побанди ту шуд. Гуфт: – Шумо чӣ?

Гуфтам: – Зи ғамат сўхт дилам. Гуфт: – Ба мо чӣ?

ки ҷавоб ба ғазали Камол бо матлаи:

Гуфтам: – Шакар аст он, на даҳон. Гуфт: – Туро чӣ?

Гуфтам: – Чӣ намакхост дар он? Гуфт: – Туро чӣ [2, 396].

будааст. Ё аз Қорӣ Абдуррозиқ Фитрати Бухорӣ:

Гуфтам, ки: – Дуррӣ ё гуҳарӣ? Гуфт, ки: – Ҳар ду!

Хуршеди фалак ё қамарӣ? Гуфт, ки: – Ҳар ду!... [2, 446].

Аз Камол:

Гуфтам: – Малакӣ ё башарӣ? Гуфт ки: – Ҳар ду!

Кони намакӣ ё шакарӣ? Гуфт ки: – Ҳар ду!...

Мирзо Абдулвоҳид Мунзими Бухорӣ дар пайравии ин шеъри Камоли Хучандӣ гуфтааст:

Гуфт дилбар: – Хоки поям бар ба сар. Гуфтам: – Ба чашим,

Сар зи хоки пои ман камтар шумар. Гуфтам: – Ба чашим.

Мавриди тазмини боло ғазали машҳури Камол аст, бо матлаи зер:

Гуфт ёр: – Аз гайри мо нӯшон назар. Гуфтам: – Ба чашим,

В-он гаҳе дуздида бар мо менигар. Гуфтам: – Ба чашим [2, 483].

Дар мавриди шеърҳои болоӣ ҳаминаро гуфтан лозим аст, ки онҳо дар асоси санъати суолу ҷавоб таълиф шуда, таҳрики сухан ва муколама онҳоро зиндаву ҷолиб ва тавачҷуҳангез кардаанд. Ҳамин хусни зоҳири ботини ашъори мазкур аз шеъри Камол нашъат мегирад ва сабаб гардида, ки диққати шуароро дар муддати панҷ аср ба худ ҷалб кардаанд.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки дар баррасии осору омили Камоли Хучандӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» масоили мубрами сиёсӣ худшиносии миллӣ ва таърихӣ халқи тоҷик ба қор омада, мақоми ин нобиғаи адабӣ дар раванди таърихи адабиёт ва меросбарии адабӣ бозгӯй шудааст.¹⁴ Аз ҳама муҳимтар он аст, ки устод Айни бо дақиқназарии хос масоили эҷодии Камоли Хучандиро ба сурате ба миён мегузорад, ки то ҳол на танҳо арзиши илмӣ худро аз даст наводаанд, балки баъзе самтҳои омӯзиши кунунӣ ин мавзӯро муайян мекунаанд.

3

Ин амалро аввалин шуда устод худ идома дод. Вай пас аз 15 сол боз ба эҷодии Камол муроҷиат карда, мақолаи «Камоли Хучандӣ»-ро (1939) таълиф менамояд. Ин замоне буд, ки маҷмӯаи дастҷамъонаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» мураттаб мегардид ва устод Айни дар ин амал ба сифати мушовир иштирок дошта, шахсиятҳо ва таърихи адабиётро аз мавқеи мақолаи нави илмӣ худ ба иштирок гузошта – «адабиёти форс-тоҷик» ба ҳам меоварад. Гумон меравад, ки мақолаи мазкур бахшида ба Камол дар қисми мақолати ӯ бахшида ба намояндагони адабиёти классикии форсӣ тоҷик Ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, ҷустуҷӯву тадқиқот дар мавриди зодгоҳ, зиндагӣ ва рӯзгору осори устод Рӯдакӣ эҷод шуда, мақсаде дар таъкиди муштаракӣ адабиёти гузашта барои ҳамаи форсизабонон дошт. Устод ин нияти худро дар рисолааш дар бораи Фирдавсӣ оғоз карда буд. Консепсияи адабиёти форс-тоҷикро мақолаи Камол мукаммал мекард ва бесабаб ҳам нест, ки Абдусалом Деҳотӣ дар асоси он барои «Намунаҳои адабиёти тоҷик» мақолае навишта буд.

Аммо Айнӣ дар ин мақола аз роҳи баррасии илмӣ кор гирифта, кӯшиш мекунад, ки асосан лаҳзаҳои зиндагии Камолро равшан созад ва дар қанори он дар бораи фаъолияти адабӣ ва махсусиятҳои ҳунари ӯ низ ибрази андеша намояд. Аз он ҷо, ки сарчашмаҳо маълумоти дақиқ намедиханд, устод мегӯяд: «Бинобар ин, мо маҷбур мешавем, ки соли таърихи дар кучоҳо будан ва ба кучоҳо рафтани ӯро бо қаринаҳо – нишонаҳои таърихи ҳамасронаш ва аз мазмуни баъзе шеърҳои қиёс карда тахмин намоем» [3, 222]. Дар ин ҷо бояд ёдрас шавем, ки дар муайян кардани рӯзгори шоир ба кор гирифтани осори вай яке аз усулҳои таҳқиқи устод буд ва ин кори содае ҳам нест, чун мутолиаи зиёдеро талаб дорад, вале Айнӣ бо меҳнатписандии хоси худ аз ин меъёр дар таҳқиқ ба натиҷаҳои дилхоҳ расидааст. Дар ҳамин замина менависад, ки «... мо аз як байти ӯ дар Самарқанд ҳам зиндагонӣ карданаширо муайян карда метавонем. Ӯ дар мақтаи – байни охири як ғазалаш, ки бо радифи «то ба кай» гуфтааст, мегӯяд:

*Гӯям ҳар дам, ки «берун шав зи шаҳри мо, Камол»,
Ин самарқандигарӣ бо як ҳуҷандӣ то ба кай?» [3, 223].*

Ба ҳамин монанд, лаҳзаҳои зиндагии Камол – замони ба ҳаҷ рафтан, сабаби дар бозгашт муқими Табреш шудан, дар қатори молҳои ғанимат ба Сарой бурдани Камол аз ҷониби Тухтамишхон, соли ин ҳодиса (1372), зиндагии Камол дар Сарой, бозгашт ба Табреш ва зиндагии осудаи ӯ дар ин ҷо, лутфи Султон Хусайн Ҷалойирӣ, ки барои Камол хонақоҳе месозад, ҳодисае, ки бо писари Темур – Мироншоҳ ва пешхидматони вай дар боғи Камол иттифок афтада буд, ба аҳли салтанат таваҷҷуҳи надостани Камол ва ҳеҷ кадом аз онҳоро мадҳ накардани вай, ниҳоят, ривояти дар қалъаи Санг маҳбус будани вай ва чанд мушаххасоти хусусии шахси Камол дар ҳошияи мақола, ҳама дар асоси маълумоти сарчашмаҳо ва гуфтаҳои худӣ ӯ равшан карда мешавад. Мумкин аст ин иттилоот норавшаниҳое низ дошта бошанд, чун дар заминаи ҷустуҷӯҳои устод бори аввал изҳор дошта шудаанд, вале дар кулл роҳи зиндагии шоир ва доираи таваҷҷуҳи иртибототаш дуруст муайян карда шудааст. Дигар нуктае, ки Айнӣ ба он диққат ҷалб мекунад, иртиботи Камол бо ҳамасрон, масалан, рафокати ғоибонаи шахсӣ эҷодиаш бо Ҳофиз, ки аз шеъри ӯ мутаассир шуда буд ва ҳамчунин таъсирпазирии шоирони дигар аз шеъри Камол мебошад. «Дар ҳақиқат ҳам,... баъзе ғазалҳои дигари Камол, - гуфтааст Айнӣ, - чунон рағбати умумиро ба худ кашидаанд, ки лирикҳои баъд аз Камол бамайдонамадаи форсу тоҷик ба ӯ пайравӣ карда, ба он ғазалҳо ҷавоб гуфтаанд» [3, 228].

Бинобар ин, ба масъалаи забону хусусиятҳои хунарии шеъри Камол таваккуф карданро, ҳарчанд аз мавзӯи мақолааш берун будааст, лозим ва зарур медонад. Ў чунин хасоиси барҷастаро дар шеъри Камол баршумурдааст: аввалан, ҳар байти Камол «мазмуни ҳоси тозаи обнарасида доранд ва ӯ аз дигарон низ ҳамин мазмуни хосро талаб мекунад». Сониян, Камол назокату арзиши шеъри худро медониста ва онҳоро дар муқоиса бо шоирони дигар нақд ҳам намудааст. Ниҳоят, устод махсус таъкид менамояд, ки «Камол устои бузурги забон аст». Ва ин нукта дар мақола ва номаҳои ӯ ба чанд гуна таъкид шудааст. Камол «дар аксар байтҳои худ як ё ду сухани думаънидор ё ки чандмаънидорро кор мефармояд, ӯ ин гуна суханҳоро чунон устодона кор мефармояд, ки бо гирифтани ҳар кадоми он маъниҳо мазмуни он байт пурра мебарояд» [3, 229]. Намунаи ин гуна ашъор ҳамон ғазали «Гуфтам: ба чашм» мебошад.

Устод дар идомаи фикр менависад: «Ва дар як ғазали дигараш мегӯяд:

*Ҳар кучо бошад нишони пой ӯ, з-он ҷо ба чашм
Хок бардорем чандоне, ки об ояд бурун.*

Хок бардоштан ба чашм аз замин ба дараҷае, ки аз чашм об барояд ё ин ки оби тақи замин барояд – ин ду маънӣ, табиист, ки аз байти боло бо содагӣ ва равшании бисёр оӣ мебарояд» [3, 229].

Яке дигар аз хусусияти забони шеъри Камол он будааст, ки вай «чунон ки калимаҳо ва ҷумлаҳои думаънидорро устодона кор мефармояд, инчунин чанд сухани якмаънидорро ҳам бисёр бамавқеъ ва устодона ба кор мебарад. Чунончи мегӯяд:

*Ғам рӯяду меҳнат дамаду дард барояд,
Бар хоки шаҳидони ғамаш ҳар чи бикорӣ.*

Рӯйидан, дамидан ва баромадани чизҳои кишташуда – инҳо чунон ифодаҳои содаи оммафаҳманд, ки ҳамаи бесаводони тоҷик ҳам бе ҳеҷ душворӣ мефаҳманд ва дар ҳаррӯза гуфтугузори худ мегӯянд.

Мо чӣ қадар сода, чи қадар оммафаҳм ва чи қадар ба забони зиндаи имрӯзаи тоҷик наздик будани шеърҳои Камолро аз байтҳои поёни қиёс карда метавонем:

*Гуфтам: - Шакараст он, на даҳон! Гуфт: Туро чӣ?
Гуфтам: - Чӣ намакхост дар он? Гуфт: - Туро чӣ?
Гуфтам: - Зи малоҳат ҳама чизат ба камол аст!
Хандон шуду афсӯскунон гуфт: - Туро чӣ?» [2, 230].*

Дар иртибот ба содагуфторӣ ва ба забони мардум хеле наздик будани забони навиштаҳои Камол ҳаминро низ ёдовар шудан лозим аст, ки устод дар яке аз мактубҳои охиринаш ба Камол Айнӣ (9.03.49.), ки таҳти унвони «Нуриҷашмӣ, Камол» интишор шуд, ин масъаларо ба такрор таъкид менамояд. Ё дар мавриди баҳси ба кӣ тааллуқ доштани намоёндогони адабиёти классикӣ аз Камол ёд карда, дар хошия менависад, ки: «Вақте ки дар аснои навиштани ин мактуб барои ёфтани ғазали дар Самарқанд навиштаи Камол «Девон»-и ўро варақ мезадам, як ғазалаш ба чашмам вохӯрд, ки бисёр писандидам ва ду байти он ғазалро дар бадеҳа мухаммас кардам, ки ин аст:

Айнӣ:

Дар боғи ҷаҳон нахли шакарбори ман ин аст,

Дар хони амал лаъли хушбори ман ин аст.

Ҷони ману ҷонони ману ёри ман ин аст.

Камол:

Гӯ халқ бидонанд, ки дилдори ман ин аст,

Дилдори ҷафокори ситамкори ман ин аст.

Айнӣ:

Эй бод, расон дар қадамаи мултамаси ман,

Шояд шавад ин дутфи ту фарёдраси ман,

Дар олами имкон ба ҷуз ӯ нест каси ман,

Камол:

Маҳбуби ману ҷони ману ҳамнафаси ман,

Хеши ману пайванди ману ёри ман ин аст.

Ман инсоф мекунам ва бояд дигар суҳаншиносон иқдор кунанд, ки дар ин мухаммас мисраъҳои Камол аз мисраъҳои ман ба забони оммаи халқи тоҷик наздиктар аст. Ҳар тоҷик, ҳарчанд бесавод бошад ҳам, ин мисраъҳои Камолро бе ҳеҷ фикр мефаҳмад, аммо маҷбур мешавад, ки «олами имкон» ва «мултамас» барин калимаҳои маро аз ягон кас пурсад. Агар Камол бо ин мисраъҳои худ эронӣ ҳам мебуд, мо ўро шоири худ мешумурдем, чӣ ҷои он ки ў Хучандӣ бошад» [1].

Чун суҳан аз забони шеъри Камол омад, бояд қайд намуд, ки имрӯз дар таҳқиқи он корҳои хубе анҷом дода шудааст. Дар ин маврид мешавад аз кори хубу ҷиддии Абдучаққори Шохмаҳмад [Шохмаҳмад А.] ёд овард, ки муайян кардааст: шоир дар шеърҳои худ зиёда аз 16 000 калимаву ибораро ба истифода гирифтааст. Муҳаққиқони забоншиносии роёнаӣ собит кардаанд, ки дар кулли осори Камол 125 529 вожа мавҷуд аст ва яқомади он 15 150 аст, ки ба шумурди Суруш хеле наздик аст [9, 421-425]. Ин пажӯҳишҳо метавонанд барои дар савияи тозае баррасӣ кардани забону баён ва ҳунари суҳанпардозии Камол мусоидат намоянд. Ҳоло имкон дорем, ки забон

ва таркиби баёни Камолро бо усули таҳқиқи чандомад бо шуарои ғазалсаро, хосса бо Ҳофиз, муқоиса кунем ва ба натиҷаҳои ҷолибе дар бораи ҷойгоҳи ӯ дар таҳаввули поэтикаи жанри ғазал бирасем...

Аммо устод Айни дар мақолаи мазкур ҳунари ҳаҷвнигории Камолро аз дигар маҳосини эҷодиёти вай ба шумор оварда, қайд кардааст, ки «Камол ҳаҷвро ҳам бисёр устодона ва бар ҳилофи ҳаҷвгӯии ҳамасрони худ ширинзабона мегӯяд» [3, 230].

Ҳаминро бояд гуфт, ки устод Айни дар таҳқиқи зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии аҳли илму адаб ҷӯяндагӣ ва мутолиаву мулоҳизаҳои зиёди мантиқӣ зоҳир мекард ва мақолаи «Камоли Хучандӣ» низ, ба қавли муаллифаш, дар натиҷаи ҳамингуна «муҳокима ва тадқиқот»-и бисёри ӯ анҷомидааст.

4

Ва, ниҳоят, устод Айни дар охири суханронияш (1953), ки ба 75-солагии ӯ иттифоқ афтада буд, низ барои иброз доштани садоқату эҳтиром ба халқу Ватан аз мисраи Камоли Хучандӣ истифода бурдааст:

«То ҳаст зи ҷонам рамаке, кори ман ин аст».

Пажӯҳишҳои устод Айни дар мавриди омӯзишу бузургдошти Камоли Хучандӣ як намунае аз хидмати босуботу содиқонаи ӯ дар илму адаби мо ва чехраҳои тобоки он ба шумор меоянд, ки хеле ибратомӯз мебошанд.

КИТОБНОМА

1. Айни, К. Як сина сухан барои гуфтан дорам / К.Айни // Адабиёт ва санъат, 1993, 16 сентябр.
2. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айни. – Маскав: Нашриёт, 1926. – 536 с.
3. Айни, С. Кулӣёт. Ҷ. ХІ., кит. I. / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963 – 506 с.
4. Айни, С. Кулӣёт. Ҷ. Х., кит. 2. / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 524 с.
5. Айни, С. Кулӣёт, ҷ. VIII. / С.Айни. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 536 с.
6. Рӯзномаи «Сомон», шумораи 3-4, соли 1996, с. 6.
7. Мақсудов, Б. Шаҳодате аз камоли ҳунар / Б.Мақсудов // «Садои Шарқ».
8. Шохмаҳмад, А. (А. Суруш). Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ / А.Шохмаҳмад. –Хучанд: Хуросон, 2015. – 736 с.
9. Худойбердиев, Х.А., Косимов, А.А. – О соотношении словоформ и словоупотреблений в творчестве К.Худжанди / Х.А. Худойбердиев, А.А. Косимов // Материалы VIII международной научно-практической

конференции "Перспективы развития науки и образования". - Душанбе, 2016, часть 2. –С. 421-425.

10.Хуҷандӣ, Камол. Девон / Камол Хуҷандӣ. –Хуҷанд: Хуросон, 2015. –1292 с.

**ШАЙХ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ АЗ НАЗАРИ
САДРИДДИН АЙНӢ**

Дар мақола назари устод Айнӣ ба зиндагӣ ва ҷойгоҳи Камоли Хуҷандӣ дар адабиёти тоҷикӣ, хусусиёти шеърӣ ӯ, сабки хос ва санъатҳои маъмули мавриди истифодаи шоир баррасӣ шудааст. Муаллиф қӯиши кардааст, ки усули тадқиқи Айнӣро дар муайян кардани рӯзгори Камол ва нуктаҳои муҳими эҷодиёти ӯ равишан карда, ҷамчунин мафтунии ӯро аз шеъри Камол бозгӯ намояд. Таъкид мешавад, ки наҷӯҳиҳои Айнӣ дар ин мавзӯ нахустсухан буда, бар камолиносии дар илми адаби тоҷикӣ асос гузоштанд.

Калидвожаҳо: шеър, газал, таҳқиқ, адабиёти тоҷик, сабку услуби адабӣ, забони адабиёти бадеӣ, таҷнис, ихом.

**ТВОРЧЕСТВО КАМОЛА ХУДЖАНДИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
САДРИДДИНА АЙНИ**

В статье исследуется точка зрения Садриддина Айни относительно жизни и творчества Камола Худжанди, художественных особенностей стихов поэта, своеобразия стиля и основных поэтических фигур использованных им. Автор старался выявить методику исследования Айни в изучении жизни Камола, а также степень его восхищения его стихами. Подчеркивается, что эти исследования Айни являются первым словом на данную тему, они открыли путь для изучения наследия Камола в таджикском литературоведении.

Ключевые слова: стихотворение, газель, исследование, таджикская литература, язык и стиль художественной литературы, омонимия, аллегория, ихом.

**THE WORK OF KAMOL KHUJANDI FROM THE POINT OF VIEW
OF SADRIDDIN AINI**

The article explores the point of view of Sadriddin Aini about the life and work of Kamoli Khujandi in Tajik literature, about the artistic features of

the poetry of the poet, his peculiar style and the main poetic figures used by them. The author tried to identify the methodology of Aini's research in the study of Kamol's life, as well as his admiration and love for his poems. It is emphasized that these studies of Aini are the first word on this topic, which paved the way for the study of the poet in Tajik literary criticism.

Key words: poem, ghazal, research, Tajik literature, language and style of fiction, homonymy, allegory, ihom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Набавӣ Абдухолик, ходими пешбари илмии ИЗА ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ, тел.: 935 08 46 08, E-mail: anabavi46mail.ru.

Сведения об авторе: Набави Абдухолик, ведущий научный сотрудник ИЯЛ им. Абуабдулло Рудаки НАНРТ, тел.: 935 08 46 08, E-mail: anabavi46mail.ru.

Information about the author: Nabawi Abduholik, Leading Researcher of the Tajik National Institute of Sciences named after Abuaddullo Rudaki of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, tel.: 935 08 46 08, E-mail: anabavi46mail.ru.

УДК: 891.550.092

НУФУЗИ ТАМСИЛ ДАР ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ
ТО ЗУҶУРИ САБКИ ҲИНДӢ

Саидзода Ҷамолиддин

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ

Шафеъии Кадканӣ гӯяд: «Агар ҳаракат ва таҳаввули шеъри форсӣ аз назари дигаргунии суvari ҳаёл дар ҳамаи адвор баррасӣ шавад, равшан хоҳад шуд, ки истифода аз сурати тамсил, ба хусус дар сабки ҳиндӣ, беш аз ҳар давраи дигар мавриди истифодаи шоирон аст ва истифодаи эшон аз тамсил гоҳ ба ҳадде зебост, ки зебоӣ ва таъсири ҳамаи анвои ҳаёло таҳшушшӯоъ қарор медиҳад» [5, 150]. Дар ҳақиқат, ҳузури тамсил, ки яке аз мушаххасоти сабки ҳиндист дар ҳеҷ як аз сабкҳои дигари шеъри форсӣ ба дараҷаи сабки ҳиндӣ нест. Аммо инро ҳам бибояд гуфт, ки тамсилгароӣ яку якбора падид наёмадааст, балки он заминаҳои буруз ва нуфузи худро дошта, аз ҳамон оғози шеъри форсӣ худро намоён сохта, андак-андак мароҳили тақомулро тай намуда, дар сабки «ҳиндӣ» ба дараҷаи мушаххасот расидааст. Агар мо аз устод Рӯдакӣ, ба вижа Носири Хусрав ва Мавлоно, бигзарем, Камол дар ин замина (то зуҳури сабки ҳиндӣ) яке аз чехраҳои мумтоз аст.

Зимнан бояд гуфт, ки тамсилро донишмандон ба гунаҳои мухталиф мавриди таъриф қарор додаанд, ки мо зайлан бархе аз онҳоро ба орият мегирем. Масалан, Шамс Қайси Розӣ гӯяд: «Тамсил аз ҷумлаи истиорот аст, илло он ки ин навъ истиоротест, ки ба тариқи мисол, яъне чун шоир хоҳад ба маъние ишорат кунад, лафзе чанд, ки далолат бар маънии дигар кунад, биёварад ва онро мисоли маънии мақсуд созад ва аз маънии ҳеш бад-он мисол иборат кунад ва ин санъат хуштар аз истиороти мучаррад бошад» [11, 294-295]. Дар «Тарҷумон-ул-балоға» омада: «Яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки шоир андар байт ҳикмате гӯяд ва он ба роҳи масал бувад» [10, 65]. Дар «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» меҳонем: «Ин санъат ҷунон бувад, ки шоир дар байт масал орад» [3, 106]. Дар китоби «Бадоеъ-ус-саноеъ» ҷунин сабт шудааст: «Тамсил» дар луғат-мисол овардан аст» [17, 157]. Ҳоча Ҳасани Нисорӣ мефармояд: «Ирсол-ул-масал он аст, ки шоир дар як байт масале орад» [8, 69].

Тавре ки аз ин таърифоти донишмандон мебинем, тамсил таърифи ягона ва қолабӣ надорад, балки гуногун аст. Яке тамсилро ташбеҳу истиора, ки ба тариқи мисол меояд, дигаре, овардани ҳикмат дар байте, савумин, тазмини масали соир дар шеър, чорумин, нақли байте машҳур чихати таъйиди калом, ҷумлае масалгуна ё дар ҳукми масал, истидлол ва далеловарӣ дар шеър, исботи афқору оро ва амсоли ин маънидод ва таъбир кардаанд. Аммо ҳақиқат ин аст, ки тамсил овардани далели шоирона дар шеър баҳри тасдиқ ва таъйиди матлаб буда, на танҳо барои возеҳу равшан гардидани матлаби мисраи аввали байт, балки барои ба шеър табдил додани он, ки аксар ба сурати як гузориш ва як матлаб баён мешавад, хидмат менамояд. Бо ҳарфи дигар, тамсил аст, ки матлаби муаллифро на танҳо таъйид менамояд, балки ба шеър бадал месозад. Аз ин рӯ, аҳаммият ва ҳусни тамсил дар шеър бисёр ошкор аст. Устод Рӯдакӣ гӯяд:

*Барои парвариши ҷисм ҷон ҷӣ ранҷа кунам?
Ки ҳайф бошад руҳулқудус ба сағбонӣ [12, 104].*

Аз Кисой:

*Зебо бувад, ар Марв бинозад ба Кисой,
Чунон ки ҷаҳон ҷумла ба устои Самарқанд [9, 171].*

Аз Фаррухӣ:

*Қадри гуҳар ҷуз гуҳариносо надонад,
Аҳли адабро адиб донад миқдор [19, 580].*

Аз Фаҳруддини Гургонӣ:

*Набошад меҳрат андар дил гаҳи ҷанг,
Набошад об дар пӯлоду дар санг [4, 371].*

Аз Асадии Тӯсӣ:

*Чу гул кай диҳад бор хори дурушт?
Гуҳар чун садаф кай диҳад сангпушт? [14].*

Аз Носири Хусрав:

*Гар бад омад – т гаҳе, акнун нек ояд,
К-аз яке ҷӯб ҳама минбару дор ояд [15, 102].*

Абӯҳанифаи Аскофӣ:

*Зи як падар ду писар – неку бад аҷаб навбад,
Ки аз дарахте пайдо шудааст минбару дор [15, 102].*

Аз Сайфи Исфарангӣ:

*Ошиқ ба умеди васл ар қушта шавад, шояд,
Ғаввос ба бўйи дур(р) ҷон дар хатар андозад [7, 30].*

Аз Анварӣ:

Рӯзгори бенавоӣ васбро ҳичрон диҳад,

Иттифоқи тангдастӣ дӯстро душман қунад [1, 155].

Аз Адиб Собир:

Тоза шавам, гар ба руҳи ӯ расам,

Сабза тару тоза ба борон шавад [13, 72].

Бояд арз кард, ки тамсил дар асрҳои пасин худро бештар намоён месозад. Хусусан, дар шеъри шоирони асри XIV, ки Камол ба он аср мутааллиқ аст, беш аз пеш меафзояд.

Убайди Зоконӣ:

Дилдодаро зи тири маломат газанд нест,

Девонаро тариқаи оқил писанд нест [6, 138].

Ҳофизи Шерозӣ:

Шӯҳии наргис нигар, ки пеши ту бишқуфт,

Чашидарида адаб нигоҳ надорад [18, 173].

Носири Бухорӣ:

Тӯй дар авҷи ҳусну ман шуда бо хоки раҳ яксон,

Замин афтада некӯтар, қамар бар осмон хуштар [2, 260].

Метавон мисоли зиёде аз ин гуна абёти тамсилӣ аз шоирони ин аср овард, аммо рӯйи сухани мо сӯйи Камол аст, Камоле ки суханаш дар ғояти камол ва ниҳояти ҷамол:

Инҳо на мақолати Камол аст,

Асрори Худост, ки газал нест [16, 144].

Ва:

Хатм шуд бар Камол лутфи сухан,

Ҳар чӣ баъд аз Камол нуқсон аст [16, 179].

Инро ҳам бибояд гуфт, ки Камол табъан шоире санъатгарост. Шеъраш, асосан, дар пояи суvari ҳаёл, ки асли шоирист, тарҳрезӣ шудааст. Дар ҳақиқат, ӯ ҳамеша мекӯшад, ки шеъри босанъат бигӯяд. Дар ин замина тамсил, ки аз санъатҳои муҳимми шеърӣ шинохта шудааст, дар ашъори вай махсус аст ва мақоми бориз дорад. Мутаассифона, ашъори Камол аз дидгоҳи

хаёли шоирона, ба вижа тамсил, камтар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқон бештар ба ҷиносгароии Камол, ки дар осораш бисёр машҳуд аст, тавваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Ҳол он ки осори Камолро, ки шоире сирф санъатгарост, ҳангоми баррасӣ кардан, ба вижа аз дидгоҳи ҷамолшиносӣ, танҳо ба ҷинос маҳдуд намудан ва фақат дар ҳамин замина кандуков кардан барои шоире мисли ӯ нокифоя аст. Лиҳозо, бештар дар бораи санъатҳои бадеӣ дар осори Камол тадқиқ бурдан аз вазифаҳои муҳими адабиётшиносон ва камолпазӯҳон маҳсуб мешавад. Аммо ибтидо бояд аз ин аносири муҳими ҳаёл – ташбеҳ, киноя, истиора, маҷоз, аз ҷумла тамсил, суҳбат ороост. Зеро тамсил, агарчи яке аз шуъбаҳои ташбеҳ ва истиора аст ва донишмандон онро ба номи вижа шинохтанд ёд кардаанд, дар шеърҳои Камол қорбурди ғаҷол дорад. Аз ин рӯ, гоҳе пеши ҷашми мо ӯ чун шоири сабки ҳиндӣ ҷилвагар мешавад, ҳол он ки ӯ шоири сабки ироқист. Бинобар ин, тамсилоти Камолро метавон ба унвони аносири заминасоз дар падид омадани сабки ҳиндӣ пазируфт. Аммо, бо таассуф бояд гуфт, ки аҳли тадқиқ ба тамсилгароии Камол, ки бисёр равшан ва намоён аст, хеле кам ишора кардаанд. Ҳол он ки на танҳо тамсил, балки бисёре аз мушаххасоти сабки ҳиндӣ, аз ҷумла мазмунсозӣ, ҳаёлбофӣ, афкори бадеӣ ва рангин, қорбурди зиёд аз ташбеҳу истиора, кинояву маҷоз, муболиға, нозукҳаёлию нозукадоӣ, эҷозу ихом, амсолу ҳикам, зарбулмасалгароӣ, омиёнасароӣ ва истифодаи вожаву таркиботу ғаҷторӣ мардумиро мо дар осори Камол ба вузӯҳ боздид менамоем. Бе сабаб нест, ки бархе аз шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Шопури Техронӣ, Толиби Омулӣ, Соиби Табретӣ ва дигарон, ба Камол тавваҷҷуҳи вижа зоҳир кардаанд ва аз шеъраш истикболу пайравӣ намудаанд. Албатта, тамсил дар ашъори Камол дорои вижагии хос аст. Он ба сабки замон ва мавзӯи ғазал, ки ба ишқу ирфон ихтисос мегирад, вобаста буда, шоир, асосан, дар ҳавзаи ин ду мавзӯӣ тамсилгароӣ карда, имкон наёфтааст, ки мисли шоирони сабки ҳиндӣ дар тамоми мавзӯот, ба вижа мавзӯоти ахлоқиву иҷтимоиву сиёсӣ, ҳунари ҳудро буруз диҳад ва ба намоиш бигузарад. Аммо аз Камол чунин тақозо кардан хеле барвақт буд, зеро ӯ дар замони ҳокимият доштани сабки ироқӣ мезист ва бевосита дар ҳамин сабк эҷод мекард, аммо осораш дорои тозагиҳо ва таҳаввулу тағйирот буд, ба вижа

аз назари суvari хаёл. Ба ҳар ҳол, вучуди тамсил дар шеъри Камол бо ин фаровонӣ баёнғари он аст, ки сабки ҳиндӣ дар ҷойи хушку ҳолӣ арзи андом накарда, балки дар заминаи таҳаввул ва инкишофи худ ва дар осори шоирони сабкҳои пешин, ки заминасози сабки нав (ҳиндӣ) будаанд, аз ҷумла Камол, худро намоён сохта ва баъдан дар сабки ҳиндӣ инкишофу густариши бесолика пайдо намудааст.

Тавре ки медонем, шоирони сабки ҳиндӣ имконияти тамсилро басо афзуда, аз он дар тамоми мавзӯот, ба вижа мавзӯҳои ахлоқиву иҷтимоиву сиёсиву таълимиву тарбиявӣ ва амсоли ин, қор гирифтаанд ва ин санъатро ба мунтаҳои камол расонидаанд. Аммо, тавре ки гуфтем, дар ин замина набояд хидмати шоирони то сабки ҳиндиро фаромӯш кард, зеро онон буданд, ки ин санъатро барои аввалин бор қор гирифтанд, мутадовил сохтанд ва заминаҳои мусоидро барои инкишофи минбаъдаи он дар сабки нав (сабки ҳиндӣ) муҳайё намуданд. Худи вучуди тамсил дар шеъри Камол бо ин фаровонӣ як вижагииест, ки танҳо дар осори ӯ метавонист сурат бигирад, зеро ӯ ҳамвора барои офаридани маънии хос, санъатгарӣ, хаёлбофӣ саъю талош мекард ва яке аз падидаҳои он ҳамин нуфузи тамсил буд, ки метавонист шеърро аз такрор, тамрин, ҳикмати мучаррад ва фалсафаи ахлоқ, ки то ҷое ба шеър соя афканда буд, раҳӣ бубахшад. Албатта, ӯ ин қорро ба ҳубӣ анҷом дод, аммо, мутаассифона, шоир дар ин қаламрав гоҳе ба ифрот роҳ дод (албатта, на дар заминаи тамсил, балки, умуман, дар санъатгарӣ). Дар натиҷа, гоҳе шеъри ӯ шеъри ҳунар барои ҳунарро дар зеҳни хонандаи огоҳ ва суҳаншиносон тадоӣ мекунад ва шоирро дур аз рисолати шоирӣ ва воқеияти зиндагӣ ба ҷашм намоён месозад ва боиси пайдо шудани чунин фикри мантиқӣ ҳам мегардад, ки ҷаро Камол бо ин ҳама санъатгарӣ, ки асли шеър аст ва дар ин боб яке аз қамназирон аст, ба он ҳадде машҳур нест, ки бояд буда бошад? Хусусан, шеъраш дар сатҳи ҷаҳон шинохта ва муаррифӣ нашуда. Ҳол он ки агар мурод аз шеър фақат санъатгарӣ бошад, шеъри Камол, ҷи аз дидгоҳи шеършиносии қадим ва ҷи имрӯз намунаи олии чунин шеър аст. Шеърест лабрес аз таҳайюли шоирона ва саршор аз назокату латофату борикандешиву мазмунофаринӣ, ки метавон ба ҳамаи онҳо як ном ниҳод – санъат, ки зебоию қамол меофаринад ва шоирро ба

сурати як ҳунарманди воқеӣ ва наққоши чирадаст, ки бо хома наққошию суварнигорӣ менамояд, дар назари хонанда чилвагар месозад. Барои тасдиқи ин матлаб беҳ аз гуфтаи худи Камол наметавон далел овард:

*Сеҳр аст, Камол, ин суҳанон, бод ҳалолат,
Санъатталабон беҳ зи ту устод наёбанд [16, 344].*

Лозим ба ёдоварист, ки тамсил дар осори Камол, асосан, дар заминаи байтҳо ва он ҳам байтҳои ғазал (агар мо Носири Хусравро, ки яке аз шоирони дигари тамсилгаро, то зуҳури сабки ҳиндӣ, дар қасида маҳсуб мешавад, истисно намоем) ҳудро намоён мекунад. Аз ин рӯ, мо ибтидо такбайтҳои зебои Камолро дар заминаи тамсил ва баъд бархе аз ғазалҳоеро, ки бисёре аз абёти онҳоро тамсил ташкил менамоянд, ба хониш мегирем. Барои намуна муште аз ин хирвор пешкаш мешавад:

*Он рух набинам, ар набурӣ зулфро ба тоб,
Шаб мунқатеъ нагашта, набинад кас офтоб.*

*Зи чайби пераҳан андоми нозанин бинаш,
Чунон ки аз танаи ишша қатраҳои гулоб.*

*Зи шавқи рӯи ту завқест дар ҳадиси Камол,
Чу андалеб, ки бар сарву гул хушилхон аст.*

*Хостам бўс аз он даҳон, нашинд,
Расми хурдон суҳан шунидан нест.*

*Кучо дуруст кунанд аҳли зӯҳд тахтаи ишқ?
Ки мушиқил аст ба маймун даравгарӣ омӯхт.*

*Кӯи ту хоҳад ин дили овора, не биҳишт,
Мурғи гарибро зи гулистон ватан беҳ аст.*

*Нест бе ӯ лаззате дархӯр, Камол,
Бе намак хоне, ки меҳмонеш нест.*

*Некӯ фитодаанд ба ҳам он руху чабин,
Хуришеду моҳро беҳ аз ин иҷтимоъ нест [16, 62-576].*

Ногуфта намонад, ки бархе аз тамсилоти Камоли Хуҷандӣ бо тамсилоти зебои шоирони сабки ҳиндӣ паҳлу мезананд. Гӯйӣ, онҳоро Калиму Салиму Толибу Соиб ва дигар номдорони ин сабк сурудаанд, на Камоли Хуҷандӣ, ки намояндаи сабки ироқист:

*Дидори рақиб аз дур афзуд маро гирия,
Аз абри сияҳ бошиад афзуни боронҳо.*

*Пеши ноаҳлон чӣ ҳосил зикри пурдонӣ, Камол,
Донаи гавҳар чӣ резӣ мурғи арзанхораро?*

*Мо дар ту чун расем, чу рафтӣ ба сад иштоб?
Кай умри рафта кас ба давидан гирифтааст?*

*Мулки висол боядат, аз сар гузар, Камол,
Хилъат ба лашкарӣ нарасад, то шӯҷоъ нест.*

*Дар маҷлиси вазъам ба қадаҳ беи кашад дил,
Рӯзе, ки ҳаво сард бувад, рӯзи шароб аст [16, 12-459].*

Тавре ки гуфтем, осори Камол мамлу аз тамсил аст ва онҳо, асосан, дар абёти ғазалҳо рӯнамо шудаанд, аммо Камол ғазалҳое ҳам дорад, ки бисёре аз абёти онҳоро тамсил ташкил медиҳанд. Монои ғазали зер:

*Шаб сӯй, мо ҳаваси омадан аст он маҳро,
Дидаҳо, пок бирӯбед ба мижгон раҳро.
Ҷони мо беи масъун чу баровардӣ хат,
Дуд бархост, манех бар сари отаи қаҳро.
Ба садои саҳарӣ мурғи чаман бедор аст,*

*Ҳоҷати бонг задан нест дили огаҳро.
Чӯяд аз суҳбати мо зоҳиди нурҳила гурез,
Тоқати панҷаи шерон набувад рӯбаҳро.
Мабур он зулф, ки ёдаш шаби мо кард дароз,
Ошиқон дӯст надоранд шаби кӯтаҳро.
Ғашт рангин зи сухан дафтари ашъори Камол,
Гӯ, ба сурхӣ менависед ва айзанлаҳро [16, 49].*

Маълум аст, ки Камол аз зарбулмасалу мақол, ибороту истилоҳоти мардумию омиёна хеле зиёд дар ашъори худ истифода кардааст. Ин амал, аз як сӯ, робитаи ўро ба мардум, забону гуфтори эшон бозтоб диҳад, аз сӯи дигар, то чӣ ҳад шоири ҳассосу нуктадону нуктасанҷ ва воқифи сирру асрор ва рамзу румузи зиндагии мардум будани ўро барои мо бармало месозад. Воқеан, Камол аксар авқот амсоли соираро низ дар осори худ мавриди истифода қарор медиҳад. Ў дар ин маврид бештар бо ифодаҳои «масал ин аст», «он нахондӣ», «мардумон гӯянд», «нав шуд масали кухна», «гуфтаӣ» ва ғайра ҳарф мезанад ва босароҳат аз мардумӣ будани тамсилҳои мақолоти хеш ба хонанда хабар медиҳад. Ин намунаҳо аз амсоли омиёна, ки дар заминаҳои мухталиф гуфтаву суруда шудаанд, муште аз хирворанд:

*Масал аст, ин ки бувад «дӯст фидои раҳи дӯст»,
Кушта ғам Вомиқу Мачнун, ту бикуш низ маро.*

*Ваъдаи нозем кардӣ, ин ҳама таъхир чист?
Он нахондӣ: «Дар бало беҳтар, ки дар бими бало».*

*Чашм ар хоки дарат чӯяд, фикан дар доманаи,
Мардумон гӯянд: «Некӯӣ куну афкан дар об».*

*Дил зи зулфу холи хубон тираву ошуфта аст,
Хонаро чун дуст бону, лоҷарам норуфта аст.*

*Сарви қадат рост, чаман сарвар аст,
Кас сухани рост наёрад нухуфт.*

*Чабри саги кӯи ту нагӯям ба рақибон,
Аз дӯст ба душман натавон бурд шикоят.*

*Ганҷи ту, туро бе талабидан натавон ёфт,
Роҳат зи ту бе ранҷ кашидан натавон ёфт [16, 34-558].*

Урфан тамсилро шоирон, чи дар сабки хуросонӣ, чи ироқӣ ва ба вижа ҳиндӣ, ки мазҳари тамсил аст, дар мисраи дувум меоваранд, агарчи тамсил метавонад дар мисраи нахуст низ биёяд. Дар осори шоирон ба намунаҳое, ки тамсил дар мисраи аввал меояд, низ бисёр метавон дучор шуд. Аммо тамсил метавонад дар ҳар ду мисраи як байт низ биёяд. Инро ирсол-ул-масалайн мегӯянд. Лиҳозо, дар ашъори Камол низ гоҳе ба абёте рӯ ба рӯ мешавем, ки ҳар ду мисраъ ба сурати тамсил омадаанд:

*То гам нахӯрду дард, наяфзуд қадри мард,
То лаъл хун накард чигар, қимате наёфт [16, 115].*

Ҳамин тариқ, баррасии мавзӯи нишон медиҳад, ки тамсил дар шеъри Камол нуфузи зиёд дошта, ниёз ба ковиши ҷиддӣ ва батафсил дорад. Аз ин рӯ, бояд тамсилоти шоирро дар заминаҳои мухталиф, аз ҷумла дар заминаи мавзӯю мӯхтаво, замону макон, чараёнҳои фикрӣ, иртиботи шоир ба ирфон, андешаҳои мардумӣ ва ғайра, ба доираи таҳқиқ бикашем ва мақоми хоси Камолро дар ҳалқи тамсил дар таърихи адабиётмон, то зуҳури сабки ҳиндӣ нишон бидиҳем ва бад-ин тартиб, собит кунем, ки сабки ба истилоҳ «ҳиндӣ» дар заминаи суннатҳои аслии ва устувори адабиёти тоҷик-форс ба вучуд омада, пайванди қавӣ бо эҷоди шоирони бузургу заминасози он, аз ҷумла Камол, дорад. Ҳамзамон нишон бидиҳем, ки тамсил дар сабки ҳиндӣ фавран ва дар фазои ҳолӣ пайдо нашуда ва ҳунари хоси шоирони ин сабк набуда, балки ибтидо дар шеъри шоирони сабки хуросонӣ, ба вижа ироқӣ, пайдо шуда, андак-андак тақомул ёфтаву бо мурури замон, дар сабки ҳиндӣ, ба яке аз унсурҳои ғаёлу муҳими шеъри мо табдил ёфтааст. Бинобар ин, таҳқиқи тамсил, ки мазмун ва матлабро ба шеър табдил медиҳад, далел меофаринад, ба зебоии шеър, латофату зарофат ва барҷастагии муҳкамии он меафзояд, дар куллияи адвор яке аз

вазифаҳои муҳим ва таъхирнопазири адабиётшиносӣ ва нақди адабии муосир махсуб мешавад.

КИТОБНОМА

1. Анварӣ Авҳадуддин. Девон / Авҳадуддин Анварӣ. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 264 с.
2. Бухорӣ Носир. Мунтахабот / Носир Бухорӣ. – Душанбе: Адиб, 1996. – 432 с.
3. Ватвот Рашидуддин. Ҳадоиқ-ус-сехр / Рашидуддин Ватвот. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
4. Гургонӣ Фаҳруддин. Вис ва Ромин / Фаҳруддин Гургонӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 456 с.
5. Дарёғашт Муҳаммадрасул. Соиб ва сабки ҳиндӣ / Муҳаммадрасул Дарёғашт. – Тоҳрон: Афшори Яздӣ, 1371. – 654 с.
6. Зоконӣ Убайд. Куллиёти мунтахаб / Убайди Зоконӣ. – Душанбе, 1963. – 284 с.
7. Исфарангӣ Сайф. Мунтахаби ашъор / Сайфи Исфарангӣ. – Душанбе: Дониш, 1978. – 128 с.
8. Нисорӣ Хоҷа Ҳасан. Чаҳор гулзор / Хоҷа Ҳасан Нисорӣ. – Душанбе, 1998. – 116 с.
9. Осори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 408 с.
10. Родуёӣ Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоға / Муҳаммад ибни Умар Родуёӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
11. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Шамси Қайс Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
12. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Осори манзум / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Москва, 1964. – 510 с.
13. Тирмизӣ Адиб Собир. Осори мунтахаб / Адиб Собир Тирмизӣ. – Душанбе, 1981. – 416 с.
14. Тӯсӣ Асадӣ. Зи беҳтар суҳан нест пояндатар / Асадии Тӯсӣ. Садои Шарқ, 1985, № 11. – С. 116.
15. Фозилов Муллоҷон. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1. / Фозилов Муллоҷон. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 368 с.
16. Ҳучандӣ Камол. Девон / Камали Ҳучандӣ. – Душанбе: Адиб, 1995. – 672 с.
17. Ҳусайнӣ Атоулло. Бадоеъ-ус-саноеъ / Атоулло Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.

18. Шерозӣ Ҳофиз. Куллиёт / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.

19. Юсуфӣ Гуломаҳусайн. Фарруҳии Систонӣ / Гуломаҳусайни Юсуфӣ. – Техрон, 1373. – 682 с.

НУҶУЗИ ТАМСИЛ ДАР ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ТО ЗУҲУРИ САБКИ ҲИНДӢ

Дар мақола роҷеъ ба мавқеи тамсил дар шеъри Камоли Хучандӣ то зуҳури сабки ҳиндӣ суҳан меравад. Тамсил яке аз хусусиятҳои аслии сабки ҳиндист, ки заминаҳои қорбурди он дар сабкҳои пешин, ба вижа сабки ироқӣ, мавҷуданд. Муаллиф мавҷудияти ин унсурҳои сабксозии сабки ҳиндиро дар осори Камоли Хучандӣ ба исбот расонда, давоми мантиқии сабкҳои хуросонӣ ироқӣ будани онро таъкид ва таъйид намудааст. Бад-ин тартиб, ӯ нақши шоири бузурги адабиётмон Камоли Хучандиро дар мазмунофаринӣ ва истифодаи тамсил дар шеъри сабки ироқӣ ба намоиш мегузорад.

Вожаҳои калидӣ: Камоли Хучандӣ, тамсил, сабки хуросонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ, далели шоирона, адабиётшиносӣ, нақи адабӣ.

МЕСТО АЛЛЕГОРИИ В ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ ДО ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНДИЙСКОГО СТИЛЯ

В статье рассматривается роль символики в поэзии Камола Худжанди до возникновения индийского стиля. Символ - одна из основных черт индийского стиля, основанного на более ранних стилях, особенно иракском. Автор доказывает наличие этого важного элемента индийского стиля в творчестве Камола Худжанди, подчеркивая и подтверждая что индийский стиль является логическим продолжением стилей хорасанского и иракского. Таким образом, автор подчеркивает роль Камола Худжанди в создании и использовании символики в поэзии иракского стиля.

Ключевые слова: Камола Худжанди, символ, хорасанский стиль, иракский стиль, индийский стиль, поэтический спор, литературоведение, литературная критика.

***INFLUENCE OF ALLEGORY IN THE POETRY OF KAMOLI
KHUJANDI BEFORE THE APPEARANCE OF THE "INDIAN" STYLE***

The article studies the role of symbolism in the poetry of Kamoli Khujandi afore the appearance of the Indian style. The symbol is one of the main features of the Indian style, based on earlier styles, especially Iraqi. The author proves the presence of this important element of the Indian style in the work of Kamoli Khujandi, emphasizing and confirming the logical continuation of the Khorasan and Khorasan Iraqi styles. Thus, he stresses the role of Kamoli Khujandi in creating meaning and using symbolism in Iraqi style poetry.

Key words: *Kamoli Khujandi, symbol, Khorasan style, Iraqi language, Hindi, poetic dispute, literary criticism, literary criticism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамолиддин Саидзод - ходими калони илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ, номзади илми педагогика.

Сведения об авторе: Джамолиддин Саидзод - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНРТ кандидат педагогических наук.

Information about the author: Jamoliddin Saidzod – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior researcher of the Rudaki Institute of Tajik Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

УСТОД АЙНӢ – НАХУСТИН КАМОЛШИНОСИ ТОЧИК

Усмонова Гулбаҳор

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ

Доир ба Камоли Хучандӣ дар Тоҷикистон аввалин бор устод Айнӣ соли 1926 дар «Намунаи адабиёти тоҷик» маълумот додааст. Маълумоти устод Айнӣ дар бораи Камоли Хучандиро адабиётшинос Абдухолиқи Набавӣ нуктасанҷона баррасӣ кардааст [8, 378-386]. Бинобар ин, мо ба таҳлили гуфтаҳои устод Айнӣ танҳо дар мактубҳояш иктифо мекунем.

Аз таҳқиқот бармеояд, ки соли таваллуди Камол дақиқ маълум карда нашудааст. Устод Айнӣ дар мақолаи соли 1939 навиштаи худ чунин менависад: «Номи ин шоири бузурги тоҷик Камолиддин, лақабаш Масъуд ва тахаллуси адабиаш Камол буда, дар аввалҳои асри XIV дар Хучанд (Ленинободи имрӯза) таваллуд ёфта...» [5, 284].

Аз таҳқиқи ҷустуҷӯҳои устод Айнӣ бармеояд, ки дар бораи соли таваллуд ва тарҷумаи ҳоли ӯ маълумоти муфасссале нест ва дар мақолаи зикршуда чунин омадааст: «Дар бораи соли таваллуд ва тарҷумаи аҳволи ин адиби бузург дар тазкираҳои шуаро ва дигар маълумотномаҳо (китобҳои таърихи кӯҳна) маълумоти муфасссале нест» [5, 284].

Дехотӣ дар мақолаи худ, ки дар асоси мақолаи «Камоли Хучандӣ»-и устод Айнӣ навишта шудааст, овардааст:

«Девони Камол чоп нашудааст. Аммо нусхаҳои дастхати он дар байни мардум хеле паҳн шудаанд. Дар Қироатхонаи Давлатии Сталинобод дар вақти ҳозира 3-4 нусхаи дастхаташ мавҷуд аст. Ғайр аз девонаш, ки дар он ғазалҳо, қитъаҳо ва рубоӣташ ҷой гирифтаанд, будан ё набудани асари дигараш маълум нашуд»² [9, 130].

Устод Айнӣ ғазалҳои Камолро на танҳо дӯст медошт, балки баъзе абёти ӯро чун шиори ҳамешагии худ қарор додааст, ки гуфтаҳои писари устод – Камол Айнӣ, баёнгари он аст: «...Вале домолло С.Айнӣ фаъолияти хешро ҳеч гоҳ кам накарда, ба қавли

² Дар вақти навиштани ин мақолача «Камоли Хучандӣ» ном мақолаи рафик С.Айнӣ асос гирифта шуд.

худашон «бо иродаи айниёна» то охири лаҳзаҳои ҳаёт амали хешро идома додаанд. Мисраи дӯстдоштаи эшон аз ғазали Камоли Хучандӣ «То ҳаст ба ҷонам рамаке кори ман ин аст», – шиори ҳамешагии эҷодиёти пурсамари эшон буд» [1, с. 74].

Аз рӯйи маълумоти муҳаққиқон ва тазкираҳо Камол замони кӯдакӣ ва навҷавониро дар ватани худ – Хучанд гузаронида, баъд ба зиёрати Каъба меравад. Айни мегӯяд: «Назар ба навиштаи тазкирачиён Камол аз шаҳри худ ба ҳаҷ – ба Арабистон рафта ва дар бозгашт обу ҳавои Табрезро писандида дар он ҷо мондааст. Аммо муайян накардаанд, ки ин сафари ӯ дар кадом сол воқеъ шудааст. Мо гумон мекунем, ки бояд ин сафари ӯ дар миёнаи солҳои 1350-60 бошад...» [5, 285].

Устод Айни дар бораи соли ба Сарой бурдани Камол аз рӯйи тахмин дар мақолаи худ мегӯяд: «... мо бо далеле, ки дар поёнтар нишон дода мешавад, тахмин карда метавонем, ки ин ҳуҷум ва бурдани Камол дар соли 1372 воқеъ шудааст» [5, 286].

Он далели устод Айни ин аст, ки дар ҳамон мақола овардааст ва мо онро ба таври мухтасар ин ҷо меорем:

«Дар соли 1376 Уруҷхон ном аз хонҳои кӯчманҷӣ бо Тўқтамиш ҷанг карда, ба ӯ ғолиб омад. Тўқтамиш маҷбур шуд, ки аз мамлакати худ гурехта ба паноҳи Темур ба Самарқанд равад. Ана ин фурсат барои Камол, ки дар Сарой маҷбуран маҳбусвор меистод, барои баргашта рафтан ба Табрез дӯстдоштаи худаш фурсати муносиб буд ва аҷаб нест, ки аз ҳамин фурсат фоида бурда бошад. ... (агар мо аз 1376 чор соли Камол дар Сарой мондагиро барорем, таърихи аз Табрез ба Сарой бурдани Камол 1372 мешавад...)» [5, 287].

Баъд аз Сарой ба Табрез баргаштани Камол, аз рӯйи гуфтаи устод Айни, султон Ҳусайн барои ӯ як бино сохтааст, ки шоир дар пеши он бино боғе расонида буд, ки дар он аксар касони беҳонаву ҷой ва мусофиронро ҷой дода, аз даромади он боғ меҳмононро зиёфат медодааст. Камол дар Табрез зиндагии дарвешонае доштааст:

«Дар вақти ба Табрез гашта омадани Камол, дар Ироқ ва Озарбойҷон ва аз ин ҷумла дар Табрез султон Ҳусайн Ҷалойирӣ ҳукмронӣ мекард (муддати ҳукуматаш аз соли 1375 то соли 1383). Султон Ҳусайн барои Камол дар Табрез як бино сохта, вайро ба ӯ дод.

Дари манзили Камол барои оянда ва равандагон ҳамеша кушодагӣ буд, бештарин ба хонаи ӯ касони беҳонаву ҷой ва мусофирони бекасу кӯй меомаданд. ... Манбаи хароҷоти ин гуна зиёфатҳои меҳмонони ноҳанда даромади он боғ буд. Камол бисёр вақтҳо барои ин гуна хароҷотҳо қарздор мешуд ва ба қавли ҳудаш аз «ғаримони мушаннеъ» (аз қарзхоҳони бадмуомила) ба ваъдаи фурӯхта додани меваи боғ пешакӣ қарз мегирифт ва ба ҳамин тариқа ӯ дар Табрез як зиндагонии дарвешонае мегузаронид» [5, 287-288].

Меғӯянд, вақте ки Шайх Камол як ғазалашро ба Ҳофизи Шерозӣ мефиристад, шоир баъд аз хондан аз ғояти таъсири он ғазал ҳатто гиря кардааст, ки ду мисраи охири он ғазалро ин ҷо меорем:

*«Гуфт: Агар сар дар биёбони ғамам хоҳӣ ниҳод,
Ташнагонро муждае аз мо бубар! – Гуфтам: Ба чаши»* [9, 129].

Устод Айни дар номаҳои дар бораи дар кучо таҳсил кардану ба кучо сафар кардани Шайх Камол ишораҳо дорад. Дар хусуси ин ки Болдирев Камоли Хучандиро «шоири Олтин Ёрда» гуфтааст, устод Айни дар номаи дар таърихи 19/03/49 навиштааш ба Камол Айни фикри худро чунин баён мекунад:

«Масъалаи Камоли Хучандӣ ва Лоҳутӣ хандаовар аст. Як вақт рафиқ Болдируф Камоли Хучандиро «шоири Олтин Ёрда» гуфта навишта баромада буд. Таклифи ҳозирааш ҳам аз ҳамон таклиф кам фарқ мекунад. Дар ҷавонӣ аз Мовароуннаҳр рафтани Камоли Хучандӣ хатост. Ман ин маъниро ба рафиқ Гафуров ҳам навишта будам».

Аз навиштаи устод Айни маълум мегардад, ки дар навиштаҳои тазкирачӣ ғайр аз Хучанд дар қадом шаҳрҳои Осиёи Миёна зиндагонӣ кардани ӯ маълумоте пайдо нагардидааст. Ва дар хусуси дар Самарқанд ҳам зиндагӣ кардани Камоли Хучандӣ ҳам дар мақолаи мазкур ва ҳам дар ҳамин номааш аз мактаи як ғазалаш, ки бо радифи «то ба кай» гуфтааст, мисол меорад:

«Камол таҳсили аввалии худро дар Хучанд, баъд аз он таҳсили олии худро дар Самарқанд гирифта ва як қисми осори

адабии худро дар ҳамин ду шахр эҷод кардааст. Масалан, дар охири як ғазали худ мегӯяд:

*Гӯиям ҳар дам, ки берун шав зи шаҳри мо, Камол,
Ин самарқандигариҳо бо хучандӣ то ба кай?*³

Дар Хучанд гузаре буд, ки вайро «Гузари Шайх Камол» меномиданд (ҳоло ҷои он гузар гостинитса шудааст).

Камоли Хучандӣ дар калонсолиаш – баъд аз такмили дарс ва шоири комил шудани худ ба нияти сафари ҳаҷ аз ин ҷо хичрат кардааст (албатта, як ҷавони хурдсол ба сари худ ба ҳаҷ намерафт) ва дар бозгашти сафари ҳаҷ обу ҳавои Табрезро писандида, дар он ҷо мондааст ва як бор Тўқтамишхон ўро асир карда ба Олтин Ўрда – Сарой бурдааст. Ва баъд аз чанд сол дар он ҷо мондан Камол аз асирий ҳалос шуда, ба Табрез баргаштааст. Акнун кучои ин одамро ба Озарбойҷон ё Эрон ва ё ин ки ба Олтин Ўрда мебандем?

Лохутӣ, чунонки ту гуфтаӣ, зиндаанд ва аз худи эшон пурсидан даркор аст. Охир на Камол ва на Лохутӣ асир ва ғуломи ҳеч кас нестанд, ки мо инҳоро бо якдигарашон мубодила кунем. Ман ҳайрон ҳастам, ки аз забони олимони калон чӣ гуна ин тавр суханони бемантики хандаовар мебарояд.

Бо саломии падарона, Имзо (С.Айнӣ) 19.03.49» [1, 191-196].

Мактуби дигарро низ бо ҳамин мазмун дар таърихи 14/IV-49 устод Айнӣ ба Мирзо Турсунзода навиштааст. Устод баъд аз шунидани ин суханон дар ғзаб шуда навиштааст:

«Ман ин суҳбатро шунида, ҳам дар ғзаб шудам, ҳам хандаам гирифт.... Албатта, як бачаи хурдсол ҳеч гоҳ ба сафари ҳаҷ намерафт, бояд барои ҳавас кардани сафари ҳаҷ одам бояд камаш 30-сола бошад [3, 8-10].

Устод Айнӣ Камолро устоди забон мегӯяд ва менависад: «Бо вучуди бикр ва баланд будани мазмун, хеле сода, равон ва ҳамафаҳм будани забони шеърҳояш натиҷаи ҳамин маҳорат аст. Дар аксарияти байтҳои вай санъати ду ё чандмаънидор дида

³ Дар китоби «Мунтахаби асарҳои илмӣ», ҷилди 2:

*Гӯиям ҳар дам, ки «берун шав зи шаҳри мо, Камол»,
Ин самарқандигарӣ бо як хучандӣ то ба кай?*

мешаванд». Ва ду байтро аз шайх Камол мисол меорад, ки яке аз онҳо чунин аст:

*«Гуфтам: Давои дарди диламро хате навис,
Гуфто: Давот чун бинависам? Давот нест» [6, 41].*

Ин байт баёнгари маҳорати шеърғӯии шоир аст ва ҷуноне ки устод Айнӣ иброз медоранд, дар ин байт «санъати думаънидор» ифода шудааст. Ибораи «даво нест», ки дар мисраи дувум омадааст, «даво»-ро ба ду маънӣ фаҳмидан мумкин аст – «давои ту» ва «сиёҳидон».

Аз таҳқиқоти муҳаққиқон бармеояд, ки Камол ҳеҷ гоҳ касеро мадҳ накардааст. Ва устод Айнӣ низ ҳаминро дар мақолаи соли 1939, ки дар Самарқанд навишта шудааст, қайд карда буд:

«Назар ба иттифоқи тазкирачӣ ва таърихчиён Камол ҳеҷ гоҳ подшоҳон ва соҳибдавлатонро мадҳ накардааст ва мегӯянд, ки дар девони Камол ду чиз нест: яке – сағ, дувум – мадҳи подшоҳон» [5, 288].

Мегӯянд, шоир умри дароз дидааст. Аммо дар мақолаву «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Айнӣ дар ин хусус чизе ба ҷашм нарасид. Дар номаҳои устод низ дар бораи чанд сол умр дидани шоир ишорае нашудааст.

Устод Айнӣ дар номаи ба писараш (дар таърихи 19.03.49) навишта ва номае ба Ҷалол Иқромӣ (ки онро поёнтар иқтибос меорем) дар хусуси писанд будани ғазалиёти Камоли Хучандӣ ба ӯ ва ба онҳо муҳаммас бастанаш чунин менависад:

“... вақте ки дар аснои навиштани ин мактуб барои ёфтани ғазали дар Самарқанд навиштаи Камол «Девон»-и ӯро варақ мезадам, як ғазалаш ба ҷашмам вохӯрд, ки бисёр писандидам ва ду байти он ғазалро дар бадеҳа муҳаммас кардам, ки ин аст.

Айнӣ:

Дар боғи ҷаҳон нахли шакарбори ман ин аст,

Дар хони амал лаъли хушбори ман ин аст.

Ҷони ману ҷонони ману ёри ман ин аст.

Камол:

Гӯ халқ бидонанд, ки дилдори ман ин аст,

Дилдори ҷафокори ситамгори ман ин аст.

Айнӣ:

Эй бод, расон дар қадамаи мултамаси ман,

Шояд шавад ин лутфи ту фарёдраси ман,

Дар олами имкон ба ҷуз ӯ нест каси ман,

Камол:

Маҳбуби ману ҷони ману ҳамнафаси ман,

Хеши ману пайванди ману ёри ман ин аст.

Ман инсоф мекунам ва бояд дигар суҳаншиносон ҳам иқро кунанд, (ки) дар ин муҳаммас мисраъҳои Камол аз мисраъҳои ман ба забони оммаи халқи тоҷик наздиктар аст, ҳар тоҷик ҳарчанд бесавод бошад ҳам, ин мисраъҳои Камолро бе ҳеҷ фикр мефаҳмад, аммо мачбур мешавад, ки «олами имкон» ва «мултамас» барин калимаҳои маро аз ягон кас пурсад. Агар Камол бо ин мисраъҳои худ эронӣ ҳам мебуд, мо ўро аз худ мешумурдем, чӣ ҷои он ки ў ҳучандӣ бошад. Имзо (С.Айнӣ)» [1, 191-196].

Дар ин ҷузъи нома, тавре маълум мешавад, устод Айнӣ ба содабаънии забони шеъри Камол ишораи равшане кардааст.

Аз номаи дигари устод Айнӣ, ки дар таърихи 23/VI-49 ба Ҷалол Иқромӣ навиштааст, бармеояд, ки устод дар синни 15-16-солагӣ дар баробари дигар шоирон ба шеъри Камоли Хучандӣ низ таваҷҷуҳи беандоза доштааст:

«Ман дар айёми ҷавонии худ (15-16-солагиам) 5 байти як ғазали Соибро муҳаммас карда будам, ки ҳамин рӯзҳо дубора кор кардам ва инчунин аз як ғазали Ҳофиз 4 байтро ва аз як ғазали Камоли Хучандӣ 4 байтро интиҳоб карда, муҳаммас намудам. Инҳоро барои ин тайёр кардам, ки хонандагон дар вақти классикҳои ҳамин байтҳоро хонанд ҳам, мешавад» [4].

Аз мактубҳо маълум мешавад, ки рассомон аз устод Айнӣ бобати мушаххас кардани чехраи таҳминии классикҳо, аз ҷумла Рӯдакӣ, Абӯалӣ Сино, Носири Хусрав ва Камоли Хучандӣ барои ёри ва маслиҳат ба ў муроҷиат мекардаанд ва хоҳиш мекардаанд, ки тасаввуроти худро дар бораи классикҳои номбаршуда тариқи нома маълум намояд. Онҳо бовар доштанд, ки бе ёрии ў иҷрои ин кор ғайриимкон аст. Ҷумлаҳои дар номаи 11 октябри соли 1940 навиштаи Миршакар ба устод Айнӣ тасдиқи ин гуфтаҳост:

«Союзи нависандагони Тоҷикистон аз комиссияи ҳукумати оид ба гузаронидани Декодаи санъати халқи тоҷик, талаб кард, ки барои Декода расми (портрети) классикҳои адабиёти тоҷик, Рӯдакӣ, Абӯалӣ Сино, Носири Хусрав ва Камоли Хучандӣ тайёр карда шавад. Комиссияи ҳукумати ва идораи санъат розӣ шуда ба кори илмӣ сар кардани ҳастанд. Вале барои ин роҳбарии ҷиддӣ лозим аст. Дирӯз дар ин бора ба рафиқ Деҳотӣ муроҷиат кардам, он кас оромона гуфт ки: – Ба ғайр аз домолло дигар ҳеч кас аз уҳдаи ин кори масъул намебарояд, маслиҳати домолло ро гирифта даркор аст!...»

Устод Айни дар таърихи 21-уми октябри ҳамон сол ба Миршакар ҷавоб навиштааст:

«Рафиқ Миршакар!

Бо мактуби 11 уктабриатон ба ман як хидматеро ҳавола кардед, ки барои адо кардани он ё фолбин шудан даркор аст, ё «хочаи хоббин», ман ҳам дар иҷрои як қисми он «хоббин» мешавам.

Ман, ҳар вақт ки як классикро бисёртар хонам, қиёфаи ӯ ба як шакли муайян дар ҳаёлам тасвир меёфт. Чунончи дар бачагии худ чанд гоҳ ман ба хондани Абдурахмони Ҷомӣ дода шудам. Шакли ӯ дар ҳаёлам як одами баландқомати камриши қоқи хоксор, ки либосҳои сода дорад, ҷилвагар шуд.

Вақте ки баъзе навиштаҷоти замони ӯро дидам, ин шакли ҳаёлиам аз ҳақиқат бисёр дур нарафт. Ин шакл гоҳо дар хобам ҳам намоён мегардид.

Ман гумон мекунам бояд ин шакл аз таъсири гуфтаҳои ӯ пайдо шуда бошад, ки аз оҳанги суҳанаш ва мазмуни он, чизе ба ман пайдо шуда бошад. Дар ҳар ҳол ин аз як ҳаёли хушк ё хоби маҳзе чизи дигаре набуд» [2, 1].

Устод Айни дар ҳамин нома дар бораи симои зоҳирии Камоли Хучандӣ ва либоси ӯ низ андешаронӣ намудааст. Маълум мешавад, ки Устод Айни ба шахсият ва эҷодиёти шайх Камол дилбастагии хосе доштааст:

«Барои Камоли Хучандӣ бисёр дур намеравем. Шакли ӯро агар ба шакли Ҳаким Карим наздиктар каштон, аз ҳақиқат бисёр дур намешавад. Лекин бояд ӯ як риши миёна (на калон, на хурд)-и мошу биринҷ дошта бошад, ҷуссааш баробари Ҳаким Карим шавад, кифоя аст....

Шакли Камоли Хучандӣ бояд, чунонки ман тасвир кардам, шавад, лекин саллааш хурди чапу рост, либоси зеринаш (аз рӯи курта) қабо, яъне як либоси тангтаре, ки пешаш бо тикаҳои лундаи ресмонибасташуда бошад. Либоси рӯяш ҳам бояд тангтар, аммо сода ва якранг бошад, агар рангаш чормағзӣ бошад, боз ҳам беҳтар аст, чунки дар ҳаёли ман ҳамин тарз мегузарад.

Баъд аз тайёр шудани заминаҳои расм як бор ба ман фиристонед ҳам мешавад, зеро мумкин аст, ки боз баъзе фикрҳоро илова кардан лозим шуда монад.

Бо саломии рафиқона: Айни
21/X-40, Самарқанд» [2, 4; 7, 13].

Ҳамин тавр, саҳми устод Айни дар таҳқиқу баррасӣ ва шиносондани масъалаҳои муҳими марбут ба зиндагинома, осор ва ҳоса забони ноби ашъори Камоли Хучандӣ ба хонандаи тоҷик чашмгир аст. Нахустин қадамҳои марбут ба таҳлилу таҳқиқи осор ва рӯзгори Камолро дар Тоҷикистон устод Айни гузоштааст.

КИТОБНОМА

1. Айни К. Бист гуфтор аз маънавият. / К. Айни. – Душанбе: Адиб, 2004. – 237 саҳ.
2. Айни С. Нома ба Мирсаид Миршакар. / С. Айни // Бойгонии ИЗА. 21/X-1940.
3. Айни С. Нома ба Мирзо Турсунзода. / С. Айни // Таҳияи Парвиз Турсунзода. Аз осорхонаи Мирзо Турсунзода. 14/IV-49.
4. Айни С. Нома ба Ҷалол Иқромӣ. / С. Айни // Бойгонии устод Садриддин Айни. 23/VII-49.
5. Айни С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди дувум. / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2008, 312 саҳ.
6. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни // Ба кӯшиши дуктур Алӣ Равоқӣ. – Техрон, 1385. – 372 саҳ.
7. Айни С. ва Айни К. Аз мактубҳои С. Айни ба адибони тоҷик / С. Айни ва К.Айни // Шарқи сурх, 1957, №4. – С. 12-13.
8. Набизода А. / Шайх Камоли Хучандӣ аз назари Садриддин Айни / А.Набизода // Мақолоти маҷмӯи бузургдошти Камоли Хучандӣ. – Табрез: 7-4 озармоҳ, 1375 (24-27 ноябри 1996). – С. 378-386.

9. Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон: Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷалол Иқромӣ, Лутфуллоева Кибриё, Бузургзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1940. – 603 сах.

УСТОД АЙНӢ – НАХУСТИН КАМОЛШИНОСИ ТОҶИК

Дар мақола асосан андешаҳои устод Айнӣ дар бораи Камоли Хуҷандӣ баррасӣ шудаанд. Устод Айнӣ муҳаққиқест, ки аввалин бор дар бораи Камол дар «Намунаи адабиёти тоҷик» маълумот додааст. Андешаҳои устод Айнӣ дар бораи Камол на танҳо дар мақолаҳои ӯ, инчунин дар номаҳои ӯ баён шудаанд.

Устод Айнӣ дар навиштаҳои ӯ дар хусуси дар қучо тарбия ёфтани шоир, таҳсил кардани ӯ, сафарҳои ӯ, маҳорати шоирӣ ва ғайра суҳбат мекунад. Аз навиштаҳои устод Айнӣ бармеояд, ки ӯ ғазалҳои Камолро на танҳо дӯст медошт, балки ҳатто ӯро чун шоир дӯстдоштаи худ қарор дода будааст. Ҳамчунин дар хусуси мушаххас кардани шакли таҳминии классикҳо барои маслиҳат ба устод Айнӣ муроҷиат мекардаанд ва ӯ ба воситаи нома ба онҳо маслиҳат медодааст. Яке аз онҳо Камоли Хуҷандӣ мебошад, ки устод Айнӣ дар хусуси шакли симо ва либоси ӯ тасаввуроти худро баён доштааст.

Вожаҳои калидӣ: Камоли Хуҷандӣ, адабиёти классикии тоҷик, устод Айнӣ, маҳорати шоирӣ, назм.

САДРИДДИН АЙНИ – ПЕРВЫЙ ТАДЖИКСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Статья посвящена рассмотрению высказываний Садриддина Айни о Камоле Худжанди, в частности статьи и письма Айни другим писателям, в которых обсуждаются различные вопросы касательно Камолы Худжанди. Айни является одним из первых биографов, который в своей работе «Образец таджикской литературы» приводит информацию о Камоле Худжанди. Письма и статьи Садриддина Айни показывают его трепетное отношение к произведениям Камолы Худжанди, двусторонний которого неоднократно становилось своего рода жизненным девизом Айни. Письма и статьи Садриддина Айни, посвященные жизни и деятельности Камолы Худжанди, говорят о его увлеченности деятельностью и творчеством поэта – классика.

Ключевые слова: Камол Худжанди, таджикская классическая литература, устод Айни, поэтический талант, поэзия.

**SADRIDDIN AINI – THE FIRST TAJIK EXPERT ON
KAMOL KHUJANDI**

The article is devoted to the statements of Sadriddin Aini about Kamol Khujandi, specifically, about articles and letters from Aini to other writers, which cover various issues regarding Kamol Khujandi. Aini is one of the first bibliographers who provides information on Kamol Khujandi in his work titled "Sample of Tajik Literature". The letters and articles of Sadriddin Aini show his reverence to the works of Kamol Khujandi, whose couplets have repeatedly become a kind of catchword for Aini. The contents of the letters and articles of Sadriddin Aini, devoted to the life and work of Kamol Khujandi, express his passion for the activities and work of the poet.

Keywords: Kamol Khujandi, Tajik classical literature, Ustad Aini, poetic skills, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбаҳор – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об авторе: Усманова Гулбаҳор – соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНРТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

About the author: Usmonova Gulbahor – Researcher of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

УДК: 891.55.09-32+891.550.09-32

САНЪАТҲОИ БАДЕИИ МАӢНОӢ ДАР АШӢОРИ
КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Зулфия Исмамова

Институти забон ва адабиѣти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ

Камоли Хучандӣ аз зумраи шоирони забардаст ва камназири адабиѣти форсу тоҷик маҳсуб мешавад. Ӯ бо ашъори ноб ва шевою дилнишини хеш дили ҳаводорону ихлосмандони илму адабро тасхир намудааст. Шоир дар ашъораш аз навъҳои гуногуни санъатҳои бадеӣ моҳирона истифода бурдааст, ки ин аз истеъдоди баланди фитрӣ ва маҳорати камназири шоирӣ ин суҳанвари бузург шаҳодат медиҳад. Камол аз тасвирҳои бадеӣ фаровон истифода бурда, ба ин тариқ суҳани хешро боз ҳам муассиру ҷаззоб намудааст. Истифодаи бамаврид аз ташбеҳу истиора, маҷоз, ташхису такрор, тазоду муқобала, суолу ҷавоб, талмех ва дигар санъатҳои бадеӣ гувоҳ бар он аст, ки эҷодкор аз шеъри шуарои моқабл огоҳии комил доштааст.

Дар мавриди истифодаи баъзе саноеи бадеӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ муҳаққиқон ва адабиѣтшиносоне чун устод Садриддин Айнӣ, Шарифҷон Ҳусейнзода, Бадриддин Мақсудов ва дигарон ибрози назар кардаанд. Аз ҷумла устод Садриддин Айнӣ дар таҳқиқоти худ оид ба санъати таҷнис дар шеъри Камол бештар таваҷҷуҳ кардааст. Ва Бадриддин Мақсудов санъатҳои тавсиф, ташбеҳ ва таҷнисро дар ашъори Камоли Хучандӣ ба таври муфассал ба баррасӣ гирифтааст. Ҳамин тавр, ташбеҳу истиора, ташхису маҷоз, тавсифу рӯҷӯ, тазоду муқобала, таҷнису ихом, кинояву талмех, нидову тазмин, саволу ҷавоб, муаммову сифатчинӣ, тарсеъу мусаччаъ, илтизому такрор ва ғайра аз ҷумлаи саноеи ашъори Камол аст, ки дар бораи серистеъмолтарини онҳо баҳс хоҳем кард.

Камоли Хучандӣ дар ғазалиѣти худ пеш аз ҳама аз санъати ташбеҳ ва хелҳои он дар офаридани симоҳои асосиву фаръӣ

истифода намудааст. Адабиётшиноси Эрон Саид Нафисӣ дар бораи ташбеҳ ва истифодаи он дар назм чунин гуфтааст: «Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шеърӣ беташбеҳ чун ҳусни ноороста ва чун гули нопероста аст. Шоирӣ бузург он аст, ки мушаббаҳи худро ба чизе ташбеҳ кунад, ки дар ҳама ҷо ва ҳар замон битвон ёфт ва ҳар кас лутф ва шевоии онро дарёбад» [8, с. 376]. Сайри таърихӣ санъати ташбеҳ исбот менамояд, ки он аз маъмултарин санъатҳои шеърӣ осори шоирони классики тоҷикӣ форс мебошад. Санъати ташбеҳ дар эҷодиёти Камоли Хучандӣ мақоми хосса дорад. Дар ашъори ин адиб бештар ташбеҳи сарех воমেҳӯрад, ки ба воситаи калимаҳои ёридиҳандаи чун (чу), мисли (монанди), яъне, ба мисли ва ғайра чизеро ба чизе (ташбеҳшавандаро ба ташбеҳкунанда) монанд мекунад. Камоли Хучандӣ аз ташбеҳҳои равшан бо маҳорати баланди суҳанофарӣ истифода намудааст. Аз ашъори Камоли Хучандӣ барои ташбеҳҳои равшан ва пӯшида метавон даҳҳо мисол овард, аммо дар доираи ин таҳқиқ бо чанд мисол иктифо менамоем. Масалан, дар байти зерин шоир чехраи маъшуқаро ба хуршед ташбеҳ додааст:

*Гар диҳад дастам, к-аз он ораз ниқобаи барканам,
Бӯсае ду аз руҳи чун офтобаи барканам* [10, с. 376].

Чи тавре ки зикр шуд, шоир руҳи ёрро ба офтоб монанд кардааст, ки дар ин ҷо руҳ монандшаванда ва офтоб монандкунанда ва чун ёридиҳандаи монандӣ мебошад. Камол дар абёти худ руҳи ёрро бештар ба моҳу офтоб, чашмонашро ба наргис, лабонашро ба pistaи шӯр ва шакар, қаду қомати ёрро ба сарв, миёнашро ба мӯй ва ғайра монанд намудааст. Ва дар байти зерин қомати ёрро ба сарви хиромон ташбеҳ намудааст:

*Ҷаннатталабон ҳар чи бичӯянд зи Тӯбо,
Дар қомати чун сарви хиромони ту ёбанд* [10, с. 165].

*Дар дини шиқ рост наишуд қиблаи Камол,
То рӯйи дил ба қомати чун сарви ӯ накард [10, сах. 186].*

*Май чу Лайлӣ гар шавад дар шахри мо душворёб,
Мо чу Мачнун ҷустуҷӯяи ҳай ба ҳай хоҳем кард [10, сах. 249].*

Ин чанд намуна далели он аст, ки Камол чун дигар шоирони ҳамасраш асосан шоири ташбеҳсоз аст. Ташбеҳҳое, ки дар намунаҳои мазкур корбаст шудаанд, равшан, диданӣ ва дилнишинанд. Масалан, дар ду намунаи аввал қадӣ ёр ба сарви хиромон ташбеҳ шудааст, ки хеле зебо ва аз ашъи дидани табииат гирифта шудааст.

Дар намунаи охир бошад, шоир дар баробари санъати ташбеҳ инчунин аз санъати талмеҳ низ истифода карда, майро ба Лайлӣ ва худро ба Мачнун монанд кардааст, ки ин аз огоҳии ӯ аз қиссаву ривоятҳои гузашта шаҳодат медиҳад.

Чунин ташбеҳҳо баёни матлабро барои шоир хеле осон мегардонад. Ва чи тавре ки дар боло зикр шуд, шоир барои офаридани ташбеҳоти худ бештар аз ашъи зиндагии ҳаррӯза истифода намудааст. Шоир инчунин аз ташбеҳи пӯшида, яъне бе истифодаи адоти ташбеҳ ташбеҳот офаридааст, ки адабиётшиноси тоҷик Тӯракул Зехнӣ ин навъи ташбеҳро барҷастатарин ва беҳтарин навъи ташбеҳ шуморидааст [3, сах. 50]. Дар ин байт Камоли Хучандӣ аз ин гуна ташбеҳ хеле моҳирона истифода бурда, мефармояд:

*Лаб май асту баданат сим, чу ҳаст он ҳама хом,
Хом бошад зи ту моро тамаъи бўсу канор [10, сах. 286].*

*Дил шишаест ҷойи ҳаёли ту, эй парӣ,
Кардӣ парӣ ба шиша, ҳамин ҳаст соҳирӣ [10, сах. 430]!*

Дар офаридани ташбеҳ Камоли Хучандӣ гоҳе ташбеҳшавандаро аз ташбеҳқунанда боло мегузорад, ки ин

хусусият ба шеваи сабки ӯ халале ворид насохта, баръакс, онро хусни дигаре низ мебахшад. Аз ҷумла шоир мефармояд:

*Сарв ҳарчанд сарафроз бувад дар бустон,
Пеши болои баланди ту фурӯтан бошад* [10, сах. 198].

*Ба хубӣ гарчи маҳ болонишин аст,
Ба болои туаш боло набошад* [10, сах. 199].

Дар бораи ин гуна ташбеҳоти шоир Бадриддин Мақсудов дар таҳқиқоти худ зикр намудааст [6, сах. 123]. Ва чунин навъи ташбеҳро ташбеҳи баргашта ё ташбеҳ-ул-марҷӯъ меноманд [3, сах. 57].

Яке аз санъатҳои дигаре, ки Шайх Камоли Хуҷандӣ аз он баҳра бурдааст, истиора ба шумор меравад, ки он дар луғат «ба орият гирифтани» мебошад. Аз ҷумлаи санъати маъноӣ буда, аз калимоти ғайриаслӣ ташаккул меёбад, ки дар тасвир миёни онҳо монандие мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, истиораро аҳли таҳқиқ як навъи маҳоз ва наздик ба ташбеҳ донистаанд. Аммо зикр нашудани монандшаванда онро аз ташбеҳ фарқ кунандааст. Ин аст, ки истиораҳои Камол дар шакли таркиботи изофии маъруфи рӯзгори ӯ, ки аксаран аз таркиби ду калима ба вучуд омада, барои ифодаи тасвирҳои ҷаззоб ва офариниши маъниҳои ноб ба кор рафтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ғазалиёти Камоли Хуҷандӣ метавон ошкор сохт, ки дар онҳо истиораҳои фаровоне аз ҷониби шоир офарида шудааст ва шоир бештар аз ибораҳои сарви равон, гулистони ҷамол, ҷароғи субҳдам, пирохани сабурӣ, нолаи мурғон, мавҳи ашк, шабистони висол ва ғайра истифода намудааст. Масалан, дар байти зерин вожаи наргис истиораи ҷашм аст:

*Шеваи ҷашми ту наргис чӣ кунад ишваву ноз?
Шева аз наргиси ҷодуи ту хуш меояд* [10, сах. 264].

Дар байти дигар дар таркиби ибораи тасвирии моҳи дилафрӯз ибораи моҳи дилафрӯз ҳамонро истиораи дилдода ё маъшуқа шуда омадааст:

*Имшаб он моҳи дилафрӯз ба меҳмони кӣ буд?
Хатти он сабзии лабҳо намаки хони кӣ буд [10, с.170]?*

*Товуси хушхиром раҳо кун ба саҳни боғ,
Он сарви ноз бингар, аз ӯ хушхиромтар [10, сах.282].*

*Лутфи сабо шунидам, бод аст бо насимат,
Оби ҳаёт дидам, ҳеҷ аст бо даҳонат [10, сах.114].*

*Пироҳани сабури кардем пора-пора,
То дидаем чун гул дар дасти ину онат [10, сах.114].*

Дар каломи шоир ин навъ истиораҳо фаровон ба кор рафтааст, ки ҳамагӣ ба хоҳири қаззобияти тасвирҳо ва пуртаъсир гардидани баёни шоирона мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Шайх Камол инчунин аз санъати бадеии маъноии муболиға баҳра бурдааст. Ӯ барои боз ҳам равшантар ва пуртаъсир баён кардани фикру ақида ва ҳиссу ҳаяҷони хеш аз муболиға истифода бурдааст. Масалан, шоир дар ин байт аз муболиға чунин истифода намудааст:

*Эй маро дар ҳаҷри рӯят чашими тар чун сар сапед,
Шуд зи шустуишӣ ашкам ҷомаҳо дар бар сапед [10, сах. 172].*

Шоир инчунин дар ҷои дигар аз ин санъат истифода бурда, аммо онро муболиға, яъне игроқ нашуморида, як ҳодисаи воқеӣ мешуморад:

*З-оби чашмат гаит тӯфони дигар воқеъ, Камол,
Нест игроқе дар ин маънӣ, баёни воқеъ аст [10, сах. 102].*

Дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ санъати бадеии ташхис мақоми арзанда дорад. Агар адибон ва нависандагони асрҳои қаблӣ ин навъи санъатро бештар дар нисбат ба ҳайвоноту парандагон мавриди истифода қарор дода бошанд, пас Камоли Хучандӣ тавассути ин санъат бештар ба аҷзои андоми инсон, растаниву гиёҳ ва ҷирмҳои осмонӣ эҳсосоту хислатҳои инсонӣ дода, онҳоро дар миёни худ ва ё бо инсон ба суҳан медарорад. Аз ҷумла:

*Чу ашкро зи давидан ба по зад обилаҳо,
Раҳо кунам, ки бар он остон фуруд ояд* [10, сах. 207].

*Гул ҳикоят кард сарв аз нозукии лутфи ёр,
Об гирён омаду дар пойи ину он фитод* [10, сах. 176].

*Офтоб аз ту ҳусн медуздад,
Субҳ аз он рӯ чароғҳо куштаст* [10, сах. 79].

Саволу ҷавоб санъати бадеиест, ки шоир тавассути он ҳолат, хислат ва вазъу табиати қаҳрамони лирикиро ифшо менамояд. Аз ин санъати бадеӣ қариб ҳамаи адибони классики форсу тоҷик, амсоли Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Анварии Абевардӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Фарруҳии Систонӣ, Муиззии Самарқандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Мактабии Шерозӣ истифода бурдаанд. Чунончи, сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар рубоии зерин мефармояд:

*Омад бари ман. Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар.
Тарсанда. Зи кӣ? Зи хасм. Хасмиш кӣ? Падар.
Додам-ш ду бўса. Бар қучо? Бар лаби тар,
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу шакар* [9, сах. 49]!

Дар шеърхое, ки санъати мазкур ба кор рафтааст, шоирон одатан аз калима ва таркибҳои «гуфтам» ва «гуфто», «бигуфт» ва «бигуфто», «савол» ва «ҷавоб», «пайғом» ва «паём» ва ғ. истифода намудаанд. Камол дар абёти зерин аз ин санъати бадеии маънавӣ баҳра бурда, менигорад:

*Гуфтамаиш: Номи ту? Гуфто: Аз маҳи тобон бипурс.
Гуфтамаиш: номи лабат? Гуфт: Ин ҳадис аз ҷон бипурс
Гуфтамаиш: Боре нишоне з-он даҳон бо ман бигӯй.
Зери лаб хандон шуду гуфт: Аз гули хандон бипурс [10,сах.307].*

Ё дар ҷои дигар:

*Гуфтам: Малакӣ ё башарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
Кони намакӣ ё шакарӣ? Гуфт, ки ҳар ду [10, сах. 325].*

Яке аз пуртаъсиртарин воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳам муқобил гузоштани ду фикр аст. Ба дигар ифода, адибон дар ҷараёни амалиётҳои қаҳрамонони марказӣ ва персонажҳои асарҳо сифат ва хислатҳои ду кас ва ё ду ҷизро ба таври муқоиса ба ҳам муқобил мегузоранд, ки ин муқобилгузориро санъати тазод ва муқобила меноманд [3, сах. 82].

Камоли Хучандӣ аз ин санъати бадеии маъноӣ низ истифода бурдааст. Аз ҷумла, дар байти зерин мефармояд:

*Ба ҷони Камол ин ҳама бедоди ту то кай?
Шоҳон нарасанданд ситам бар дили дарвеш [10, сах. 316].*

*Зи баъди он ки дари дӯст бозёфт Камол
Агар бихишт бичӯяд, ба дӯзахаш бибаред [10, сах. 182].*

Дар ин мисол дар байти аввал калимаҳои *шоҳ* ва *дарвеш* ва дар байти дуюм *бихишт* ва *дӯзах* истифода шудаанд, ки онҳо аз лиҳози маънӣ зидди ҳамдигаранд.

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои боло маҷмӯан ба натиҷае расидан мумкин аст, ки дар ашъори Камоли Хучандӣ санъатҳои бадеӣ мавриди истифода қарор гирифта, бозгӯи ҳунари баланди суҳанофарии адиб мебошанд.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод, А. Камоли Хучандӣ ва ақидаи риндӣ / А. Афсаҳзод / Аҳбори АИ ҚТ, №11, 1996. – С. 48-56.
2. Ғаффорова, Умеда. Муламмаот дар эҷодиёти Шайх Камол // У. Ғаффорова // Партаве аз ҷони пок. – Хучанд: Ношир, 2011. – С. 625-630.
3. Зеҳнӣ, Тӯракул. Санъати суҳан/ТӯракулЗеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 саҳ.
4. Қосимова, М. Н. Хусусиятҳои забони зарбулмасалу мақолу ҳикматҳои осори Камоли Хучандӣ / М. Н. Қосимова /Мақолоти маҷмаи бузургдошти Камоли Хучандӣ. – Табрез, 1375. С. 229-248.
5. Мақсудов, Б. Нигоҳе ба девони Камол/ Б. Мақсудов / Садои Шарқ, №11, 1988. – С. 127-130.
6. Мақсудов, Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ / Б. Мақсудов. – Душанбе: 1994. – 164 саҳ.
7. Мирмуҳаммедова М. Талмеҳ дар ғазалиёти Камол / М. Мирмуҳаммедова //Номаи ховаршиносон, №1. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – С. 164-167.
8. Нафисӣ Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ /Саид Нафисӣ. –Техрон: Интишороти китобхонаи Ибни Сино, 1341. -683 саҳ.
9. Рӯдакӣ. Шеърҳо / Рӯдакӣ / Бо муқаддима, тартиб ва тавзеҳи У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Ирфон, 1974. - 224 саҳ.
- 10.Хучандӣ, Камол. Девон / Камоли Хучандӣ. –Душанбе: Адиб, 2015. –480 саҳ.

**САНЪАТҲОИ БАДЕИИ МАЪНОӢ ДАР АШЪОРИ
КАМОЛИ ХУЧАНДӢ**

Дар мақола истифодаи саноеи бадеии маъноӣ дар ашъори Шайх Камоли Хучандӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зимни баррасӣ муайян гардид, ки Шайх Камол дар ғазалиёти хеш аз навъҳои гуногуни

санъатҳои бадеи маъноӣ, аз ҷумла таибеҳ, истиора, муболиға, тазод ва ғайра ба таври фаровон истифода намудааст, ки аз маҳорати баланд ва истеъдоди фитрии ин шоири барҷаста гувоҳӣ медиҳад. Зебоӣ ва дилангезии сухани Камол дар истифодаи санъатҳои бадеӣ хеле равшан ифода меёбад.

Вожаҳои калидӣ: санъатҳои бадеӣ, шоир, таибеҳ, калом, истиора, маҷоз, муболиға, тазод.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье исследуется использование семантических средств художественного изображения в поэзии Камола Худжанди. В ходе исследования выяснилось, что Шейх Камол в своих газелях широко использовал различные виды семантического художественного изображения, включая описания, аллгорию, гиперболу, антитезу, олицетворение и т. д., что свидетельствует о высоком мастерстве и врожденном поэтическом таланте этой выдающийся личности. Использование многих видов средств художественного изображения делает газелей поэта более красочными и выразительными.

Ключевые слова: искусство, поэт, слово, аллегория, метафора, гипербола, антитеза.

SEMANTIC ARTISTIC IMAGE IN THE POETRY OF KAMOLI KHUJANDI

The article explores the semantic usage of artistic depiction in the poetry of Sheikh Kamoli Khujandi. During the study, it turned out that Sheikh Kamol in his ghazals widely used various types of semantic artistic interpretation, including depiction, allegory, hyperbole, antithesis, personification, etc., which point out the high skill and inherent poetic talent of this outstanding personality. The use of many types of artistic genres makes the poet's ghazals more vibrant and expressive.

Key words: art, poet, word, allegory, metaphor, hyperbole, antithesis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмадова Зулфия – корманди илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 919555225. E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru

Сведения об авторе: Исмадова Зулфия – научный сотрудник Института языка и литературы им. Абубадулло Рудаки НАНРТ. Тел.: (+992) 919555225. E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru

About the author: Ismatova Zulfiya – Scientific researcher of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (+992) 91955225. E-mail: Zulfiya_sharq@mail.ru

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 491.550.3.

АЙНӢ ВА ЗАБОНИ АШӢОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Назарзода С.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ

Устод Айнӣ асарҳои адабиёти классикиро сарчашмаи ноби ғаномандии забони адабӣ доништа, истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти мавҷуд дар осори классиконро яке аз василаҳои асосии бойшавии захираи луғавии забони тоҷикӣ доништааст. Масъалаи меҳварии ҷустуҷӯҳо ва пажӯҳишҳои устод Айнӣ дар заминаи осори гузаштагон ва махсусан таҳқиқи рӯзгор ва эҷоди бузургони илму адаби тоҷик вижагиҳои забони адабиёти классикӣ, муносибати ин забон бо забони тоҷикии муосир ва истифодаи он дар таҳияи китобҳои дарсӣ мебошад. Дар мақолаи худ бо номи «Аз забони Шохнома» ӯ зарурати таҳқиқ ва пажӯҳиши осори гузаштагонро таъкид намуда, чунин менависад: «Аз мустаҳрикони машҳури мачор Герман Вамбери (1832 – 1913), ки дар соли 1863 бо табдили қиёфа ва ном дар зери номи сохтаи «Рашид Афандӣ» Осиёи Миёнаро саёҳат кардааст, дар ҳошияи «Таърихи Бухоро ё Мовароуннаҳр» ном асари худ менависад, ки «забони форсии Осиёи Миёна, ки бо вай тоҷикон гап мезананд, то имрӯз аз тарафи донишмандони забони форсӣ тадқиқ нашудааст ... Дар ин лаҳча хоҳ аз ҷиҳати луғат бошад, хоҳ аз ҷиҳати эъроб ҳосиятҳои бисёре ҳастанд, ки услуби Фирдавсро ба хотир меоранд». (1, 47-48).

Ҳангоми таҳлили хусусиятҳои ҳоси забони «Шохнома» ӯ ба хулоса меояд, ки «Шохнома» бо доштани хусусиятҳои ҳос аз намунаҳои беҳтарини забони тоҷикӣ:

1. Ҳарчанд Фирдавсӣ ин асари безаволи худро қариб 400 сол баъд аз истилои араб навишта бошад ҳам, «забони «Шохнома» содатарин ва софтарини классикони Эрон аст»;

2. Аз лиҳози омехта шудан бо забони арабӣ ва ворид шудани вожаҳои иқтибосии арабӣ ба забони тоҷикӣ «тамоман беарабӣ набошад ҳам..., ба дараҷае ки беарабӣ гуфтан тавон, камарабист». Намунаҳое, ки дар Шохнома дида мешаванд, ба монанди **ҳадя**, **аҳсан**, **ғам**, **навбат** ба таври

комил дар забон ҳазм шудаанд ё вожаҳои арабии **малак, казо, қадар** ба ҳар соҳибзабон фаҳмо буда, арабиҳои душворфаҳм кам андар каманд;

3. Забони «Шоҳнома» ҳарчанд аз вожаҳои таърихии монанди **пизишк, мӯбад, даж, дажхим** ва ғайра пур бошад ҳам ва дорои хусусиятҳои хоси истифодаи меъёрҳои дастурӣ (або, абар, истифодаи зи ё ҳамза ва ғайра) бошад ҳам, «на ин ки сар то пой он ба оммаи тоҷикон фаҳмост, балки бештарини онҳо имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик кор фармуда мешаванд»;

4. Забони «Шоҳнома» ба андозае ба забони гуфтугӯии мардуми тоҷик наздик аст, ки «баъзеи онҳоро «сухани кӯчагӣ» гӯён ҳатто баъзе тарҷимон ва адабтарошони тоҷик ҳам кор намефармоянд. Аммо Фирдавсӣ кор фармудааст ва тоҷикон ҳам бо вай гап мезананд».

Аз ҳамин вожаҳои таърихии ба таври мисол овардаи устод Айнӣ калимаҳои **пизишк** ва **ромишгар** аз нав зинда шуда, ба қатори вожаҳои фаъоли забон даромадаанд.

Баъд устод аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба ҳайси намуна чанд калимаро мисол меорад: «*Охӯр* – ҷои хӯрокхӯрии ҳайвонот», «*бодиринг* – хиёр», «*бадраг* – бадзот», «*басанда* – кофӣ», «*бӯз* – ҷавон – тавоно – бардам» (дар сифати одам ва ҳайвоноти саворӣ ин калима байни «Шоҳнома» ва забони зиндаи тоҷикӣ муштарак аст. Аммо дар сифати замини пурқувват ва навдам махсуси забони тоҷикӣ). «*Тоба* – деги паҳни бирёнӣ», «*тундар* – раъд» (дар кӯхистони Тоҷикистон зинда аст). «*Ҷар* – шикоф ва кофтаи табиӣ замин», «*ҷувол* – халтаи калони боркашонӣ, ки дар Эрон «*киса*» меноманд», «*чаим расидан* – захми чашм расидан», «*чак* – қабола» (тоҷикон дар бораи хона ва замин «хату чак карда додам ё гирифтаам» мегӯянд), «*рӯнамо* – чизе, ки дар вақти дидани арӯс диҳанд», «*сара* – зари холис ва умуман ҳар чизи холис», «*фатир* – нони хамираш норасида» (аз нуки *хамир* – *фатир* – зарбулмасали тоҷикӣ), «*курта* – пероҳан», «*китф* – сари шона» (дар «Шоҳнома», ба шакли *китф* – ба тарзи талаффузи китобии тоҷикӣ кор фармуда шудааст, на ба шакли кифт, ки муқаллаби «китф» аст ва дар ғӯиш истифода мешавад. «*Лунҷ* – доираи лаб».

Устод Айнӣ ба рӯзгору осори Камоли Хучандӣ низ аҳаммияти ҷиддӣ меод ва мақолае дар иртибот ба ин мавзӯ бо

номи «Камоли Хучандӣ» дар соли 1940 навиштааст. Аз тарафи дигар, дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ҳам маълумот аз осори Камоли Хучандӣ ҷо дода шудааст. Тавре ки устод Айнӣ дар мақолаи «Камоли Хучандӣ» қайд мекунад: «Камол устоди бузурги забон аст, ӯ дар аксари байтҳои худ як ё ду сухани думаънидор ё ки чандмаънидорро кор мефармояд, ӯ ин гуна суханхоро чунон устодона кор мефармояд, ки бо гирифтани ҳар кадоми он маъниҳо, мазмуни он байт пурра мебарояд. Ғазали «Гуфтам: ба чашм»..... сар то по думаънидор аст:

*Гуфт: «Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам ҷудо,
То саҳаргоҳон ситора мешумар!» Гуфтам: «Ба чашм!» (8. 290).*

Забони ашъори Камол ниҳоят ғанӣ буда, дар ғазалҳои ӯ забони тоҷикӣ бо тамоми рангорангии ва зебоиву фасоҳат ва балогат инъикос ёфтааст. Бояд гуфт, ки забони ашъори Камоли Хучандӣ аз тарафи пажӯҳишгарони дохиливу хориҷӣ то андозае омӯхта шуда, фарҳанги мукаммали ашъори ӯ таҳия шудааст. (9.) Шарҳи маъноии калимаҳо, ибораҳои фразеологӣ, навъҳои сифат, ибораоройи нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна Камоли Хучандӣ аз захираи пурсарвати вожаҳои забони модаринаш устодкорона ва мӯшикофона истифода кардааст. Хоча Камол дар ашъори худ аз ибораорой ба таври васеъ истифода бурдааст, ки ибораҳои **андеша доштан, андеша кардан, андеша хӯрдан, андешаи нек, андешаи дур, андешаи ном, андешаи ранҷурӣ, ашки лолагун, ашки гарм, ашки афсурда, ашки ниёз, ашки сурх, ашки шамъ.....** намунаи маҳсули эҷоди ӯст.

Масалан, Хоча Камол аз ибораи **ашки гарм ашки гармрав** сохтааст, ки бегумон маҳсули тафаккури худӣ ӯст:

*То тавон андохт худро ногаҳон дар қўйи дўст,
Ҳамчу **ашки гармрав** бисёр мебояд давид.*

Дар ашъори Камол вожаҳои асили тоҷикӣ, ҳам содаву ҳам мураккаб, ба монанди **ашк, ашкрезон, ашкфишон, бабарг, бахт, бадгавҳар, баланд, баландпоя, кеш, киса, ком, комронӣ, лаб, маҳ, маҳбамаҳ, наво, навхоста, об, обгина, обафтада** ва таъбирҳои дигар ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтаанд:

*Дур аз он лабҳои хандон чашими гирёни Камол,
Тифли **обафтодаро** монад, ки дорад сар нагун.*

Дар ашъори ӯ таркибҳои хоси забони мардуми Мовароуннахр зиёд дида мешаванд. Вожаҳои **«бемалол»** (осуда, озод, бемалолӣ, осудагӣ, озодӣ, беташвишӣ, беташвиш), **«сӯхтанӣ»** (як навъ бемории пӯст) **«умрбод»** (то охири умр, абадӣ, тамоми умр), **«мӯрӣ»** (равзана, дудбаро), **«хофиз»** (сароянда, овозхон), **«боронӣ»** (чакмани сабук, болопӯши зидди борон), **«зиёнзада»** (зарардида, асаркардаи чизе) хоси забони тоҷикии имрӯзианд, ки дар шеъри Камоли Хучандӣ зиёд вомехӯранд:

*Маро бе ту осудаҳои набоишад,
Даме бе рухат **бемалолӣ** набоишад.
Ё:
Сиёҳрӯи ман оризист, асли нест,
Сиёҳрӯи банда зи дуди **мӯриҳост**.*

Устод Айни ин хусусияти забони Хоҷа Камолро чунин қайд кардааст: «Мо чи қадар сода, чи қадар оммафаҳм ва чи қадар ба забони зиндаи имрӯзаи тоҷик наздик будани шеърҳои Камолро аз байтҳои поёни қиёс карда метавонем:

*Гуфтам:-Шакараст он, на даҳон! Гуфт: Туро чӣ?
Гуфтам: -Чӣ намакҳост дар он? Гуфт: Туро чӣ?
Гуфтам: -Зи малоҳат ҳама чизат ба камол аст!
Хандон шуду афсускунон гуфт: Туро чӣ?» (8, 291).*

Дар сурудаҳои Камол зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои халқӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд. Ҳатто дар як ғазали Камол чанд зарбулмасал вомехӯрад, ки аз сарчашмаи ноби забони халқро ба таври фаровон истифода кардани ӯ шаҳодат медиҳад. Зарбулмасалҳои **«Аз илм мурод чуз амал нест»**, **«Аёнро чӣ хочат ба баён?»**, **«Ба пояи бузургӣ нарасанд худписандон»**, **«Девор гӯш дораду ағёр чашм»**, **«Накуӣ куну афкан дар об»**, **«Хуфта нобино бувад»**, **«Қач дору марез»**, **«То бод**

набошад, дарахт намечунбад», «Чўянда-ёбанда» дар сурудаҳои Камол бо истеъдоди тамом ва хеле моҳирона истифода шудаанд:

Доир ба истифодаи адабиёти классикӣ дар китобҳои дарсӣ ва омӯзиши забони онҳо дар муқоиса бо забони гуфтугӯӣ ё лаҳча дар мақолаи дигар бо номи «Забон, услуб ва санъати шеърӣ Бедил» устод Айнӣ чунин мегӯяд: «Вай дар шеърҳояш суҳанҳои гуфтугӯии халқи тоҷикро бисёр кор мефармояд. Чунончи, «ҳай қардан» ба маънои рондани асп ва дигар ҳайвонот, «сар додан» ба маънои озод қардан, «киро намекунад» ба маънои намеарзад,... «дина» ба ҷои дирӯз, «шерак додан» ба маънои барангехтан, «тунбак» асбоби мусиқӣ, ки аз сафол сохта, ба рӯяш пӯст мекашанд...» (4, 54). Ё аз душворфаҳм будани забони шеъри Бедил суҳан гуфта, дар зимн зикр мекунад, ки «Агар мо забони шеъри Бедилро аз нуқтаи назари луғатҳои ҷудогона якка-якка мулоҳиза кунем, ин забон хеле сода менамояд» (4, 54).

Устод Айнӣ дар иртибот бо таҳияи китобҳои дарсӣ дар баробари истифодаи сарчашмаҳо аз адабиёти классикӣ ва риояи меъёрҳои забони адабӣ, истифодаи калима ва вожаҳои ноби забони халқӣ ва гуфтугӯиро меғузорад. Дар мақолаи худ таҳти унвони «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон» оид ба забони китобҳои дарсӣ чунин изҳори андеша менамояд. «... Барои қавми тоҷик масъалаи маориф воҷибтарини масъалаҳост. Барои ба роҳ андохтани мактаб ва маорифи тоҷик ҳозир намудани муаллим ҷӣ қадар лозим бошад, тайёр қардани китоб ҳам ҳамон қадар зарур аст» (4, 73). Мулоҳизаҳои устод Айнӣ оид ба забони китобҳои дарсӣ ҷолибанд. Ё менависад: «Барои китобҳои дарсии мактабии тоҷикон қадом шева риоя қарда мешавад?... Дар шаҳри Самарқанд як забони тоҷикӣ маълум аст, ки ин забон бо ўзбекӣ махлут буда, ба таъбири «буқаламун» сазовор аст. ... Албатта, ин забонро ҳеҷ тоҷик қабул нахоҳад қард. ... Забони шаҳри Уротеппа ва Хучанд, агарчи аз забони тоҷикии шаҳри Самарқанд қадре софтар аст, маазолик аз таъсири ўзбекӣ ва ихтилоли луғат ва адодҳои ўзбекӣ ҳолӣ нест» (5, 73). Аз ин рӯ, устод Айнӣ пешниҳод менамояд, ки: «Бинобар ин моро лозим аст, ки дар китобҳои мактабии тоҷикон забони кўҳистони тоҷикро қабул кунем. Забони кўҳистони тоҷик забони форсии сода, аз тақаллуфоти эронӣ ҳолӣ, ба луғатҳои арабии ношунида

халт наёфта ва ба сарфу наҳви форсӣ мувофиқ аст. ...Бояд забони китобҳои мактабии тоҷикон забони форсии сода бошад. Ба иборати дигар, забони аксарияти тоҷикони кӯхистон бошад» (5, 73-74).

Дар давраи навсозӣ ва меъёрсозӣ барои забони адабӣ масъалаи ҳамгунӣ ва фарқиятҳои забони форсӣ ва тоҷикӣ ба миён омад, ки дар ин мубоҳисаҳо устод Айнӣ Ҷаълолаи ширкат ва изҳори ақида намудааст. Садриддин Айнӣ дар мақолаи худ бо номи «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» дар ин бора чунин менависад: «Баъзе касоне, ки ба забони тоҷикӣ дуруст ошно нестанд, «забони тоҷикӣ аз форсӣ чӣ қадар фарқ дорад?» гуфта мепурсанд, аммо касе, ки ба адабиёти кӯҳна ва нави форсӣ ва тоҷикӣ шиносӣ дорад, ба ҳуҷҷаи меҳонад, ки дар миёни инҳо фарқи асосӣ нест. Як тоҷик ё як эронӣ асарҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ ва монанди инҳоро чӣ қадар фаҳмида ва дӯст дошта хонад, ҳамон қадар ҳам асарҳои Рӯдакӣ, Камоли Хуҷандӣ, Исматӣ Бухорӣ, Сайфӣ Исфарангӣ ва монанди инҳоро фаҳмида ва дӯст дошта меҳонад...

Баъзе касон ҳастанд, ки ба сабаби ошно набуданашон забони тоҷикиро, яъне забони авомӣ тоҷикро забони форсии вайроншуда мепиндоранд. Лекин агар аз баъзе таъсирҳои ҷузъии забони ўзбекӣ чашм пӯшем (масалан, кор фармудани «мӣ» дар мавриди истифҳом), содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ – забони тоҷик аст» (6, 24-25).

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Аз забони Шохнома/ С.Айнӣ//Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷ.1, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 47.
2. Айнӣ, С. Забон, услуб ва санъати шеърӣ Бедил / С. Айнӣ //Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷ.1, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. –С. 54-64.
3. Айнӣ, С. Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон / С. Айнӣ //Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷ.1, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. –С. 73-75.
4. Айнӣ, С. Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ / С. Айнӣ // Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷ.1, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. –С 24-29.
5. Айнӣ, С. Ба А. Дехотӣ / С. Айнӣ // Шарҳи сурх, 1956, № 4. – С.100.

6. Айни, С. Камоли Хучандӣ / С. Айни // Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. –С. 284-292.
7. Айни, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис. / С. Айни // Кулӣёт, ҷ.11, қ.2. – Душанбе: Ирфон, 1964.
8. Айни, С. Забони тоҷикӣ / С. Айни // Раҳбари дониш, 1928, № 11-12.
9. Шоҳаҳмад Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2015. –736 с.

АЙНИ ВА ЗАБОНИ АШЪОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Масъалаҳои асосии забонишиносии тоҷик дар ибтидои асри XX ва махсусан дар аввали солҳои сиёҳ масъалаҳои навсозии забони адабӣ, муносибати забони адабӣ ва осори адабиёти классикӣ, забони адабӣ ва лаҳҷа, интиҳоби меъёрҳо ва нормаҳои грамматикӣ забон, таҳияи китобҳои дарсӣ ва забони омма, таҳияи имло ва интиҳоби истилоҳоти корбурдӣ буд.

Устод Айни асарҳои адабиёти классикиро сарчашмаи ноби ғаномандии забони адабӣ дониста, истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти мавҷуд дар осори классиконро яке аз василаҳои асосии бойишавии захираи лугавии забони тоҷикӣ донистааст. Устод Айни дар иртибот бо таҳияи китобҳои дарсӣ дар баробари истифодаи сарчашмаҳо аз адабиёти классикӣ ва риояи меъёрҳои забони адабӣ, истифодаи калима ва вожаҳои ноби забони халқӣ ва ғуфтуғӯро меғузорад.

Калидвожаҳо: забон, адабиёт, забонишиносӣ, забони адабӣ, забони ғуфтуғӯӣ, сарчашма, меъёр, вожа, китобҳои дарсӣ.

АЙНИ И ЯЗЫК ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В начале XX века, особенно в тридцатые годы, основными проблемами таджикского языкознания стали проблемы строительства языка, отношения литературного языка к памятникам языка классического периода, взаимоотношения языка и его диалектов, подготовки учебных пособий, а также вопросы орфографии и развития таджикской терминологии.

Айни придавал огромное значение вопросам использования норм и лексики классического языка в современном литературном языке и считал их использование одним из основных путей обогащения словарного фонда литературного языка. Одновременно, касаясь вопроса составления учебных пособий, наряду с употреблением слов и терминов языка классического периода, он ставил проблему использования слов и словообразований диалектов языка.

Ключевые слова: язык, литература, языкознание, литературный язык, разговорный язык, источник, норма, слова, учебник.

**AYNI AND THE LANGUAGE OF THE WORK OF
KAMOL KHUJANDI**

One of the main problems of Tajik linguistics at the beginning of the twentieth century, especially in the 30s was the problem of creation of literature language, its relation with literature and the language of the works of the classical period, the relationship of the language and its dialects, the preparation of textbooks, as well as the issues of spelling and the development of Tajik terminology was under close attention of Tajik linguistics.

Ayni considered the works of classical literature as the pure and particular rich spring of language, and gave a big importance to the usage and norms of the vocabulary of the classical language and central ways of enriching the vocabulary of the language. At the same time Ayni in his writing and preparation of textbooks, along with the use of words and terms of the language of the classical period, he used words and word formations of standard language that are widely used in the dialects of the Tajik language.

Keywords: language, literature, linguistics, literary language, spoken language, source, norm, words, textbook.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Сайфиддин – доктори илми филология, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш Душанбе. Хиёбони Рӯдакӣ 19. **Тел.:** 98 562 4444.

Сведение об авторе: Назарзода Сайфиддин – доктор филологических наук, член-корреспондент Национальной Академии наук Республики Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 19. **Тел.:** 98 562 4444.

About the author: Nazarzoda Sayfiddin – Doctor of Philological Sciences, Chair-Member of National Academy of Sciences of Tajikistan,. **Address:** 734025, 21 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. **Tel:** 98 562 4444.

УДК: 491.550-3:651.47

**БАӢЗЕ ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИ АШӢОРИ КАМОЛИ
ХУЧАНДӢ АЗ НИГОҲИ УСТОД АЙНӢ**

Муҳаммадхочаева Рахшанда

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

*Чу девони Камол афтад ба дастат,
Навис аз шеъри ӯ чандон ки хоҳӣ!
Зи ҳар лафзааш равон мағзар чу хома!
Ба ҳар ҳарфааш фурӯ рав чун сиёҳӣ!*

Шайх Камоли Хучандӣ яке аз намояндагони шеваи ширину дилангези мовароуннахрӣ (варазрӯдӣ)-и баён, орифи комил ва ғазалсарои беҳамтои шеъри форсу тоҷик ба ҳисоб меравад. Забон ва сабки баёни даврони Хоҷа Камол (асри XIV) давоми мантиқии чараёни инкишофи оғози асримиёнагии забони тоҷикӣ буда, дар забони ашъор, сабки баён ва гуфтори шоир ҳамон равонии сабк, хушгуфторӣ, лаҳни форам ва шеваи нотакрори баёни андешаи ирфонии орифони пешин, ба мисли Саноии Ғазнавӣ, Низомии Ганҷавӣ, Шайх Аттор ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мушоҳида мешавад.

Таркиби луғавии ашъори Камоли Хучандиро асосан вожаву таркибҳо ва таъбирҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки баромадашон аз забонҳои порсии миёна ва қадим аст. Онҳо аслан вожаҳои ҳастанд, ки дар сохтани луғату тақибот ва офаридани образҳои бадеӣ дар ашъори шоир нақши асосиро адо мекунанд.

Омӯзиши осори Камоли Хучандӣ дар доираи тадқиқоти устод Айнӣ мақоми маҳимро дорад. Маълум аст, ки устод ба ашъори Камол таваҷҷуҳи хосае дошт ва аз сухани шоир дар мавриди баррасӣ ва исботи масъалае ба сифати шоҳиди амали худ намуна меовард. Мақолаи “Камоли Хучандӣ” (1940) намунаи боризе аз таваҷҷуҳ, кӯшишу талоши устод Айнӣ дар ростои таҳқиқи баррасии рӯзгору осори Камол ба шумор меравад [2, 12-13].

Устод Садриддин Айни зимни таҳқиқи ашъор ва мушаххас намудани баъзе вижагиҳои забони осори Камоли Хучандӣ каломии шоирро сода, оммафаҳм ва ба забони имрӯзаи тоҷик наздик мешуморад ва дар ин замина ба муҳаққиқони дигар низ маслиҳат медиҳад, ки ҳангоми баррасии шеърӣ Хоҷа Камол ба ин ҷанбаи эҷодӣ шоир диққат диҳанд: “Ман инсоф мекунам ва бояд дигар суҳаншиносон ҳам иқрор кунанд (ки) дар ин муҳаммас мисраъҳои Камол аз мисраъҳои ман ба забони оммаи халқи тоҷик наздиктар аст, ҳар тоҷик, ҳарчанд бесавод бошад ҳам, ин мисраъҳои Камолро бе ҳеҷ фикр мефаҳмад, аммо мешавад, ки “олами имкон” ва “мултамас” барин калимаҳоро аз ягон кас пурсад. Агар Камол бо ин мисраъҳо эронӣ ҳам мебуд, мо ўро аз худ мешумурдем, чӣ ҷои он ки ў хучандӣ бошад” [1, 196].

Устод барои исботи ақидаи худ, ки маъноӣ вожа ва таъбири осори Хоҷа Камол барои ҳар хонандаи муосир бе истифодаи фарҳангҳо ва тавзеҳоти иловагӣ ошност, муҳаммаси зерини шоирро ҳамчун намуна овардааст:

*Гӯ халқ бидонанд, ки дилдори ман ин аст,
Дилдори ҷафокори ситамгори ман ин аст...
Эй бод, расон дар қадамаи мултамаси ман!
Шояд шавад ин лутфи ту фарёдраси ман,
Дар олами имкон ба ҷуз ў нест каси ман [1, 196].*

Вижагии дигаре, ки дар таҳқиқоти устод Айни дар баробари хусусияти оммафаҳмии забони осори Камол Хучандӣ ба он ишора шудааст, тозагии баёни шоир ба шумор меояд: “... баъзе хусусиятҳои шеърӣ ў ва забони ўро қайд нокарда гузашта наметавонам. Ҳар байти Камол, албатта, як мазмуни хоси тозаии обнорасида дорад ва ў аз дигарон ҳам ҳамин мазмуни хосро талаб мекунад ва дар ин хусус мегӯяд:

*Камол, ашъори акронат чу эъҷоз
Гирифтам, сар ба сар ваҳй асту илҳом,
Чу холӣ аз ҳаёли хос бошад,
Хаёл аст, ин ки гирад шуҳрати ом” [2, 289].*

Калимаҳои аслии тоҷикиро аз рӯи хусусиятҳои лексикӣ грамматикӣ ба осонӣ фарқ кардан мумкин аст, аз ин бобат онҳо захираи бузурги фонди луғавии забон ба шумор рафта, ба ҳамаи ҳиссаҳои нутқ нисбат доранд. Ин гурӯҳи калимаҳоро забоншинос Ҳ. Маҷидов ба гурӯҳҳои тақсими кардааст, мо низ аз ин гурӯҳбандии эшон истифода карда, калимаҳои аслии тоҷикиро, ки дар ашъори Камол мушоҳида кардем ва устод Айнӣ низ дар таҳқиқоташ аз ин ибораҳои аслии тоҷикӣ ёдовар шудааст, ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ менамоем:

а) мафҳумҳои ҳешу таборӣ: калимаи писар: дар порсии қадим ридга, авастӣ ридга, порсии миёна *pus*, парфиянӣ *puhr* [6, 107].

*Хуни мо писар чунон пиндошт,
Ки зи моли падар ҳалолтар аст* [3, 53].

“Аз моли падар ҳалол” низ мақолест, ки дар гуфтори мардуми тоҷик фаровон корбаст мешавад.

б) номи узвҳои бадан: дар байти зер шоир бо истифода аз воҳидҳои одии забон – номи узвҳои бадан ва воҳидҳои номи он – мақолу зарбулмасали мардуми тоҷик ҳаззобии тасвир ва ширинии забони шеърро бештар кардааст:

*Чашмам ар хоки дарат ҷӯяд, фикан дар доманаш,
Мардумон гӯянд: “Некӯй куну афкан дар об”* [3, 53].

Шоир дар байти дигар низ бо истифода аз зарбулмасали “Ба кӯрпаат нигоҳ карда *по дароз кун*” аз ин шеваи баён моҳирона истифода кардааст. Зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои Хоҷа Камол бо равоии хушбахона, мазмуну маъноӣ баланд дар хотираҳо зуд нақш мебандад. Онҳо ҳама хусусиятҳои каломӣ бадеъро доранд [5, 314].

*Ту кӣ? Камол, боре, ки бисоти қурб ҷӯй,
Зи ҳадди гилеми худ *по натвон дароз кардан** [10, 859].

в) номи растаниҳо: дар ашъори шоир номи растаниҳо ва ҳайвоноту парандагон ба таври содаву одӣ истифода нашудааст, балки ба ҳайси воситаҳои тасвир мисли ташбеҳу таҷнис ва суварӣ ҳаёл ба қор рафтааст:

*Ин чӣ сарви қад, ин чӣ рафтор аст?
Ин чӣ шириндаҳон, чӣ гуфтор аст?* [3, 64].
*Дар чаман бархостааст аз сарв фарёду фиғон,
То аз он боло ҳадисе андалебон гуфтаанд* [3, 171].
*Ба чашими наргис агар сарв бинад он рухсор,
Қуҷо сараш ба гули бўстон фуруд ояд?*

г) номи ҳайвоноту парандагон:

*Рамид аз мо – сағони кӯчу оҳу,
Наёбад кас паяш, оҳ, ўқуҷо рафт?* [3, 117].
*Эй тутӣ, ин ҳадиси шакарбор аз онӣ туст,
Ё гуфтаи ман аст, ки тақрор мекуни?* [3, 415].

Ашъори Хоҷа Камол аз назари истифодаи луғат воқеан ғанист. Ашъори шоир осорхонаи маъниест пур аз ганҷинаи маънӣ ва мафҳумҳои нодир. Ғаномандии ашъори дилангези Камол диққати устод Айниро низ ба худ ҷалб намудааст. Бинобар ин устод дар ин бора мунсифона зикр кардааст:

“Камол устои бузурги забон аст, ў дар аксари байтҳои худ як ё ду сухани думаънидор ё ки чанд маънидорро қор мефармояд, ў ин гуна суханҳоро чунон устодона қор мефармояд, ки бо гирифтани ҳар қадоми он маъниҳо, мазмунӣ он байт пурра мебарояд. Ғазали “Гуфтам: ба чашм”, ...сар то по думаънидор аст. Ба тарзи мисол аз ҳамон ғазал боз ду байтро хонда гузарем:

*Гуфт: “Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам ҷудо,
То саҳаргоҳон ситора мешумар!” Гуфтам:
“Ба чашм!”*
*Гуфт: “Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,
Ҳам ба мижгонат бирӯб он хоки дар!” Гуфтам:
“Ба чашм!”* [2, 290].

Дар осори Хоҷа Камол баъзан вожаҳои мураккаб низ ба чашм мерасанд, ки устод Айни ба ин маъно равшанӣ андохтааст ва мо низ тасмим гирифтем, ки вожаҳои мураккаби ашъори Камолро таҷзия намоем. Ин вожаҳо метавонанд бо ду исми сода омада як вожаи мураккаб созанд. Мисол: *хуришедрухсор*, *кадухона* (*каллакаду*), *пойбарҷой*:

Лаб дар ин асту гуфтор ин, шакар боре чӣ мегӯяд?
Агар хуришедрухсор ин, қамар боре чӣ мегӯяд? [3, 454].

Гуфтам: “Эй каллакаду, фаҳм нашуд ин қадарат,
Ки зимистон набуд ҳеҷ кадухона ба барг?” [3, 432].

Гар равад сар ҳам, марава аз ҷо, Камол,
Пойбарҷой чунин ҷое хуш аст [3, 553].

Бо сифату исм, яъне нозуктабиат, шириннафас, қавиустод.

Хуни дилҳо хуш наояд хӯрданиш бе нолаи мо,
Дилбари нозуктабиат бода бе мутриб нанӯшад [3, 502].

Басе булбул ҳамовози Камол аст,
Вале мурге чу ӯ шириннафас нест [3, 106].

Мадеҳ таълими хунрезӣ бо ноз он чашми ҷодуро,
Ки худро андар ин санъат қавиустод медорад [3, 984].

Бо исмсифати феълӣ:

Диле, ки буд дар ӯ раҳм, кардиаш аз санг,
Дигар чӣ бархӯрам аз ёри дилдигаркарда? [3, 299].

Ин вожаҳои мураккаб калимаҳои асилу ноби тоҷикӣ буда, дар забони имрӯзи мардуми тоҷик, ки меросдорони асосии ашъори Камоланд, зиёд истифода мешаванд.

Устод Айни як байти ғазали Камолро ба тарзи зайл шарҳ додааст:

*Ҳар қуҷо бошад нишони пои ӯ, з-он ҷо ба чашм
Хок бардорем чандоне, ки об ояд бурун.*

“Хок бардоштан ба чашм аз замин ба дараҷае, ки аз чашм об барояд ё ин ки оби тақи замин барояд-ин ду маънӣ, табиист, ки аз байти боло бо содагӣ ва равшан бисёр оӣ мебарояд” [2, 290].

Ногуфта намонад, ки калимаи “об” вожаи ҳаётан муҳим буда, аз лиҳози маъноӣ луғавӣ моеъи шаффофи берангест, ки дар ҳолати софӣ аз омезиши химиявии ҳидроген ва оксиген иборат аст [9, 882] ва калимаи аслии тоҷикӣ буда, давраҳои дуру дарози таърихро аз сар гузаронидааст. Забоншинос Д. Саймиддинов ин вожаро чунин тафсир додааст: **āpi** -об авастӣ, форсии миёна-**āb**, дар олати inst. Муфрази занона- **āpieā** [9, 106]. Аз гуфтаҳои устодон бармеояд, ки вожаи “об” дар ашъори шоирон, аз ҷумла Хоҷа Камол, мавқеи махсус дорад:

*То ту рафтӣ, меравад аз чаҳми мо пайваста об,
Ҳар қуҷо ҷон меравад, аз пай равон ҳам меравад* [3, 202].

*Бод гулбез шуду бар сари гул жола чакид,
Об дар ҷӯи зи перомани ҷӯсабза дамид* [3, 173].

Рамзбаёнӣ дар эҷодиёти Камоли Хуҷандӣ мавқеи хоссаеро ишғол менамояд, зеро Хоҷа орифи роҳи ирфон буда, муҳимтарин василаи тасвири меҳонад. Дар он яке аз мафҳумҳои серистеъмол **оби ҳаёт**, **оби зиндагӣ**, **оби Хизр** ҳама вақт ишора ба Хизри пайғамбар мекунад (аз рӯи ривоятҳои исломӣ гӯё Хизр аз ин об нӯшидааст ва абадзинда гардидааст):

*Хатат ҷу Хизр ба оби ҳаёт наздик аст,
Ба он лабони ҷу шаккар набот наздик аст* [3, 82].

Устод Айнӣ дар бораи забони мардумӣ ва ҳамафаҳми Камол низ чунин тавзеҳи донишмандона додааст: “Камол, ҷунон ки калимаҳо ва ҷумлаҳои думаънидорро устодона кор мефармояд, инчунин чанд сухани якмаънидорро ҳам бисёр бамавқеъ ва устодона ба кор мебарад. Ҷунончи меғӯяд:

*Ғам рӯяду меҳнат дамаду дарад барояд,
Бар хоки шаҳидони ғамаш ҳар чи бикорӣ.*

Рӯидан, дамидан ва баромадани чизҳои киштшуда - инҳо чунон ифодаи содаи оммафаҳманд, ки ҳатто тоҷики бесавод ҳам бе ҳеҷ душворӣ мефаҳмад ва дар ҳаррӯза гуфтугузори худ мегуяд:

*Зи шодӣ барҷаҳам ҳар дам, чу гандум бар сари тоба,
Ғар он хат дони дилҳо чу мӯр андӯхтан гирад [3, 229].*

Хулоса, забони ашъори Камол, ҳамон тавре, ки аз ишороти устод Айнӣ бармеояд, софу осонфаҳм ва дур аз печидагӯйиву муғлақбаёнӣҳо буда, саршор аз зарбулмасалу мақолҳои мардумист. Аксари зиёди таъбирҳо ва мақолу зарбулмасалҳо, ки дар девони Камол мавриди истифода қарор гирифтааст, дар забони имрӯзаи адабӣ ва гуфтории ҳамқаवмони ин шоири тавоно фаровон қорбурд мешавад. Натиҷаи матлабро устод чунин баён кардаанд:

“Мо чи қадар сода, чи қадар оммафаҳм ва чи қадар ба забони зиндаи имрӯзаи тоҷик наздик будани шеърӣ Камолро аз байтҳои поёнӣ қиёс карда метавонем:

*Гуфтам: - Шакар аст он, на даҳон! Гуфт: Туро чӣ?
Гуфтам: - Чӣ намакхост дар он? Гуфт: - Туро чӣ?
Гуфтам: - Зи малоҳат ҳама чизат ба камол аст!
Хандон шуду афсунқунон гуфт: - Туро чӣ?” [2. 291].*

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, К. Бист гуфтор аз маънавиёт/ К. Айнӣ. –Душанбе: Адиб, 2004. – 196 саҳ.
2. Айнӣ, С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди 2. Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ / С. Айнӣ. –Душанбе: Дониш 2008. – 312 саҳ.
3. Камоли Хуҷандӣ. Девон / Хуҷандӣ Камол. –Душанбе: Адиб, 2015. – 480 саҳ.

4. Мачидов, Ӳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ӣ илди 1. Луғатшиносӣ / М. Ӳомид. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 241 саҳ.
5. Муқаддимаи Камолшиносӣ / Ӳуҷанд: Ношир, 2015. –504 саҳ.
6. Оранский, И. М. Иранские языки / И. М. Оранский. –Москва: Вост. лит, 1963. – 203 с.
7. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Шарки озод, 2013. –207 с.
8. Саймиддинов, Д. Форсии бостон/ Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 190 саҳ.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ӣ.1. –М.: Советская энциклопедия, 1969. – 945 саҳ.
- 10.Шоҳаҳмад, А (А. Сурӯш). Фарҳанги ашъори Камоли Ӳуҷандӣ/ А. Шоҳаҳмад. – Ӳуҷанд, 2012. –1014 саҳ.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИ АШЪОРИ КАМОЛИ ӲУҶАНДӢ АЗ НИГОҲИ УСТОД АЙНӢ

Дар мақола назари устод Айнӣ ба забони Камоли Ӳуҷандӣ баррасӣ шудааст. Таркиби луғавии ашъори Камоли Ӳуҷандиро асосан вожаву таркибҳо ва таъбирҳои асили тоҷикӣ ташикл медиҳанд, ки баромадашон аз забонҳои порсии миёна ва қадим буда, дар ашъори шоир барои ифодаи мафҳумҳои гуногун нақши асосиро адо кардаанд.

Аз гуфтаҳои устод Айнӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки забони эҷодӣи Шайх Камоли Ӳуҷандӣ басо оммафаҳм ва дорои мазмуни тозаи обнорасида буда, барои хонандаи имрӯз қобили дарқу баҳрабардорист.

Вожаҳои калидӣ: Шайх Камоли Ӳуҷандӣ, вожаву таркибҳо, осонфаҳм, ирфон, рангорангӣ, калимаҳои мураккаб, тавзеҳ, растаниҳо.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПОЭЗИИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ С. АЙНИ

В статье рассматривается взгляд Айни на язык поэзии Камола Худжанди. Лексическая структура стихотворений Камола Худжанди состоит в основном из оригинальных таджикских слов, словосочетаний и выражений, происходящих из средне- и древнеперсидского языков. По сути, это слова, которые играют ключевую роль в словообразовании для выражения различных понятий.

Со слов Айни можно сделать вывод, что язык произведений шейха Камоли Худжанди очень популярен, имеет уникальное содержание и уникальный стиль выражения.

Ключевые слова: шейх Камоли Худжанди, слова и фразы, популярность, мистика, разнообразие, сложные слова, комментарий, растения.

**SOME FEATURES OF THE POETRY LANGUAGE OF
KAMOLI KHUJANDI FROM THE POINT OF VIEW OF S. AINI**

The article examines Aini's view on the language of poetry of Kamoli Khujandi. The lexical structure of the poems of Kamoli Khujandi consists mainly of original Tajik words, phrases and expressions originating from the Middle and Old Persian languages. In fact, these are words that play a key role in word formation for expressing various concepts.

According to Ayni's interpretation, it can be concluded that the language of the works of Sheikh Kamoli Khujandi is very clear, with an expression of unique content and style.

Key words: Sheikh Kamoli Khujandi, words and phrases, popularity, mysticism, variety, compound words, commentary, plants

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадхочаева Рахшанда Аҳмадҷоновна - ходими илмии шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилохоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, 21, тел: **+922985210006**; e-mail: sun_1989@list.ru

Сведения об авторе: Мухамедхочаева Рахшанда Ахмадджоновна - научный сотрудник отдела лексикологии и лексикографии Института языка и литературы им. А. Рудаки НАНРТ. тел: **+922985210006**; e-mail: sun_1989@list.ru

Information about the author: Mukhamedkhojaeva Rakhshanda Ahmadjonovna - Senior Researcher of the department of the Institute of language and Literature named after A. Rudaki of the National Academy of Sciences of Republic of Tajikistan. Phone: **+922985210006**; e-mail: sun_1989@list.ru

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар баҳши филология ва шарҳиносӣ ба таъбир мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истифодаи илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоҳӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣё. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро ҳонда ризоияти худро барои чоп ба таври хатӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
National Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 4.
2020**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe
city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-
11-70; E-mail: iza_rudaki@mail.ru;
www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the NAST)
B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
N. Salimi (Academician of the NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
S. Rahmatullozoda (corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International iditorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan 2019

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

Ба матбаа супорида шуд 12.10.200
Барои нашр имзо шуд 13.10.2020
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 17,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №122.

МН «Дониш»

Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.